

**МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ТУХАЙ
ХУУЛИЙН ШИНЭЧИЛСЭН НАЙРУУЛГЫН ТӨСЛИЙН
ХҮРЭЭНД ГАДААД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА СУДЛАХ
ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА**

ЗАХИАЛАГЧ: ХУУЛЬ ЗҮЙ, ДОТООД ХЭРГИЙН ЯАМ

**ЗӨВЛӨХ: Н.ОТГОНЧИМЭГ, ХУУЛЬЧ
2019 ОНЫ 9 ДҮГЭЭР САР**

**МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ЦЭЦИЙН ТУХАЙ
ХУУЛИЙН ШИНЭЧИЛСЭН НАЙРУУЛГЫН ТӨСЛИЙН ХҮРЭЭНД
ГАДААД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА СУДЛАХ
ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА**

Товъёг

Нэг.Судалгааны аргачлал ба судалгааны зүйл

- 1.1.Судалгааны аргачлал
- 1.2.Судалгааны зүйл буюу сэдэв
- 1.3.Харьцуулан судлах улсыг сонгосон шалгуур

Хоёр.Үндсэн хуулийн шүүхийг байгуулах журам

- 2.1.Үндсэн хуулийн шүүхийн харьяалан шийдвэрлэх асуудал
- 2.2. Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнийг томилох
- 2.3.Орон тооны, орон тооны бус гишүүний статус

Гурав.Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнд тавигдах шаардлага, гишүүний хараат бус байдлын баталгаа

- 3.1.Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнд тавигдах шаардлага: боловсрол, мэргэшил, ажлын туршлага
- 3.2.Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа ба насны дээд хязгаар
- 3.3.Давхар ажил эрхлэх хязгаарлалт
- 3.4.Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнийг чөлөөлөх/огцруулах үндэслэл, процедур

Дөрөв.Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа

- 4.1.Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа
- 4.2.Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв, санхүү
- 4.3.Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тэмдэгтийн хураамж, зардал

Тав. Дүгнэлт

НЭГ.СУДАЛГААНЫ АРГАЧЛАЛ БА СУДАЛГААНЫ ЗҮЙЛ

1.1.Судалгааны аргачлал

1.2.Судалгааны зүйл буюу сэдэв

1.2.Харьцуулан судлах улсыг сонгосон шалгуур

1.1.СУДАЛГААНЫ АРГАЧЛАЛ

Харьцуулан судлах зүйл нь тухайн улсын эрх зүй, улс төр, соёл, нийгмийн онцлогоос хамаарч нэр томьёо, агуулга, чиг үүрэг, хамрах хүрээ зэрэг олон шинжээрээ харилцан адилгүй. Ийм олон талт шинж дундаас харьцуулах арга нь судлах зүйл буюу объектын давуу болон дутагдалтай тал, ялгаатай болон төсөөтэй шинжүүдийг олж илрүүлэхэд хамгийн тохиромжтой арга юм.

Энэхүү судалгааны зорилго нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулахтай холбогдуулан гадаад зарим улсын хууль тогтоомжийн зохицуулалтыг судалж ялгаа, төсөөг харьцуулан харуулах, шилжүүлэн авах буюу нутагшуулж болох зохицуулалт, дэвшилтэт санаа зэргийг тодруулан гаргах замаар хуулийн төслийг сайжруулах, үндэсний эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгоход дэмжлэг үзүүлэхэд оршино.

Судалгааны зорилгод хүрэх, хүссэн үр дүнг бий болгох үүднээс дараах аргачлалыг баримтлан судалгааг хийв:

- Харьцуулалт хийх объектуудын зайлшгүй, тулгамдсан болохыг эхлээд тодорхойлох, оновчтой томьёолох замаар харьцуулан судлах асуудлаа гаргаж тодруулах;
- Харьцуулан судлах улс орнуудыг сонгохдоо үндэсний эрх зүйн тогтолцооны шинж, онцлогийг гол шалгуур болгох;
- Судлах асуудлын томьёолол нь гадаад улсын хуулиудад харилцан адилгүй нэр томьёо дор тусгагдсан байх магадлалтай тул Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх түгээмэл хэрэглэгдэх нэр томьёог жагсаан тухайн улсын хууль тогтоомжид хэрхэн оноосон байгааг товъёглон ашиглах.

Харьцуулсан судалгааг хийхдээ улс орон тус бүрээр, эсхүл судлах сэдвийг төрөлжүүлж бүлэг үүсгэн судлах боломжтой. Гэхдээ энэхүү судалгаа нь гадаад орны эрх зүйн бодит, практик зохицуулалтыг харьцуулан судлахад түлхүү чиглэсэн тул судалгааны үр дүнг үндэсний хууль тогтоомжийг сайжруулахад хайлтын хувьд ашиглахад дөхөм байлгах зорилгоор судлах сэдвийг төрөлжүүлж, тухайн сэдэв дор гадаад орон тус бүрийн зохицуулалтыг судалж дүгнэлээ.

Гадаад улсын хуулиудыг тухайн улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн албан ёсны цахим хуудас болон тухайн улсын хуулиудын орчуулгыг эрхэлдэг байгууллагын албан ёсны цахим хуудаснаас авч ашиглав.

1.2. СУДАЛГААНЫ ЗҮЙЛ БУЮУ СЭДЭВ

Гадаад улсуудын хуулийн харьцуулалт хийж байгаа тохиолдолд харьцуулах зүйл буюу сэдвээ сонгох, хүрээг нь тодорхой болгох, зайлшгүй сэдвийг тухайлан томъёолох нь судалгааны үр дүн зорилгодоо нийцэх гол хүчин зүйл.

Судалгааны зүйл буюу сэдвийг сонгохдоо Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээг харгалзахыг ажлын даалгаварт заасан.

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн 2018 онд хийсэн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ” судалгаа нь Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1, 4 дүгээр зүйлийн 4.1, 4.4, 5 дугаар зүйлийн 5.5, 7 дугаар зүйлийн 7.3, 8 дугаар зүйл, 9 дүгээр зүйлийг 9.1 дэх хэсгийн хүрээнд хийгдэж зөвхөн 1 зүйл, 6 заалтыг хамарчээ.

Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн судалгааны тайландаа Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуультай холбоотой дараах тулгамдсан асуудлыг хөндөж, зохих зохицуулалтыг сайжруулах шаардлагатай гэж дүгнэжээ¹:

- Цэцийг гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа: нийгэм эдийн засгийн баталгааг дэлгэрэнгүй тодорхойлж, нарийвчлан тусгасан зохицуулалт хуульд дутмаг байна;
- Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн баталгаа, үйл ажиллагааны нөхцөлийг тусгасан заалтууд нь Үндсэн хуулийн биелэлтэд дээд хяналт тавих, чанд сахиулах зорилтыг хангахад зарим талаар хангалтгүй байна;
- Цэцийн гишүүн давхар ажил эрхлэх боломж нээлттэй байгаа бөгөөд энэ асуудлыг цаашид зохицуулалтгүй орхивол Цэцийн бие даасан, хараат бус байдалд нөлөөлж болзошгүй;
- Цэцийн төсөв, цалингийн сан, гишүүний цалингийн хэмжээний хувьд зарим талаар Улсын Их Хурлаас хараат байгаа байдал ажиглагдаж байна;
- Цэцийг байгуулах журам, Цэцийн дарга, гишүүнд тавих шаардлагыг тусгагдсан заалтууд зарим талаар хангалттай хэрэгжихгүй байна;
- Цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас өмнө төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн тохиолдолд албан тушаалаас чөлөөлөгдөх эсэх, хэрхэн чөлөөлөх асуудал зохицуулалтгүй байна;
- Цэцийн хяналтын объект хязгаарлагдмал түвшинд байгаа тул зарим талаар учир дутагдалтай байна.

Ийнхүү тулгамдаж буй, шийдвэрлэх асуудлыг тодорхойлох, улмаар харьцуулсан судалгааны зүйл буюу сэдвийг сонгох, төрөлжүүлэхдээ тухайн тайланг харгалзахын зэрэгцээ дараах нэмэлт эх сурвалжид тулгуурлав:

- 1) Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн 2018 онд хийсэн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ”-ний тайланд Цэцийн бүрэлдэхүүн, бүрэн эрх, Цэцэд хандах эрхийн талаар авсан үзсэн бөгөөд энэ хүрээнд хөндсөн тулгамдсан асуудал, сэдвийг харгалзах;

¹ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ” судалгааны тайлан. 2018 он. Эх сурвалж: <http://nli.gov.mn/?p=5108>

2) Монгол Улсын эрдэмтэн, судлаачид цаашид сайжруулах шаардлагатай гэж үзэн анхаарал хандуулсан асуудлуудыг тодруулж харгалзах;

3) Дээрх судалгааны тайланд тусгагдаагүй боловч гадаад улсын хуульд буй шинэлэг зохицуулалтын талаар харьцуулан судлах.

Дээрх эх сурвалжуудын хүрээнд судлахад Үндсэн хуулийн цэцийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох талаар дараах асуудлыг тухайлан онцолж, санал дэвшүүлсэн байна:

Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан, гишүүний хараат бус байдлын талаар дэд профессор Д.Наранчимэг дараах асуудлыг онцолсон байна²:

- Үндсэн хууль болон холбогдох хуулиудад Цэцийн бие даасан, хараат бус байдал гэсэн ойлголтыг зөвхөн хараат бус байх гэсэн үгээр илэрхийлсэн байна;
- Гадаад улс орнуудын Үндсэн хуулийн шүүхүүдийн нэгэн адил Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц нь өөрийн нийгэмд эзлэх өндөр, дээд байр суурьт тохирсон улс төр, хууль зүй, эдийн засаг, зохион байгуулалт, аюулгүй байдлын баталгаагаар хангагдах ёстой ба эдгээр нь Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан байдлын гол шалгуур болно;
- Цэцийн төсөв нь санхүүгийн хувьд бие даасан байж чиг үүргээ хэрэгжүүлж, үйл ажиллагаагаа тасралтгүй, хэвийн явуулах нөхцөлөөр хангагдах ёстой. Улсын Их Хурал төсөв батлахдаа Цэцийн төсвийг танах, хасах явдал гаргадаг;
- Үндсэн хуулийн шүүхтэй ихэнх улс орнууд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг аль болох урт хугацаагаар, тухайлбал, 9-15 жилээр, эсхүл хугацаагүй томилж байна;
- Цэцийн гишүүн Төрийн албаны тухай хуульд заасан төрийн алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн бол тэтгэвэрт гарах буюу Цэцийн гишүүний албан тушаалаас чөлөөлөгдөж болно гэж хуульчилсан. Гэтэл 60 настай хүн цэцийн гишүүнээр томилогдлоо гэхэд Үндсэн хуульд заасан бүрэн эрхийн 6 жилийн хугацаагаар 66 нас хүртлээ ажиллах уу, эсхүл насны дээд хязгаар хүрээд чөлөөлөгдөх үү гэдэг асуудал үүсч болзошгүй юм;
- Цэцийн гишүүний бүрэн эрх 6 жилийн хугацаатай ч дараагийн гишүүн томилогдох хүртэл Цэцийн гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлж байдаг. Цэцийн гишүүнийг нөхөн томилохдоо орон гарсан гишүүнийг урьд томилохоор санал болгосон байгууллага, албан тушаалтан саналаа 14 хоногийн дотор гаргаж, Улсын Их Хурал 30 хоногийн дотор шийдвэрлэхээр хуульд заасан боловч дараа гишүүнийг томилогдох хүртэл 1 сараас 1 жил 5 сар гаруй хугацаанд бүрэн эрхээ үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлсээр ирсэн практик байна;
- Үндсэн хуулийн шүүхтэй ихэнх улсад Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч багшлах, эрдэм шинжилгээний болон бүтээлч ажлаас бусад ямар нэгэн

² Д.Наранчимэг. Үндсэн хуулийн цэцийн бие даасан, гишүүний хараат бус байх зарчим. Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал. УБ хот, 2017 он, х.219-235.

улс төрийн албан тушаал, мөн давхар цалин хөлс авдаг аливаа ажил, албан тушаал хавсран ажиллахыг хориглосон байдаг;

- Ирсэн өргөдөл, мэдээлэл, хүсэлтийг Цэцийн дарга гишүүнд хуваарилдаг. Ийнхүү хуваарилахдаа Цэцийн гишүүний мэргэшсэн чиглэл, ажлын ачааллыг харгалзан хуваарилж байгаа хэдий ч субъектив хүчин зүйлийн нөлөөлөл орж болохыг үгүйсгэхгүй. Тиймээс өргөдөл, мэдээллийг бусад улс орны жишгээр аль болох тохиолдлын шинжээр, тойргийн зарчмаар гишүүдэд ялгаваргүй хуваарилдаг байх нь хараат бус байдлын бас нэг баталгаа болно;
- Цэцийн гишүүн өргөдөл, мэдээллийг хүлээн аваад маргааны шинж агуулаагүй байна гэж үзвэл маргаан үүсгэхээс татгалзсан тогтоол гаргадаг. Тэгэхдээ 21 дүгээр зүйлийн 5-д заасан үндэслэлийн алинд ч хамаарахгүй үндэслэл байвал өөрийн санаачилгаар шийдвэрлэдэг. Энэ нь нэг талаасаа тухайн гишүүний бүрэн эрхийн асуудал мэт боловч нөгөө талаасаа Цэцийн гишүүн хууль зүйн үндэслэлгүйгээр өөрийн үзэмжээр субъектив байр сууринаас хандах нөхцөлийг бүрдүүлсэн гэсэн зүй ёсны шүүмжлэлд цөөнгүй өртүүлж байна.

Улсын Их Хурал, Үндсэн хуулийн цэцийн харилцаанд боловсронгуй болгох зарим асуудлын талаар профессор Т.Лхагваа дараах санал дэвшүүлсэн байна³:

- Үндсэн хуулийн цэцийн тогтоол шийдвэр заавал хэрэгжих дээд хүчин чадалтай гэж Үндсэн хуулиар зохицуулагдсан, гэтэл Үндсэн хуулийн цэцийн хэрэгжээгүй шийдвэр байсаар байгааг юуны урьд эрх зүйн зохицуулалт дутагдаж байгаатай холбон тайлбарлаж болно;
- Улсын Их Хурал Цэцийн шийдвэр болох Их суудлын хуралдаанаас гаргасан тогтоолыг хүлээж авахдаа хууль дахь Үндсэн хуулийн зөрчлийг арилгахгүй байх тохиолдол ажиглагдсаар байна;
- Улсын Их Хурлаас бүр 1994 онд Шүүх байгуулах тухай хуулиар дүүрэг дундын шүүх байгуулсныг Цэц тухайн цагт нь Үндсэн хууль зөрчсөнийг эцэслэн шийдвэрлэж байсан. Гэтэл Үндсэн хуулийн зөрчил гэж үзсэн асуудал бусад асуудалтай нэгтгэгдэн 20 жилийн дараа сэргэн хуульчлагдсан юм. Ийнхүү Үндсэн хуулийн зөрчилтэй асуудлыг дахин дахин сэргээсээр байгаа нь хууль тогтоогчдын зүгээс шүүх, шүүгчдийн хараат бус байдлыг хүлээн зөвшөөрч чадахгүй байна гэсэн дүгнэлтэнд хүргэж байна;
- Үндсэн хууль зөрчсөнийг тогтоосон Үндсэн хуулийн цэцийн шийдвэрийг Улсын Их Хуралд оруулсны дараа 15 хоногийн дотор хэлэлцэх хуулийн хугацааг ч баримтлахгүй байгаа нь эрх зүйн хийдэл үүсгэх ноцтой үр дагаврыг дагуулж байна;
- Цэцийн шийдвэр нь дүгнэлт, тогтоол, магадлал гэсэн хэлбэртэй байна гэж хуульд заасан. Иймд тогтоолыг эцсийнх, дүгнэлтийг цаашид авч үзэх

³ Т.Лхагваа. Монгол Улсын Их Хурал, Үндсэн хуулийн цэцийн харилцааны төлөв хандлага, түүнийг боловсронгуй болгох зарим боломж. Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал. УБ хот, 2017 он, х.208-218.

боломжтой шийдвэр гэж процессын онол арга зүйн үүднээс хандвал эрх зүйн мэтгэлцээн үр дүнтэй, зөв гольдролоор өрнөнө.

Үндсэн эрхийн зөрчлийн тухай өргөдөл, Цэцийн гишүүний хариуцлага, Үндсэн хууль дахь Цэцийн зохицуулалтын талаар доктор, дэд профессор О.Мөнхсайханы хөндөж тавьсан асуудал⁴:

- Үндсэн хуулийн хяналт бол үндсэн эрхийг хамгаалах гол механизм бөгөөд иргэн үндсэн эрх нь ердийн шүүхээр хамгаалагдаж чадахгүй бол Цэцэд хандах боломжтой гэж олон үндсэн хууль тогтоогчид ойлгож байсан. Ардын Их Хурал энэ санаанаас илэрхий татгалзаагүй бөгөөд Үндсэн хуулийн 66-р зүйлд иргэний өргөдөл, мэдээлэл гэсэн ерөнхий заалт оруулсан. Энэ ерөнхий заалтыг хамгийн үндэслэлтэй үзэл баримтлалаар тайлбарлах хэрэгтэй.
- Өргөдлийг үндсэн хуулийн гомдлоор ойлговол түүнийг хүсэлттэй адилхан дүгнэлт гаргах, дахин хянан үзэх хоёр шатлалтай процедураар шийдвэрлэж болохгүй. Цэц өргөдлөөр үүсгэсэн маргааныг нэг удаа эцэслэн шийдвэрлэж, уг шийдвэрээ Улсын Их Хурал руу явуулахгүй байхаар хуульчлах хэрэгтэй. Мөн иргэний мэдээлэл гэдгийг Үндсэн хуулийн маргаан үүсгэх үндэслэл гэж үзэхгүй харин *amicus curiae* гэсэн агуулгаар ойлгож, нэгэнт үүсгэсэн маргааныг зөв шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой үндэслэл, судалгааг маргааны тал биш иргэнээс авах суваг болгох нь илүү зохистой.
- Цэц иргэний өргөдлөөр үндсэн эрхийн маргааныг магадлан шийдвэрлэж эцсийн шийдвэр гаргахаар хуульчлах нь зүйтэй
- Үндсэн хуулийн зарчим болон харьцуулсан үндсэн хуулийн эрх зүйн судалгааны үр дүнд тулгуурлан Цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх тогтолцоог оновчтой тодорхойлох шаардлагатай байна. Цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх тогтолцоог боловсронгуй болгоход үндсэн хуульд ардчилал хөгжсөн орны жишиг төдийлөн тохирохгүй байж магадгүй. Эдгээр оронд Үндсэн хуулийн шүүгчид нь гэмт хэрэгт холбогдох, сахилгын эсхүл захиргааны зөрчил гаргах нь ховор. Гаргалаа ч хариуцлага ногдуулахаас өмнө ёс зүйн хариуцлага хүлээж өөрсдөө огцрох соёл хөгжсөн. Тиймээс Цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх тогтолцоог сайжруулахын тулд манайхтай адилхан асуудалтай тулгарч буй Латви, Чех, Польш, Өмнөд Солонгос зэрэг улсуудын үндсэн хуулийн шүүхийн зохицуулалтыг харах нь зүйтэй.
- Цэц хараат бус байх ёстой. Хараат бус байхын тулд олон зүйлийг хийх шаардлагатай. Аль ч улсад Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг нэг удаа урт хугацаагаар томилж байж хараат бус байдлыг хангадаг. Тухайлбал, ес эсвэл арван хоёр жилээр нэг удаа томилоод дараа нь дахин томилдоггүй.

⁴ О.Мөнхсайхан. Үндсэн хуулийн өөрчлөлтөд цэцийн асуудлыг авч хэлэлцэх хэрэгтэй. Эх сурвалж: <http://www.sonin.mn/news/politics-economy/95927>, нийтлэгдсэн огноо: 2018.10.11; "Иргэний өргөдөл, мэдээлэлтэй холбоотой үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхийг оновчтой тодорхойлох боломж", "Цэцийн гишүүнд хариуцлага хүлээлгэх асуудалд хийсэн дүн шинжилгээ", "Цэцийн гишүүн болон Дээд шүүхийн шүүгчийн тусгай саналын нийтлэх нь Үндсэн хууль зөрчөөгүй", Эх сурвалж: <https://www.academia.edu/28800941/>

Герман улс энэ зохицуулалтыг Үндсэн хуульдаа заадаггүй, ердийн хуулиараа зохицуулдаг. Гэтэл манай Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүдийн хувьд дөрөв, гурав, хоёр, нэг жилээр буюу тогтсон хязгааргүйгээр олон удаа томилдог нь Үндсэн хуулийн Цэцийн гишүүд хараат бус гэдэгт эргэлзээ төрүүлж байна.

- Үндсэн хуулийн Цэцийн гишүүний хараат бус байдлыг илэрхийлэх чухал зүйл нь олонхоос өөр үндэслэл, байр суурьтай гишүүн түүнийгээ нийтэд илэрхийлэхийг зөвшөөрөх явдал. Өөрөөр хэлбэл, Цэцийн бүрэлдэхүүний олонх Үндсэн хуулийг буруу тайлбарлаад буруу шийдчихлээ гэж үзэж буй Цэцийн гишүүн энэ тухай тусгай саналаа нийтлэх эрхтэй байх ёстой. Олон улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч ийм эрхтэй байдаг. 2016 онд энэ эрхийг хуулиар нээж өгсөн боловч Цэц өөрөө дахин хүчингүй болгосон.
- Үндсэн хуулийн Цэц зөрчигдсөн хүний эрхийг хамгаалах, хараат бус байх, гишүүдийнхээ хараат бус байдлыг бэхжүүлэх шинэчлэлийг нурааж, хүний эрхийн гомдлыг хүлээж авахгүй байгаа нь маш том асуудал болчихоод байна. Үндсэн хуулийн цэцийг хараат бус, хүний эрхийг хамгаалдаг шүүх болгох талаар Үндсэн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулж шийдэхээс өөр аргагүй. Гэвч сүүлийн хэдэн жил болсон Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт өөрчлөлтийн талаарх хэлэлцүүлэгт Цэцийн асуудлыг анхаарч үзэхгүй байна.

Үндсэн хуульд заасан иргэний үндсэн эрхийн маргааныг Цэц шийдвэрлэх боломж, хандлагын талаар судлаач, багш Д.Ганзориг ийнхүү тэмдэглэсэн⁵:

- Манай хууль тогтоомж, практикаар иргэн хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагаас гаргасан шийдвэрт л хамааруулж гомдол гаргах боломжтой. Харин шүүх эрх мэдлийн байгууллагаас гаргасан шийдвэр Үндсэн хуульд заасан иргэний үндсэн эрхийг зөрчсөн гэдэг үндэслэлээр хандсан тохиолдол байхгүй;
- Монгол Улсад хүний эрхийн бүхий л төрлийн зөрчлийн асуудлыг Үндсэн хуулийн цэц хянан шийдвэрлэх асуудлаар олон удаагийн хэлэлцүүлэг өрнүүлж, үүний үндсэн дээр шийдвэрлэх асуудал, гарч болох зөрөг болон сөрөг үр дагаврын талаар тодорхой түвшинд ойлголцох шаардлага байна;
- Ямар үр дүн гарахаас үл хамаарч хүний үндсэн эрхийг тухайлан хамгаалах талаар эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох алхам хийх.

Ийнхүү Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ болон судлаач, эрдэмтдийн санал, дүгнэлтийг харгалзан Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн эрх зүйн зохицуулалт, түүний хэрэгжилтэнд тулгамдаж буй, цаашид боловсронгуй болгох асуудлыг дараах байдлаар сэдэвлэн нэгтгэж тухайн асуудал-сэдвийн хүрээнд гадаад орнуудын Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх зүйн зохицуулалтыг харьцуулан судаллаа. Үүнд:

1. **Үндсэн хуулийн шүүхийг байгуулах журам:** Үндсэн хуулийн шүүхийн харьяалан шийдвэрлэх маргаан, Үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн үндэс,

⁵ Д.Ганзориг. Үндсэн эрхийн маргаан – Цэц шийдвэрлэх боломж, хандлага. 2017 он. Эх сурвалж: <https://www.conscourt.gov.mn/?p=4102>

- гадаад орны Үндсэн хуулинд Үндсэн хуулийн шүүхийн талаар тусгагдсан байдал, шүүгчийг томилох эрх бүхий этгээд, гишүүний статус;
2. **Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнд тавигдах шаардлага, гишүүний хараат бус байдлын баталгаа:** Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнд тавигдах боловсрол, мэргэшил, ажлын туршлагын шаардлага, бүрэн эрхийн хугацаа ба насны дээд хязгаар, давхар ажил эрхлэх хязгаарлалт, гишүүнийг огцруулах, эгүүлэн татах үндэслэл, процедур;
 3. **Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа:** Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв, санхүү, маргаан хянан шийдвэр ажиллагааны зардал-тэмдэгтийн хураамж, ажлын алба.

1.3.ХАРЬЦУУЛАН СУДЛАХ УЛСЫГ СОНГОСОН ШАЛГУУР

Харьцуулсан судалгаа хийх ажлын даалгаварт эрх зүйн соёл, тогтолцоо ижил, санал болгохуйц 5-аас доошгүй улсыг сонгохыг заасан. Энэхүү судалгаа нь эрх зүйн зохицуулалтыг сайжруулахад чиглэж байгаа тул харьцуулан судлахаар сонгох улс нь эрх зүйн хөгжлийн хувьд ололттой туршлага бүхий байх, түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхийн загвар нь манай улсынхтай төсөөтэй байх нь зүйтэй гэсэн шалгуур тавилаа. Ийнхүү харьцуулан судлах улсыг дараах шалгуурыг тавьж сонголоо:

1. Эрх зүйн хөгжлийн хувьд ололттой туршлагатай байх;
2. Эрх зүйн соёл, тогтолцоо ижил байх;
3. Үндсэн хуулийн хяналтын загвар төсөөтэй байх.

Эрх зүйн хөгжлийн хувьд туршлагатай, илүү байх
шалгуур хангасан байдал:

“World Justice Project” байгууллага 2008 оноос эхлэн дэлхийн улс орнуудын эрх зүйт ёсны индекс буюу Rule of Law индексийн судалгааг жил бүр гаргаж байна. Rule of Law индексийн үзүүлэлтийг эрх зүйн хөгжлийг тодорхойлохуйц гэж үзэж болох нийт 8 үзүүлэлтээр гаргадаг. Үүнд засгийн эрх мэдлийг хязгаарлах хязгаарлалтууд, авилгагүй байдал, нээлттэй засгийн газар, үндсэн эрх, дэг журам, аюулгүй байдал, хууль дүрэм үйлчилдэг, хэрэгждэг байх, иргэний шүүх, шүүн таслах ажиллагаа, эрүүгийн шүүн таслах ажиллагаа үзүүлэлт багтдаг.

Монгол Улсын хувьд 2012 оноос энэ судалгаанд хамрагдсан ба 2018-2019 оны “Rule of Law” индексийн үзүүлэлтээр судалгаанд хамрагдсан 126 орноос 53-т эрэмбэлэгджээ.

Иймд харьцуулан судлах улсыг товлэхдоо эрх зүйн хөгжил буюу Rule of Law/Эрх зүйт ёсны үзүүлэлтээр манай улсаас урд “алхаж” яваа, эрх зүйн хөгжлийн шилжилтийн үе шатуудыг хэдийнээ туулсан, шалгагдаж туршигдсан зохицуулалт бүхий улсыг сонгох нь илүү ач холбогдолтой. Эдгээр улсыг жагсаавал:

Эрх зүйт ёсны индексийн үзүүлэлт: дэлхийн улсуудын эрэмбэ⁶

 Denmark	1		
 Norway	2		
 Finland	3		
 Sweden	4		
 Netherlands	5		
 Germany	6		
 Austria	7		
 New Zealand	8		
 Canada	9		
 Estonia	10		
 Australia	11		
 United Kingdom	12		
 Singapore	13		
 Belgium	14	 Croatia	42
 Japan	15	 Grenada	43
 Hong Kong SAR, China	16	 Botswana	44
 France	17	 Dominica	45
 Republic of Korea	18	 Argentina	46
 Czech Republic	19	 South Africa	47
 United States	20	 Ghana	48
 Spain	21	 Jordan	49
 Portugal	22	 Jamaica	50
 Uruguay	23	 Malaysia	51
 Costa Rica	24	 Senegal	52
 Chile	25	 Mongolia	53
 Slovenia	26		
 Poland	27		
 Italy	28		
 Barbados	29		
 St. Kitts & Nevis	30		
 Romania	31		
 United Arab Emirates	32		
 Antigua & Barbuda	33		
 Namibia	34		
 St. Vincent & the Grenadines	35		
 Greece	36		
 Mauritius	37		
 St. Lucia	38		
 Bahamas	39		
 Rwanda	40		
 Georgia	41		

⁶World Justice Project. Rule of Law Index. 2019, Page 16./ Эрх зүйт ёсны индекс. 2019, 16 дахь талд. Эх сурвалж: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2019-Single%20Page%20View-Reduced_0.pdf

Ийнхүү эрх зүйн хөгжлийн тодорхой үзүүлэлтүүдээр манай улсаас өмнө эрэмбэлэгдсэн эдгээр 52 улсаас эрх зүйн соёл, тогтолцоо болон Үндсэн хуулийн шүүхийн загварын ижил, төсөөтэй байдалд үндэслэн харьцуулан судлах 5 улсыг сонгосон юм.

Эрх зүйн соёл, тогтолцоо ижил байх шалгуур хангасан байдал:

Эрх зүйн бүлүүдийг тодорхойлох буюу үндэсний эрх зүйн тогтолцоонуудыг төрөлжүүлэн ангилахад эрх зүйн тогтолцооны үүсэл, гарал, хөгжлийн түүх, эрх зүйн эх сурвалж, эх сурвалжийн системчлэл, хууль зүйг тайлбарлах арга ажиллагаа зэргээс хамаарч эрдэмтэд янз бүрийн ангилал хийж байна.

Гэхдээ тэдгээр олон янз ангилалт дотор эрх зүйн хоёр тогтолцоог ангилсан байдал байнга давтагдаж байгаагаас үзвэл эрх зүйн эдгээр тогтолцоо буюу бүл оршиж байгаа гэдэг нь маргаангүй болохыг илтгэнэ. Энэ нь ром-германы эрх зүйн тогтолцоо, англи-саксоны эрх зүйн тогтолцоо билээ. Энэ төрөлжүүлэлт дээр нэмэгдээд исламын эрх зүйн тогтолцоо, социалист эрх зүйн тогтолцоо, уламжлалт эрх зүйн тогтолцоо гэх мэт ангилалтууд хөвөрнө.

Монгол Улс хамаарах ром-германы эрх зүйн тогтолцоо нь маргаангүй нэгэн бие даасан эрх зүйн бүл мөн тул эрх зүйн тогтолцооны төрөлжүүлэлтийн учир шалтгаан руу хэт "өнгийлгүйгээр" манай улсын хамаарч буй ром-германы эрх зүйн бүлийн 98 улс⁷ байна. Тэгвэл ром-германы бүлийн эдгээр улсаас 27 улс нь дээр дурдсан эрх зүйт ёсны индексээр манай улсын өмнө эрэмбэлэгдсэн:

Тоо	Улс	Эрх зүйт ёсны индексийн эрэмбэ
1	Дани	1
2	Норвеги	2
3	Финлянд	3
4	Швед	4
5	Нидерланд	5
6	Герман	6
7	Австри	7
8	Эстони	10
9	Бельги	14
10	Япон	15
11	Франц	17
12	Бүгд Найрамдах Солонгос улс	18
13	Бүгд Найрамдах Чех улс	19
14	Испани	21
15	Португал	22
16	Уругвай	23
17	Коста Рика	24
18	Чили	25
19	Словени	26
20	Польш	27

⁷List of national legal systems. / Улс үндэстнүүдийн эрх зүйн тогтолцооны жагсаалт. Эх сурвалж: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_legal_systems. Нэвтэрсэн огноо: 2019.08.04

21	Итали	28
22	Румын	31
23	Грек	36
24	Маврити	37
25	Гүрж	41
26	Хорват	42
27	Аргентин	46

Ром-германы бүлд хамаарах, эрх зүйн хөгжлийг тодорхойлох үзүүлэлтээр манай улсын өмнө эрэмбэлэгдсэн энэхүү 27 улсаас Үндсэн хуулийн хяналтын загвараас шалтгаалж сонголт хийн 5 улсыг харьцуулахаар товлов.

Үндсэн хуулийн хяналтын загвар төсөөтэй байх
шалгуур хангасан байдал:

Дэлхийн улсуудын Үндсэн хуулийн хяналт нь зохион байгуулалтын хувьд дараах хэдэн загварт хуваагдаж байна⁸:

1. **Америкийн буюу шүүхийн хяналтын загвар:** Энэ загварын онцлог нь Үндсэн хуулийн асуудлыг аль ч шатны ердийн шүүх нийтлэг журмаар хэлэлцэн шийдвэрлэж болдог.
2. **Хамтын нөхөрлөлийн (Маврики) шинэ загвар** нь Европ, Америкийн загвараас өөр юм. Энэ бол улс төрийн томилгоогүй, ердийн шүүгчдээс бүрдсэн Дээд шүүхийн харьяалал дахь төвлөрсөн хяналтын загвар бөгөөд урьдчилсан хяналт хэрэгжүүлж зөвлөмжийн шинжтэй үүрэг гүйцэтгэнэ. Гэхдээ хууль батлагдсаны дараа хяналт хийх боломжтой бөгөөд шийдвэр нь нийтээр дагаж мөрдөх шинжтэй байдаг.
3. **Австрийн буюу Үндсэн хуулийн хяналтын эх газрын загвар:** Үндсэн хуулийг зөрчсөн тухай аливаа асуудлыг тусгай болзол шаардлагыг хангасан шүүгч бүхий Үндсэн хуулийн шүүх, эсхүл зарим тохиолдолд Дээд шүүх, түүний танхим тусгайлсан журмаар авч үзэх тогтолцоо. Энэ нь гол төлөв ерөнхий хяналт байдаг ч заримдаа тодорхой хяналт хийх тохиолдол байдаг. Батлагдсаны дараах хяналтын зэрэгцээ урьдчилсан хяналт хийхийг ч бас үгүйсгэдэггүй. Энэ загвартай улс орнуудад үндсэн хуулийн хяналтыг дараах төрлийн байгууллага хэрэгжүүлдэг:
 - а) **Үндсэн хуулийн шүүх (Монгол Улс);**
 - б) Дээд шүүх болон түүний тусгай танхим;
 - в) Үндсэн хуулийн зөвлөл.
4. **Холимог буюу Америкийн эх газрын загвар:** энэ бол тархмал /Дээд шүүх, түүний танхим/ болон төвлөрсөн /Үндсэн хуулийн шүүх/ тогтолцооны аль алиных нь шинжийг агуулсан загвар юм. Тухайн улсын бүх ердийн шүүх нь Үндсэн хуультай зөрчилдсөн хуулийг хэрэглэхгүй байх эрхээр хангагдсан байдаг.
5. **Францын буюу эх газрын загвар:** энэ загвар нь Үндсэн хуулийн зөвлөлийн зарчимд үндэслэсэн байдаг. Үндсэн хуулийг зөрчсөн тухай

⁸ С.Энхцэцэг. Дэлхийн улсуудын Үндсэн хуулийн хяналт: харьцуулалт. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн шинэтгэл /Илтгэлийн эмхэтгэл/. 2018 он, 35-38 дахь талд.

асуудал нь Үндсэн хуулийн хяналтын тусгай байгууллага болох Үндсэн хуулийн зөвлөл, түүнчлэн Дээд шүүхийн тусгай танхимаар тусгайлсан журмын дагуу хянагддаг бөгөөд урьдчилан сэргийлэх, зөвлөх шинжтэй шийдвэр гаргадаг ч сонгуулийн маргаантай асуудлаар хариуцлага хүлээлгэх хэлбэрийн хяналтыг ч хэрэгжүүлдэг.

6. **Бусад загвар:** Үндэсний зөвлөл, Парламент болно Парламентын тусгай байгууллагаас Үндсэн хуулийн хяналтыг хэрэгжүүлдэг улсууд энэ төрлийн онцлог загвартай.
7. **Үндсэн хуулийн хяналт буюу Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын тогтолцоогүй улс:** Их Британи, Нидерланд зэрэг.

Эрх зүйн бүл-тогтолцоо ижил, эрх зүйн хөгжил илүү байх шалгуурыг хангасан дээр дурдсан 27 улс Үндсэн хуулийн хяналтын эдгээр 7 загварын алинд нь хамаардаг талаар тодруулбал⁹:

Тоо	Улс	Эрх зүйт ёсны индексийн эрэмбэ	Үндсэн хуулийн хяналтын загвар
1	Дани	1	1: Америкийн буюу шүүхийн хяналтын загвартай
2	Норвеги	2	1: Америкийн буюу шүүхийн хяналтын загвартай
3	Финлянд	3	5: Францын буюу эх газрын загвартай
4	Швед	4	1: Америкийн буюу шүүхийн хяналтын загвартай
5	Нидерланд	5	7: Үндсэн хуулийн хяналтын тогтолцоогүй улс
6	Герман	6	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
7	Австри	7	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
8	Эстони	10	1: Америкийн буюу шүүхийн хяналтын загвартай
9	Бельги	14	3.б: Дээд шүүх болон түүний тусгай танхимтай
10	Япон	15	1: Америкийн буюу шүүхийн хяналтын загвартай
11	Франц	17	5: Францын буюу эх газрын загвартай
12	Бүгд Найрамдах Солонгос улс	18	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
13	Бүгд Найрамдах Чех улс	19	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
14	Испани	21	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
15	Португал	22	4: холимог-Америкийн эх газрын загвартай
16	Уругвай	23	3.б: Дээд шүүх болон түүний тусгай танхимтай
17	Коста Рика	24	3.б: Дээд шүүх болон түүний тусгай танхимтай
18	Чили	25	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
19	Словени	26	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
20	Польш	27	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
21	Итали	28	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй

⁹ Монгол Улс 3.а буюу Үндсэн хуулийн шүүхтэй байдаг загварт хамаардаг.

22	Румын	31	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
23	Грек	36	4: холимог-Америкийн эх газрын загвартай
24	Маврити	37	3.в: Үндсэн хуулийн зөвлөлтэй
25	Гүрж	41	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
26	Хорват	42	3.а: Үндсэн хуулийн шүүхтэй
27	Аргентин	46	3.а: Тукуман муж нь Үндсэн хуулийн шүүхийн загвартай

Ийнхүү Герман, Австри, Солонгос, Чех, Испани, Чили, Словени, Польш, Итали, Румын, Гүрж, Хорват гэсэн эдгээр 12 улс нь эрх зүйн тогтолцооны хувьд манай улстай ижил, эрх зүйн хөгжлийг тодорхойлох эрх зүйт ёсны индексээр өмнө эрэмбэлэгдсэний зэрэгцээ Монгол Улстай адил Австрийн буюу Үндсэн хуулийн хяналтын эх газрын загварт хамаардаг, Үндсэн хуулийн шүүхийн тогтолцоотой юм.

Үүний зэрэгцээ ОХУ хэдийгээр эрх зүйт ёсны индексээр 88-д эрэмбэлэгдсэн ч гэсэн, эрх зүйн соёл, тогтолцоо, эрх зүйн түүхийн хувьд Монгол Улстай төсөөтэй, мөн Үндсэн хуулийн хяналтын механизмын нэг загварт хамаардаг зэргээс шалтгаалан сонголт хийх улсуудын жагсаалтанд багтаав.

Түүнчлэн пост социалист улсуудаас Латви улс 1953 онд Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль баталж өнөөг хүртэл тухайн хуулиа сайжруулан хэрэгжүүлж байгаа тул судлах нь зүйтэй юм. Латви улс 2019 онд эрх зүйт ёсны индекс тогтоох судалгаанд хамрагдаагүй боловч 2018 оны судалгаагаар 36-д эрэмбэлэгдсэн байна.

Ийнхүү эрх зүйн соёл, тогтолцоо, эрх зүйн түүхийн хувьд манай улстай төсөөтэй эдгээр 14 улсыг газар зүй, түүхийн байдлаар нь авч үзвэл:

Европ тив: **Герман, Австри, ОХУ, Латви, Чех, Испани, Словени, Польш, Итали, Румын, Хорват;**
 Ази тив: **Солонгос, Гүрж;**
 Төв Америк: **Чили;**
 Эдгээрээс пост
 Социалист улс нь: **ОХУ, Латви, Чех, Словени, Польш, Румын, Гүрж, Хорват.**

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн хяналтын тогтолцоо нь Австрийн буюу Үндсэн хуулийн хяналтын эх газрын загварт хамаардаг тул энэ загварыг хөгжүүлсэн арвин туршлагатай Европ тивийн улсуудын төлөөлөл болгон **Герман, Австри** улсыг харьцуулан судлахаар сонгов.

ОХУ нь эрх зүйт ёсны индексээр 88-д эрэмбэлэгдсэн ч манай улстай эрх зүйн соёл, түүх, тогтолцооны хувьд хамгийн ойр, төсөөтэй, мөн Үндсэн хуулийн хяналтын ижил загвартай тул харьцуулан судлах улсад багтаав.

Пост социалист улсуудаас Балтийн тэнгисийн орнуудад эрх зүйн шинэчлэлийг үр дүнтэй хийсэн нь манай улсын хувьд мөн судалбал зохих туршлага байх тул 1953 онд Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиа баталж өнөөг хүртэл тухайн хуулиа сайжруулан хэрэгжүүлж байгаа **Латви** улсыг харьцуулан судлах нь зүйтэй гэж үзлээ.

Монгол Улс ази тивийн улсын хувьд энэ тив дэх тус тусын соёл, түүхийн өвөрмөц онцлогтой бусад улсын сайн туршлагыг мөн судлах нь ач холбогдолтой байх тул ази тивээс эрх зүйн нэг бүлд харьяалагддаг, Үндсэн хуулийн хяналтын нэг

загвартай, эрх зүйт ёсны индексээр илүү яваа Солонгос улсыг судалгаанд хамрууллаа.

ХОЁР.ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙГ БАЙГУУЛАХ ЖУРАМ

- 2.1. Үндсэн хуулийн шүүхийн харьяалан шийдвэрлэх асуудал
- 2.2. Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнийг томилох
- 2.3. Орон тооны, орон тооны бус гишүүний статус

2.1. ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ХАРЬААЛАН ШИЙДВЭРЛЭХ АСУУДАЛ

Улс орнууд үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн үндсийг үндсэн хуулиараа тогтоож, улмаар үндсэн хуулиасаа эх авсан органик буюу салбар хуулиуд баталж мөрдөж байгаа нь нийтлэг байна.

Харин хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг зарим улс нь хуулиар, зарим нь дүрмээр зохицуулж байгаа ялгаа байна.

ХБНГУ, Австри, ОХУ, Солонгос, Латви улсууд үндсэн хуулийн хяналтын асуудлыг Үндсэн хуулиндаа бие даасан бүлэг үүсгэн, эсхүл бие даасан бүлэггүйгээр холбогдох бусад бүлгүүдэд тусган зохицуулсан байна.

Үндсэн хуулийн хяналтын талаарх органик хуулиар зохицуулах асуудал нь Үндсэн хуулинд нь тусгагдсан байгаа зохицуулалтаас ихээхэн хамаарч байх тул юуны өмнө эдгээр улсын Үндсэн хууль дахь үндсэн хуулийн хяналттай холбоотой заалтуудыг харьцуулан авч үзэх нь зүйтэй байна.

ХБНГУ -ын Үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн эх сурвалж:

- Үндсэн хууль (1949 он);
- Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль;
- Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн ажиллагааны журам (2014 он);
- Шүүгчийн тухай хууль 1972 он.

Нийт 11 бүлгээс бүрдэх Германы Үндсэн хуулинд¹⁰ Үндсэн хуулийн шүүхийн талаар тухайлсан бүлэггүй бөгөөд Холбооны улсын Ерөнхийлөгч (5-р бүлэг), Шүүх эрх мэдэл (9-р бүлэг), Онц байдал (10.а-р бүлэг) гэсэн бүлгүүдэд Үндсэн хуулийн шүүхийн талаар нийт 14 зүйл¹¹ бүхий зохицуулалт тусгагджээ.

Германы Үндсэн хуулинд Үндсэн хуулийн шүүхийг **шүүхийн системд** хоёрдмол утгагүйгээр, шууд багтаасан нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд зааснаас ялгаатай байна.

92 дугаар зүйл. Шүүхийн байгууллага

Шүүх эрх мэдлийг шүүгч нар хэрэгжүүлнэ; түүнийг Холбооны Үндсэн хуулийн шүүх, энэ Үндсэн хуулинд тусгагдсан холбооны шүүхүүд болон муж улсын шүүхүүд хэрэгжүүлнэ.¹²

¹⁰ Basic Law of the Federal Republic of Germany. Эх сурвалж: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>

¹¹ ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 18, 21, 41, 61, 84, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 115, 126, 127 дугаар зүйл.

¹² Article 92 [Court organisation]

Үндсэн хуулийн шүүх дараах асуудлыг харьяалан шийдвэрлэх бүрэн эрхийг Үндсэн хууль болон Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 13-р зүйлд тусгажээ:

- ✓ Үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, багшлах, нэгдэн нийлэх, захидал харилцааны нууцтай байх, өмчтэй байх, орогнол хайх зэрэг үндсэн эрх зөрчигдсөн талаарх маргаан¹³;
- ✓ Улс төрийн намын үйл ажиллагаа Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг тогтоох¹⁴;
- ✓ Улс төрийн намын төрөөс авах санхүүжилтийг зогсоох;
- ✓ Бундестагаас гаргасан сонгуулийн хүчин төгөлдөр байдал, суудал авсан, алдсан талаарх шийдвэрт гаргасан гомдлыг хянах¹⁵;
- ✓ Холбооны Ерөнхийлөгчийг Үндсэн хууль, хууль зөрчсөн үндэслэлээр албан тушаалаас нь огцруулах асуудлыг зохих албан тушаалтан танилцуулсны дагуу гэм бурууг нь тогтоож, огцруулах¹⁶;
- ✓ Холбооны хуулийг муж улс зөрчсөн эсэх тухай Бундесратын шийдвэрийг хянах¹⁷;
- ✓ Тухайлсан бүрэн эрх¹⁸:
 - Холбооны дээд байгууллага, эсхүл Үндсэн хууль, бусад хуулиар эрх олгогдсон бусад байгууллага бүрэн эрх олгогдсон эсэх талаар маргаан гарсан тохиолдолд Үндсэн хуулийг тайлбарлах;
 - Холбооны, эсхүл муж улсын хууль Үндсэн хуульд, муж улсын хууль Холбооны хуульд нийцсэн эсэх асуудлыг шийдвэрлэх;
 - Холбооны улс, муж улсын хоорондын эрх, үүргийн талаарх, мөн муж хоорондын нийтийн эрх зүйн маргааныг шийдвэрлэх;
 - Үндсэн эрхийн талаарх хувь хүний гаргасан гомдлыг шийдвэрлэх;
 - Нутгийн өөрөө удирдах эрхийг зөрчсөн хуулийн талаарх маргааныг шийдвэрлэх (тухайн хуулийн талаарх маргааныг мужийн Үндсэн хуулийн шүүх шийдвэрлээгүй тохиолдолд);
 - Бундестагийн сонгуульд оролцох улс төрийн намд тооцоогүйтэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэх;
 - Үндсэн хуульд заасан тодорхой асуудлаар Холбооны улсын хэмжээнд хууль гаргах шаардлагагүй байгаа, эсхүл Холбооны хууль цаашид гарах боломжгүй талаарх асуудлыг шийдвэрлэх;
 - Холбооны улсын хуульд заасан бусад асуудлыг шийдвэрлэх.

The judicial power shall be vested in the judges; it shall be exercised by the Federal Constitutional Court, by the federal courts provided for in this Basic Law and by the courts of the Länder.

¹³ ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, 18-р зүйл.

¹⁴ ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, 21-р зүйл.

¹⁵ ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, 41-р зүйл.

¹⁶ ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, 61-р зүйл.

¹⁷ ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, 84-р зүйл.

¹⁸ ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, 93-р зүйл.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхээс ялгагдах онцлог нь үндсэн эрх зөрчигдсөн талаарх гомдлыг Германы Үндсэн хуулийн шүүх шийдвэрлэх бүрэн эрхтэй.

Үндсэн хуульд Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний талаар:

Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүнийг 2 заалт бүхий 94-р зүйлд тусгажээ. Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүн **шүүгч нар болон бусад гишүүдээс** бүрдэнэ гэсэн нь бусад улсуудаас онцлог байна.

Гишүүдийн нийт тоог дурдаагүй боловч нийт бүрэлдэхүүний тэн хагасыг Бундестаг, нөгөө хагасыг Бундесрат сонгохоор заажээ. Гишүүд нь Бундестаг, Бундесрат, Холбооны Засгийн газар, муж улсын зохих шатны байгууллагын гишүүн байж болохгүй гэсэн шаардлагатай¹⁹.

Холбооны Үндсэн хуулийн зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журмыг Холбооны хуулиар баталж зохицуулна гэжээ. Ингэхдээ тухайн хуульд Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр нь аль шатандаа хуулийн адил хүчин чадал агуулахыг зааж өгнө гэж тухайлан дурдаж өгчээ. Түүнчлэн энэ хуулиар үндсэн хуулийн гомдол гаргахаас өмнө бусад хуулийн арга хэмжээ авах бүх үе шатыг барагдуулсан байхыг шаардаж болох бөгөөд ийм гомдлыг авч хэлэлцэх эсэхийг тогтоох тусдаа процедурыг тусгаж болно гэж Үндсэн хуулийн 94-р зүйлийн 2-т заажээ.

Үндсэн хуульд холбооны шүүгчийн эрх зүйн байдлын талаар:

Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүн нь шүүгч болон бусад гишүүдээс бүрдэж, харин Холбооны шүүгчийн эрх зүйн байдлыг хуулиар тогтооно гэжээ²⁰.

Шүүгчийн эрх зүйн байдалд хамаарах асуудлаас огцруулах үндэслэлийг тухайлж Үндсэн хуулиндаа тусгасан байна: хэрэв Холбооны шүүгч нь ажил үүргээ гүйцэтгэж байхдаа, эсхүл бусад үед Үндсэн хуулийн зарчим, эсхүл муж улсын үндсэн хуулийн шийдвэрийг зөрчвөл Бундестагийн өргөдлийг үндэслэн Үндсэн хуулийн шүүх 2/3-ын саналаар тухайн шүүгчийг шилжүүлэх, эсхүл огцруулах шийдвэр гаргаж болно²¹.

Австри Улсын Үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн эх сурвалж:

- Үндсэн хууль (1930 он);
- Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль (1953 он).
- Үндсэн хуулийн шүүхийн ажиллагааны журам (1946).

Нийт 9 бүлгээс бүрдэх Австрийн Үндсэн хуулинд Үндсэн хуулийн хяналтын талаар “Үндсэн хуулийн ба Захиргааны баталгаа” гэсэн 7-р бүлэгт зонхилон заажээ.

¹⁹ Article 94 [Composition of the Federal Constitutional Court]

(1) The Federal Constitutional Court shall consist of federal judges and other members. Half the members of the Federal Constitutional Court shall be elected by the Bundestag and half by the Bundesrat. They may not be members of the Bundestag, of the Bundesrat, of the Federal Government or of any of the corresponding bodies of a Land.

²⁰ ХБНГУ-ын Үндсэн хууль, 98-р зүйлийн 1 дэх хэсэг.

²¹ Мөн зүйлийн

(2) If a federal judge infringes the principles of this Basic Law or the constitutional order of a Land in his official capacity or unofficially, the Federal Constitutional Court, upon application of the Bundestag, may by a two-thirds majority order that the judge be transferred or retired. In the case of an intentional infringement it may order his dismissal.

Австрийн Үндсэн хуулинд Дээд шүүх иргэний болон эрүүгийн хэрэг шийдвэрлэх эцсийн шатны шүүх²² гэж зааснаас үзвэл шүүхийн системд Үндсэн хуулийн шүүхийг хамааруулаагүй байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрлэх, тогтоох асуудлуудыг Үндсэн хуулиндаа нилээд дэлгэрэнгүй оруулсан байна. Үүнд:

1. Бүрэн эрхийн маргаан шийдвэрлэх²³:
 - Шүүх ба захиргааны байгууллага хоорондын;
 - Иргэний, эрүүгийн хэргийн шүүх ба захиргааны шүүх, эсхүл Захиргааны дээд шүүх хоорондын, мөн Үндсэн хуулийн шүүх ба бусад шүүх хоорондын;
 - Холбооны улс ба муж улс хоорондын, эсхүл муж улсуудын хоорондын;
 - Хууль тогтоох, гүйцэтгэх бүрэн эрх нь Холбооны улс, эсхүл орон нутагт хамаарах эсэхийг тодорхойлох;
2. Холбооны ба муж улс хооронд байгуулсан гэрээнд тусгагдсан санхүүгийн үүрэг хэрэгжсэн эсэхийг тогтоох²⁴;
3. **Парламентын шалгах хороотой холбоотой дараах асуудлыг шийдвэрлэх**²⁵:
 - Үндэсний зөвлөл (парламент)-ийн процедурын хорооны шийдвэрийн талаарх шаардлага (тухайн хороо байгуулах гишүүдийн ¼ дэмжсэн байх). Ингэхдээ шалгах хороо байгуулах Үндэсний зөвлөлийн гишүүдийн ¼-ийн шаардлагыг эрх зүйд нийцээгүй гэх үндэслэлээр тухайн шийдвэрээр хүлээн аваагүй байх;
 - Үндсэн шийдвэрийн хамрах асуудлын хүрээ. Гишүүдийн ¼-ийн хүсэлтээр Үндэсний зөвлөлийн процедурын хорооны нотлох баримтын талаар сонсох;
 - Үндэсний зөвлөлийн шалгах хорооны шийдвэр хуульд нийцсэн эсэх (тухайн шаардлага гаргасан гишүүдийн ¼ дэмжсэн байх). Нэмэлт нотлох баримт цуглуулах талаар тухайн хорооны гишүүдийн ¼-ийн шаардлага ба шалгах ажиллагааны агуулга хооронд бодит шалтгаант холбоо байхгүй талаар тухайн шийдвэрт хөндсөн бол;
 - Үндэсний зөвлөлийн шалгах хороонд мэдээлэл гаргаж өгөх үүргийн талаарх үзэл бодлын зөрүү. Түүний гишүүдийн ¼ ба мэдээлэл гаргаж өгөх үүрэгтэй дарга, байгууллага хооронд үүссэн маргаан.
 - Үндэсний зөвлөлийн шалгах хорооны шийдвэр хуульд нийцсэн эсэх (тухайн шаардлага гаргасан гишүүдийн ¼ дэмжсэн байх). Гэрч дуудах талаар тухайн хорооны гишүүдийн ¼-ийн шаардлага ба шалгах ажиллагааны агуулга хооронд бодит шалтгаант холбоо байхгүй талаар тухайн шийдвэрт хөндсөн бол;

²² Австрийн Үндсэн хууль, 92-р зүйлийн (1). The Supreme Court is the court of final instance in civil and criminal suits. Эх сурвалж: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.html

²³ Австрийн Үндсэн хууль, 138-р зүйлийн (1).

²⁴ Австрийн Үндсэн хууль, 138.а-р зүйлийн (1).

²⁵ Австрийн Үндсэн хууль, 138.б-р зүйлийн (1).

- Үндэсний зөвлөлийн шалгах хороо ба Хууль зүйн сайд хооронд үүссэн хууль хэрэгжүүлэх байгууллагын үйл ажиллагааны хэрэгцээг заасан гэрээний шаардлага, тайлбарын талаарх үзэл бодлын зөрүү;
- Шалгах хороо, түүний гишүүн, тухайн хорооны хүрээнд үүрэг гүйцэтгэж байсан этгээдийн үйл ажиллагааны улмаас өөрийн эрх зөрчигдсөн талаар хувь хүний гомдол;
- Үндэсний зөвлөл, Холбооны зөвлөлд ирүүлсэн мэдээллийг ангилах талаар гаргасан Үндэсний зөвлөлийн Ерөнхийлөгч, Холбооны зөвлөлийн Ерөнхийлөгч шийдвэрийг эрх зүйд нийцээгүй гэх шаардлага.

4. **Эрх зүйн акт эрх зүйд нийцсэн эсэхийг** дараах этгээдийн өргөдөлд үндэслэн шийдвэрлэх:

- Шүүх;
- шүүхийн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлж хэрэг шийдвэрлэж байхдаа эрх зүйн актыг хэрэглэх шүүх;
- шүүх тухайн эрх зүйн актыг хэрэглээгүй боловч эрх зүйг зөрчиж эрхийг нь хохироосон гэж үзэж байгаа хувь хүн;
- эрүү, иргэний хэргийн анхан шатны шүүхээс шийдвэрлэсэн хэрэгт тал болж оролцсон иргэн хэрэглэсэн эрх зүйн акт нь эрх зүйд нийцээгүйн улмаас түүний эрхийг зөрчсөн гэж үзвэл. Ингэхдээ давж заалдах өргөдлийг шүүхээс хэрэгсэхгүй болгосон байх;
- Холбооны эрх бүхий байгууллагын улсын эрх зүйн актын хувьд мужийн Засгийн газар, Омбудсман;
- Орон нутгийн эрх зүйн актын хувьд Холбооны Засгийн газар;
- Хяналт тавих эрх бүхий байгууллагын эрх зүйн актын хувьд тухайн акт нь хүчингүй болсон орон нутгийн байгууллага.

Үндсэн хуулийн шүүх эрх зүйн актыг эрх зүйд харшилсан гэх шийдвэрийг зөвхөн өргөдөлд үндэслэж, эсхүл хэлэлцэж байгаа маргааны хувьд тухайн эрх зүйн актыг хэрэглэх тохиолдолд гаргахаар заажээ²⁶.

Герман болон Монгол Улсаас ялгаатай нь Австрийн Үндсэн хуулийн шүүх нь эрх зүйн актыг²⁷ хянахдаа нилээд өргөн хүрээнд буюу эрх зүйд нийцсэн байдлыг нь хянадаг байна.

5. Хуулийг (улсын гэрээ, хэлэлцээр) дахин нийтэлсэн нь хууль ёсны эсэх талаар шийдвэрлэнэ²⁸.

6. **Хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх** талаар дараах этгээдийн өргөдөлд үндэслэн шийдвэрлэх²⁹:

- шүүхийн өргөдөл;
- чиг үүргийнхээ дагуу тухайн хуулийг өөрөө хэрэглэх бол;
- шүүх тухайн хуулийг хэрэглээгүй боловч үндсэн хуулийн бус байсны улмаас эрхийг нь хохироосон гэж үзэж байгаа **хувь хүний өргөдөл**;

²⁶ Австрийн Үндсэн хууль, 139-р зүйлийн (3).

²⁷ Австрийн Үндсэн хуулинд "ординанс/ordinance" гэж томъёолсныг эрх зүйн акт гэж орчуулав.

²⁸ Австрийн Үндсэн хууль, 139.а-р зүйл.

²⁹ Австрийн Үндсэн хууль, 140-р зүйлийн (1).

- эрүү, иргэний хэргийн анхан шатны шүүхээс шийдвэрлэсэн хэрэгт тал болж оролцсон иргэн хэрэглэсэн хууль нь Үндсэн хуульд нийцээгүйн улмаас түүний эрхийг зөрчсөн гэж үзвэл. Ингэхдээ давж заалдах өргөдлийг шүүхээс хэрэгсэхгүй болгосон байх.
- 7. Холбооны хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг мужийн Засгийн газар, Үндэсний зөвлөлийн гишүүдийн 1/3, Холбооны зөвлөлийн 1/3-ийн өргөдлөөр шийдвэрлэнэ³⁰.
- 8. Орон нутгийн хууль тогтоомж Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг Холбооны Засгийн газар, тухайн мужийн үндсэн хуульд заасан бол орон нутгийн Парламентын гишүүдийн 1/3-ийн хүсэлтээр шийдвэрлэнэ³¹.
- 9. Улс төрийн шинжтэй, эсхүл хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, Европын холбооны гэрээний үндсийг өөрчлөх Улсын гэрээ, хэлэлцээр эрх зүйд нийцсэн эсэхийг тогтооно³².
- 10. Сонгуулийн талаарх дараах өргөдөл, шаардлагыг шийдвэрлэнэ³³:
 - Холбооны Ерөнхийлөгч, ерөнхий төлөөлөх байгууллага, Европын парламент, хуульд заасан мэргэжлийн холбоодын бүрэлдэхүүн байгууллага (төлөөлөх байгууллага)-ын сонгуультай холбоотой шаардлага;
 - Мужийн Засгийн газар, мөн гүйцэтгэх бүрэн эрх олгогдсон орон нутгийн байгууллагын сонгуультай холбоотой шаардлага;
 - Гишүүдийн нэг нь бүрэн эрхгүй болсон талаарх Ерөнхий төлөөлөх байгууллагын өргөдөл; гишүүдийн нэг нь бүрэн эрхгүй болсон талаарх Австриас Европын парламентад сонгогдсон гишүүдийн тэн хагасын өргөдөл;
 - Орон нутгийн байгууллагын гишүүнчлэлийн бүрэн эрхгүй болсон талаарх орон нутгийн зөвлөлийн өргөдөл болон хуульд заасан мэргэжлийн холбоонд гишүүний бүрэн эрхгүй болсон талаарх тухайн байгууллагын бүрэлдэхүүн байгууллага (төлөөлөх байгууллага) –ын өргөдөл;
 - Ард нийтийн санал асуулга, ардын нийтийн санал хураалт, нийтийн санал бодлын санал хураалт, Европын иргэдийн санаачилгын талаарх шаардлага;
 - Иргэдийг сонгуулийн бүртгэлд хамруулсан, хассан талаарх шаардлага;
 - Холбооны, эсхүл мужийн Захиргааны шүүхийн хууль тогтоомжид хувь хүн гомдол гаргаж болохоор заасан захиргааны байгууллагын шийдвэр, журамд дээр дурдсан асуудлаар хувь хүний гаргасан гомдол.
- 11. Холбооны болон мужийн өндөр албан тушаалтнууд бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ гэм буруутай үйлдэл гаргасан талаарх Үндсэн хуулийн хариуцлагад хамаарах дараах маргааныг шийдвэрлэнэ³⁴:

³⁰ Австрийн Үндсэн хууль, 140-р зүйлийн (2).

³¹ Австрийн Үндсэн хууль, 140-р зүйлийн (3).

³² Австрийн Үндсэн хууль, 140.а-р зүйл.

³³ Австрийн Үндсэн хууль, 141-р зүйлийн (1).

³⁴ Австрийн Үндсэн хууль, 142-р зүйлийн (1).

- Холбооны Ерөнхийлөгч Холбооны Үндсэн хууль зөрчсөн тухай маргааныг Холбооны Ассамблейн саналаар;
- Холбооны Засгийн газрын гишүүд болон түүнтэй ижил түвшний хариуцлага бүхий эрх мэдэлтнүүд эрх зүй зөрчсөн талаарх маргааныг Үндэсний зөвлөлийн саналаар;
- Зөвлөл дэх Австрийн төлөөлөгчийн эсрэг маргаан;
- Мужийн Засгийн газрын гишүүд болон түүнтэй ижил түвшний хариуцлага бүхий эрх мэдэлтнүүд эрх зүй зөрчсөн талаарх маргааныг орон нутгийн парламентын саналаар;
- Захирагч, түүний орлогч, мужийн Засгийн газрын гишүүн эрх зүй, эрх зүйн акт, Холбооны улсын тушаал зөрчсөн талаарх маргааныг Холбооны Засгийн газрын саналаар;
- Нийслэл Вена хотын эрх мэдэлтнүүд эрх зүй зөрчсөн талаарх маргааныг Холбооны Засгийн газрын саналаар;
- Захирагч шийдвэр биелүүлээгүй талаарх маргааныг Холбооны Засгийн газрын саналаар;
- Орон нутгийн сургуулийн ерөнхийлөгч, гүйцэтгэх удирдлага эрх зүй, эрх зүйн акт, Холбооны улсын тушаал зөрчсөн талаарх маргааныг Холбооны Засгийн газрын саналаар;
- Мужийн Засгийн газрын гишүүд эрх зүй зөрчсөн, тодорхой бүрэн эрхэд саад учруулсан талаарх маргааныг Үндэсний зөвлөл, эсхүл Холбооны Засгийн газрын саналаар.

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн онцлог нь эдгээр албан тушаалтнуудтай холбоотой маргааныг шийдвэрлэх үед эрүүгийн гэмт хэрэг үйлдсэн байж болзошгүй байвал Үндсэн хуулийн шүүх эрүүгийн хуулийг хэрэглэж шийдвэр гаргах бүрэн эрхтэй байдаг байна³⁵.

12. Олон улсын гэрээ Холбооны улсын хуулийг зөрчсөн маргааныг шийдвэрлэнэ³⁶.

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрлэх маргаан, асуудлыг Үндсэн хуулинд ийнхүү олон зүйл, заалтаар дэлгэрэнгүй тусгасан байх бөгөөд тэдгээр асуудал, маргааныг төрийн тодорхой байгууллага, албан тушаалтны санал, хүсэлтээр шийдвэрлэхээр байгаа нь Монгол Улсын зохицуулалтаас ялгаатай. Хувь хүний хувьд зөвхөн хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх талаарх өргөдлийг Үндсэн хуулийн шүүхэд гаргаж шийдвэрлүүлэх эрхтэй байна.

³⁵ Австрийн Үндсэн хууль, 143-р зүйл.

Article 143. A suit can be brought against the persons mentioned in Art. 142 also on the score of actions involving penal proceedings connected with the activity in office of the individual to be arraigned. In this case competence lies exclusively with the Constitutional Court; any investigation already pending in the ordinary criminal courts devolves upon it. The Constitutional Court can in such cases, in addition to Art. 142 para 4, apply the provisions of the criminal law.

³⁶ Австрийн Үндсэн хууль, 145-р зүйл.

Үндсэн хуульд Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний талаар:

Үндсэн хуулийн шүүх нь Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч, 12 нэмэлт гишүүн, 6 орлогч гишүүний бүрэлдэхүүнтэй³⁷.

Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч, 6 нэмэлт гишүүн, 3 орлогч гишүүдийг Холбооны Засгийн газрын санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилно. Тэдгээрийг шүүгч, захиргааны албан тушаалтан, эрх зүйн профессорууд дундаас сонгох зохицуулалттай.

Бусад 3 нэмэлт гишүүн болон 2 орлогч гишүүнийг Үндэсний зөвлөлийн санал болгосноор, 3 нэмэлт гишүүн болон 1 орлогч гишүүнийг Холбооны зөвлөлийн санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилно.

Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүд болон орлогч гишүүд хуульчаар суралцсан, эсхүл эрх болон улс төрөөр суралцсан байх бөгөөд мэргэжлээрээ 10 жил ажилласан туршлагатай байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн зохион байгуулалт, процедурын асуудлыг хууль болон Үндсэн хуулийн шүүхээс батлах журмаар зохицуулна гэж заажээ³⁸.

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид гишүүд болон орлогч гишүүд гэсэн 2 төрлийн ялгаатай статустай байдаг онцлогтой. Мөн Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн томилгоонд Засгийн газар, хууль тогтоох байгууллага санал гаргаж Ерөнхийлөгч томилж байгаа нь онцлог байна.

ОХУ -ын Үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн эх сурвалж:

- Үндсэн хууль (1993 он);
- ОХУ-ын шүүхийн системийн тухай хууль (1996);
- ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль (1994 он);
- ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн дүрэм (Үндсэн хуулийн шүүхийн 2011 оны 1 дүгээр сарын 24-ний өдрийн хуралдаанаар баталсан);
- ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны заавар (Үндсэн хуулийн шүүхийн даргын 2018 оны 10 дугаар сарын 23-ны өдрийн 30 тоот тушаалаар баталсан).

ОХУ Үндсэн хуулийн шүүхээ **шүүхийн системд** багтааж Герман улсын адилаар Үндсэн хуулиндаа тусгажээ³⁹.

Нийт 9 бүлгээс бүрдэх ОХУ-ын Үндсэн хуулинд⁴⁰ Үндсэн хуулийн шүүхийн талаар “Шүүх эрх мэдэл ба Прокурорын байгууллага” гэсэн бүлэгт нийт 3 зүйл бүхий харьцангуй цөөн зохицуулалт тусгагджээ.

Үндсэн хуулийн шүүх нь дараах бүрэн эрхтэй:

1. Ерөнхийлөгч, Холбооны зөвлөл, Төрийн дум, Холбооны зөвлөлийн гишүүдийн 1/5-ийн санал, Төрийн зөвлөлийн гишүүдийн 1/5-ийн санал, Холбооны Засгийн газар, Дээд шүүх, ОХУ-ын субъектын хууль тогтоох,

³⁷ Австрийн Үндсэн хууль, 147-р зүйлийн (1).

³⁸ Австрийн Үндсэн хууль, 148-р зүйл.

³⁹ ОХУ-ын Үндсэн хууль, 118-р зүйлийн 2: “2. Судебная власть осуществляется посредством конституционного, гражданского, административного и уголовного судопроизводства.”

⁴⁰ Конституция Российской Федерации. Эх сурвалж: <http://www.ksrf.ru/ru/Pages/default.aspx>

гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагын хүсэлтэнд үндэслэн дараах хэргийг **Үндсэн хуулинд нийцсэн эсэх талаар шийдвэрлэнэ**⁴¹:

- Холбооны хууль, Ерөнхийлөгч, Холбооны Зөвлөл, Төрийн дум, ОХУ-ын Засгийн газрын баталсан хэм хэмжээ тогтоосон акт,
 - ОХУ-ын төрийн байгууллага бий болгох, хамтран байгуулах асуудлыг зохицуулсан Холбооны субъектын үндсэн хууль, дүрэм, хууль, хэм хэмжээ тогтоосон бусад акт,
 - ОХУ-ын ба ОХУ-ын субъектын төрийн байгууллага хоорондын, мөн субъектүүдын төрийн байгууллага хоорондын гэрээ,
 - **ОХУ-ын хүчин төгөлдөр болоогүй олон улсын гэрээ.**
2. Бүрэн эрхийн талаарх дараах маргааныг шийдвэрлэнэ⁴²:
- Холбооны төрийн байгууллага хоорондын,
 - ОХУ-ын төрийн байгууллага ба ОХУ-ын субъектын төрийн байгууллага хоорондын,
 - ОХУ-ын субъектуудын төрийн дээд байгууллага хоорондын.
3. **Үндсэн хуульд заасан иргэдийн эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн талаарх иргэний гомдол, шүүхийн хүсэлтэнд үндэслэн тодорхой хэрэг, маргаанд хэрэглэсэн, эсхүл хэрэглэгдэх хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг шалгана**⁴³;
4. **Ерөнхийлөгч, Холбооны зөвлөл, Төрийн дум, ОХУ-ын Засгийн газар, ОХУ-ын субъектын хууль тогтоох байгууллагын хүсэлтийн дагуу Үндсэн хуульд тайлбар хийнэ**⁴⁴;
5. Холбооны зөвлөлийн хүсэлтийн дагуу Ерөнхийлөгч улсаас урвасан, эсхүл хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцох журмыг мөрдсөн эсэх талаар дүгнэлт гаргана.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн тайлбар хийх, олон улсын гэрээ хүчин төгөлдөр болохоос өмнө урьдчилсан хяналт хийх эрх эдэлдэг онцлогтой.

Үндсэн хуульд Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний талаар:

Үндсэн хуулийн шүүх нь 19 шүүгчдээс бүрдэнэ⁴⁵. Шүүгчдийг ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор Холбооны зөвлөл томилно.

Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэн эрх, зохион байгуулах журам, үйл ажиллагааг хуулиар зохицуулахаар заасан.

⁴¹ ОХУ-ын Үндсэн хууль, 125-р зүйлийн 2.

⁴² ОХУ-ын Үндсэн хууль, 125-р зүйлийн 3.

⁴³ ОХУ-ын Үндсэн хууль, 125-р зүйлийн 4. "Конституционный Суд Российской Федерации по жалобам на нарушение конституционных прав и свобод граждан и по запросам судов проверяет конституционность закона, примененного или подлежащего применению в конкретном деле, в порядке, установленном федеральным законом."

⁴⁴ ОХУ-ын Үндсэн хууль, 125-р зүйлийн 5. "Конституционный Суд Российской Федерации по запросам Президента Российской Федерации, Совета Федерации, Государственной Думы, Правительства Российской Федерации, органов законодательной власти субъектов Российской Федерации дает толкование Конституции Российской Федерации."

⁴⁵ ОХУ-ын Үндсэн хууль, 125-р зүйлийн 1.

Үндсэн хуулийн шүүгчид тавигдах мэргэжил, салбарын туршлагатай холбоотой шаардлагыг Герман улсын нэг адилаар Үндсэн хуулиндаа тусгаагүй байна.

ОХУ-ын Үндсэн хуулинд Үндсэн хуулийн шүүхийн талаар харьцангуй цөөн зохицуулалт тусгагдсан байна. Иргэдийн үндсэн эрх, эрх чөлөө зөрчигдөж байгаа талаарх тодорхой фактыг шууд шийдвэрлэхгүй боловч хэрэглэгдэх хууль нь Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх асуудлыг иргэдийн болон шүүхийн гомдол, хүсэлтээр шийдвэрлэхээр заасан нь онцлогтой байна.

Солонгос Улсын Үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн эх сурвалж:

- Үндсэн хууль (1987 он);
- Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль (2014 он).

Нийт 10 бүлгээс бүрдэх Солонгос улсын Үндсэн хууль⁴⁶ нь “Үндсэн хуулийн шүүх” гэсэн бие даасан бүлэгтэй. Үндсэн хуулийн шүүхийн талаар нийт 4 зүйл бүхий харьцангуй цөөн зохицуулалт тусгагджээ. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 2-р зүйлд шүүхийн харьяалан шийдвэрлэх маргааныг давтан тусгасан байна.

Үндсэн хуулийн шүүх нь дараах бүрэн эрхтэй:

1. Хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг шүүхийн хүсэлтийн дагуу шийдвэрлэх;
2. Импичментийн асуудлыг шийдвэрлэх;
3. Улс төрийн намыг татан буулгахтай холбоотой маргаан;
4. Төрийн байгууллага хооронд, төрийн байгууллага ба орон нутгийн байгууллага хооронд, орон нутгийн байгууллагуудын хоорондын бүрэн эрхийн маргаан;
5. Хуульд заасан Үндсэн эрхийн зөрчлийн талаарх гомдол;
6. Улс төрийн намын үйл ажиллагаа ардчилсан ёсонд харш байвал Засгийн газрын хүсэлтийн дагуу улс төрийн намыг татан буулгах асуудлыг шийдвэрлэнэ⁴⁷.

Үндсэн хуульд Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний талаар:

Үндсэн хуулийн шүүх 9 шүүгчээс бүрдэх ба тэдгээрийг Ерөнхийлөгч томилно. Тэдгээрийн 3-ыг Үндэсний ассамблейгаас сонгон санал болгох, 3-ыг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчийн санал болгосон хүнээс Ерөнхийлөгч томилно⁴⁸. Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийг шүүгчдийн дундаас Үндэсний ассамблейн санал болгосны дагуу Ерөнхийлөгч томилно.

Харьцуулан судалсан 5 улсаас шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацааг Үндсэн хуулиндаа заасан улсын нэг нь Солонгос улс юм: шүүгчийн бүрэн эрх 6 жилийн хугацаатай ба хуульд заасны дагуу дахин томилогдож болно гэжээ⁴⁹. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч улс төрийн намын гишүүн бус байх бөгөөд улс төрийн намын үйл ажиллагаанд оролцохыг хориглоно гэжээ.

⁴⁶ Constitution of the Republic of Korea. Эх сурвалж:

https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=1&lang=ENG

⁴⁷ Солонгосын Үндсэн хууль, 8-р зүйлийн (4).

⁴⁸ Солонгосын Үндсэн хууль, 111-р зүйлийн (2) болон (3).

⁴⁹ Солонгосын Үндсэн хууль, 111-р зүйлийн (4).

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ Үндсэн хууль, хууль зөрчсөн бол Үндэсний ассамблей тэдний импичментийг зарлах асуудлыг шийдвэрлэнэ⁵⁰.

Латви Улсын Үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн эх сурвалж:

- Үндсэн хууль (1992 он);
- Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль (1993 он);
- Үндсэн хуулийн шүүхийн журам (2015).

Нийт 15 бүлгээс бүрдэх Латви улсын Үндсэн хууль⁵¹ нь “Үндсэн хуулийн шүүх” гэсэн бие даасан бүлэгтэй.

Үндсэн хуулийн шүүх нь дараах бүрэн эрхтэй:

1. Сеймсийн (парламентын) баталсан хууль, бусад шийдвэр Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх, Ерөнхийлөгч болон Засгийн газрын шийдвэр Үндсэн хуульд нийцсэн эсэхийг шийдвэрлэх⁵².
2. Дараах асуудлаар дүгнэлт гаргана⁵³:
 - Ерөнхийлөгч, Сеймсийн гишүүний сонгуулиар сонгуулийн хууль зөрчигдсөн эсэх
 - Ерөнхийлөгч эрүүл мэндийн байдлын улмаас бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжтой эсэх
 - Латвийн олон улсын гэрээ нь Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх
 - Сеймсийн гишүүн болон төрийн албан тушаалтны эсрэг импичментийн асуудал үүсгэсэн нь Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх.

Саяханыг болтол эдгээр асуудлаар Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрхтэй этгээд нь зөвхөн тодорхой байгууллагын төлөөлөл, албан тушаалтан байсан боловч 2019 оны 3 дугаар сарын 21-нд Үндсэн хуулиндаа нэмэлт оруулснаар дээр дурдсан бүрэн эрхийн 1 дэх хэсэгт заасан асуудлаар хувь хүн Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх нээгдсэн байна. Ингэхдээ тухайн хууль, шийдвэр нь тухайн хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн байхын зэрэгцээ тухайн хүн хуульд заасан бусад үе шат, арга хэмжээг туулж барагдуулсан байх шаардлагатай⁵⁴.

Үндсэн хуульд Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний талаар:

Үндсэн хуулийн шүүх 9 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй. Бүрэн эрхийн хугацаа 9 жил бөгөөд дахин томилогдохгүй. 3 жил тутам бүрэлдэхүүний 1/3 нь солигдох зохицуулалттай. Үндсэн хуулийн шүүхийн бүрэлдэхүүний 3 шүүгчийг Ерөнхийлөгч,

⁵⁰ Солонгосын Үндсэн хууль, 65-р зүйлийн (1).

⁵¹ Constitution of the Republic of Lithuania, Эх сурвалж:

https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=1&lang=ENG

⁵² Латвийн Үндсэн хууль, 102-р зүйл.

⁵³ Латвийн Үндсэн хууль, 105-р зүйл.

⁵⁴ Латвийн Үндсэн хууль, 106-р зүйл: Every person shall have the right to apply to the Constitutional Court concerning the acts specified in the first and second paragraphs of Article 105 if a decision adopted on the basis of these acts has violated the constitutional rights or freedoms of the person and the person has exhausted all legal remedies. The procedure for implementing this right shall be established by the Law on the Constitutional Court.

3-ыг Сеймасын Ерөнхийлөгч, 3-ыг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчийн санал болгосноор Сеймас (парламент) томилно⁵⁵.

Үндсэн хуулийн шүүхийн бүх шүүгч томилогдсоны дараа Улсын Ерөнхийлөгч тэдний дундаас Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчид Сеймасд нэр дэвшүүлнэ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч, Ерөнхийлөгч Үндсэн хуулийг ноцтой зөрчсөн, тангарагаа зөрчсөн, гэмт хэрэг үйлдсэн бол Сеймасын гишүүдийн 3/5-ын саналаар огцруулж болно⁵⁶.

Эрх зүйн дээд боловсролтой, хуулийн салбарт, эсхүл шинжлэх ухаан болон боловсролын салбарт хуульчаар 10-аас дээш жил ажилласан туршлагатай, нэр хүнд бүхий иргэн Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчээр томилогдож болно.

Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх зүйн байдал, бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх журмыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиар зохицуулна гэж Үндсэн хуулиндаа заасан байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид шүүхийн шүүгч нарт тавигдах ажил эрхлэх, улс төрийн намын үйл ажиллагаанд оролцохгүй байх шаардлага нэг адил тавигдана.

Дүгнэн үзвэл, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц иргэн, байгууллага, төр, түүний албан тушаалтны гомдлоор аль ч шүүх авч шийдвэрлэхгүй байгаа хэргийн харьяалал тогтоох бүрэн эдэлж байгаа нь эдгээр харьцуулан судалсан улсад байхгүй практик байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхээс ялгаатай нь эдгээр улсуудаас Герман улс иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн талаарх маргааныг Үндсэн хуулийн шүүх харьяалан шийдвэрлэх боломжийг хуулиндаа тусгажээ. Харин ОХУ болон Австрид иргэд ийм эрхийг шууд эдлэхгүй боловч тодорхой хэрэг маргааныг бусад шүүхээс шийдвэрлэх явцад хэрэглэсэн хууль нь үндсэн хуульд заасан иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг зөрчиж байгаа гэж үзвэл тухайн хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхэд хандан шийдвэрлүүлж болдог байна.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуульд тайлбар хийх эрхтэй гэж Үндсэн хуульд тодорхой тусгасан нь бусад улс орны хуульд байхгүй зохицуулалт байна. Түүнчлэн ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь олон улсын гэрээ хүчин төгөлдөр болохоос өмнө урьдчилсан хяналт хийх эрх эдэлдэг онцлогтой.

Монгол Улсаас ялгаатай нь Австрийн Үндсэн хуулийн шүүх нь эрх зүйн актыг хянахдаа нилээд өргөн хүрээнд буюу эрх зүйд нийцсэн байдлыг нь хянадаг байна. Австри улсад Үндсэн хуулийн шүүх нь эрх зүйн актыг "эрх зүйд" харшилсан эсэхийг хянаж байгаа нь Үндсэн хуулийн хяналтаас илүү өргөн агуулгатай хяналтын хэлбэр юм. Ийм төрлийн шийдвэрийг зөвхөн өргөдөлд үндэслэж, эсхүл хэлэлцэж байгаа маргааны хувьд тухайн эрх зүйн актыг хэрэглэх тохиолдолд гаргахаар заажээ.

Латви улсад саяханыг болтол Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрхтэй этгээд нь зөвхөн тодорхой байгууллагын төлөөлөл, албан тушаалтан байсан боловч 2019 оны 3 дугаар сарын 21-нд Үндсэн хуулиндаа нэмэлт оруулснаар хувь хүн зарим асуудлаар Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх нээгдсэн байна. Ингэхдээ тухайн хууль, шийдвэр нь тухайн хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн байхын зэрэгцээ

⁵⁵ Латвийн Үндсэн хууль, 103-р зүйл.

⁵⁶ Латвийн Үндсэн хууль, 74-р зүйл.

тухайн хүн хуульд заасан бусад үе шат, арга хэмжээг туулж барагдуулсан байх шаардлагатай ажээ.

2.2. ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ШҮҮГЧИЙГ ТОМИЛОХ

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг хэн томилохыг Герман, Орос, Австри, Солонгос, Латви улсад Үндсэн хуулиндаа заажээ. Германаас бусад улсын хувьд нэр дэвшүүлэх, санал болох этгээдийг мөн тухайлан Үндсэн хуулинд зааж өгчээ. Харин Германы хувьд шүүгчийн тоо, шүүгчид нэр дэвшүүлэх асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиараа зохицуулсан байна.

Германы Үндсэн хуулийн шүүх 2 танхим/сенаттай ба тус бүрдээ 8 шүүгчтэй, нийт 16 шүүгчтэй байхаар Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай⁵⁷ хуульд зохицуулжээ. Үндсэн хуулийн шүүгчдийн томилгоонд Хууль зүй, хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах яам, Бундестагийн Сонгох хороо, Бундестаг, Бундестрат, Үндсэн хуулийн шүүх гэсэн байгууллагууд оролцдог.

Хууль зүй, хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах яам Үндсэн хуулийн шүүгчээр томилогдох болзол хангасан холбооны нийт шүүгчдийн нэрсийн жагсаалтыг хөтөлнө. Үүний зэрэгцээ тухайн яам тухайн жагсаалтад буй холбооны шүүгчид дундаас Бундестагийн парламентын групп, Холбооны Засгийн газар, мужийн Засгийн газар санал болгож буй шүүгчдийн нэрсийн жагсаалтыг мөн хөтөлнө. Ийнхүү 2 төрлийн нэрсийн жагсаалт хөтөлдөг байна. Яам тус тусад нь хөтөлсөн нэрсийн жагсаалтаа сонгох ажиллагаа эхлэхээс 1 сарын өмнө Бундестаг, Бундесрат руу илгээнэ⁵⁸.

Бундестаг Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нарын тэн хагасыг сонгодог. Ингэхдээ Сонгох хороог байгуулж, тухайн хороо нь нэрсийн жагсаалтаас сонгож нэр дэвшүүлдэг байна⁵⁹. Сонгох хороог төлөөлөл хувь тэнцүү байх зарчмаар Бундестагийн 12 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй байгуулах ба нэр дэвшүүлж, Бундестаг дээр санал хураалт явагдсанаар Сонгох хороо татан буугддаг.

Хэрэв Бундестаг орон гарсан шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа дууссанаас 2 сарын дотор дараагийн шүүгчийг томилж чадаагүй бол Сонгох хороо Үндсэн хуулийн шүүхэд хандаж нэр дэвшүүлэхийг санал болгодог онцлог зохицуулалт байх⁶⁰ бөгөөд нэр дэвшүүлэх ажиллагааг бүх гишүүдийн хурлаараа шийдвэрлэнэ.

Харин Бундесратаас хийх томилгоонд энэ мэт нарийн зохицуулалт тусгагдаагүй байх бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг Бундесратын гишүүдийн 2/3-ын саналаар сонгоно гэж заажээ⁶¹.

Томилох хугацааны хувьд орон гарсан шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас 3 сараас илүүгүй хугацааны өмнө томилгоог хийх ёстой. Хэрэв бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас өмнө орон гарсан бол 1 сарын дотор сонгоно гэж заажээ.

⁵⁷ Act on Federal Constitutional Court, 1951 он. Эх сурвалж: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=221>

⁵⁸ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 8-р зүйл.

⁵⁹ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 6-р зүйлийн 1.

⁶⁰ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 7а-р зүйлийн 1.

⁶¹ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 7-р зүйл.

Бундестаг шүүгчийг санал хураалтаар томилохдоо хэлэлцүүлэг хийхгүй⁶² гэж заасан байгаа нь Сонгох хороо нэр дэвшигчийг шилж сонгох ажлыг урьдчилан хийж нэр дэвшүүлдэгтэй холбоотой байх.

Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн томилгоонд Бундестагийн дэргэд түр байгуулагдах Сонгох хороо шүүгчийг шилж олоход чухал үүрэг гүйцэтгэж байна. Энэ нь Германд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид нэр дэвшүүлэх болон томилох ажиллагаа дан ганц хууль тогтоох байгууллагын оролцоотой хийгддэг болохыг харуулна.

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүх нь Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч, 12 нэмэлт гишүүн, 6 орлогч гишүүн буюу нийт 14 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй⁶³. Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнд Засгийн газар, хууль тогтоох байгууллага нэр дэвшүүлж Ерөнхийлөгч томилдог онцлогтой.

Холбооны Засгийн газар нь Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч, 6 нэмэлт гишүүн, 3 орлогч гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилно.

Үндэсний зөвлөл нь 3 нэмэлт гишүүн болон 2 орлогч гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилно.

Холбооны зөвлөл нь 3 нэмэлт гишүүн болон 1 орлогч гишүүнд нэр дэвшигчийг санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилно.

Үндсэн хуулийн шүүхэд сул орон гарах гэж байгаа бол тус шүүхийн Ерөнхийлөгч нь 3 сарын дотор нэр дэвшүүлэх байгууллагад энэ тухай уламжилна⁶⁴. Тухайн байгууллагын дарга нь орон гарсан албан тушаалын талаар нэн даруй, гэхдээ ямар ч тохиолдолд 1 сараас илүүгүй хугацааны дотор нийтэд зарладаг.

Австрийн шүүхийн онцлог нь 6 орлогч гишүүнтэй ба гишүүд өвчтэй зэрэг хувийн шалтгаантай эзгүй үед тэд орлож ажилладаг.

ОХУ -ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд⁶⁵ Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид нэр дэвшүүлэх, томилох харилцааг зохицуулжээ.

Үндсэн хуулийн 128-р зүйлийн 3-т Үндсэн хуулийн шүүгчид нэр дэвшүүлэх бүрэн эрхийг Ерөнхийлөгч хэрэгжүүлнэ гэж заасан боловч Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 9-р зүйлд Ерөнхийлөгч шүүгчид нэр дэвшүүлэхэд дараах байгууллагаас санал хүргүүлж болно гэж нэмж заажээ: Холбооны зөвлөлийн гишүүн, Төрийн думын гишүүн, ОХУ-ын субъектын хууль тогтоох байгууллагын гишүүн, шүүхийн дээд байгууллага, холбооны хуулийн байгууллага, бүх оросын хуулийн нийгэмлэг, хууль зүйн шинжлэх ухааны байгууллага.

⁶² Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 6-р зүйлийн 1: "The Justices who are to be elected by the Bundestag shall without prior debate be elected by secret ballot and upon a proposal by the Electoral Committee pursuant to section 2."

⁶³ "Constitutional Court Act", 1953 он. 1-р зүйлийн (1). Эх сурвалж:

https://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Erv&Dokumentnummer=ERV_1953_85

⁶⁴ Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 1-р зүйлийн 2.

⁶⁵ "Федеральный Конституционный закон О Конституционном Суде Российской Федерации", 1994 он. Эх сурвалж: <http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/Pages/default.aspx>

Ерөнхийлөгч шүүгчид нэр дэвшүүлснээс хойш 14 хоногийн дотор Холбооны зөвлөл нууц санал хураалтаар шүүгчийг томилдог⁶⁶.

Үндсэн хуулийн шүүхийн нийт шүүгчдийн 2/3 нь бүрэлдсэнээр Үндсэн хуулийн шүүх чиг үүргээ хэрэгжүүлэх зохицуулалттай. Хэрэв бүрэлдэхүүний тоо үүнээс бага болвол орон гарснаас хойш 1 сарын дотор Ерөнхийлөгч тухайн орон гарсан шүүгчийн албан тушаалд нэр дэвшүүлэхийг үүрэг болгожээ⁶⁷.

Солонгос Улсын Үндсэн хуулийн шүүх 9 шүүгчээс бүрдэнэ. Тэдгээрийн 3-ыг Үндэсний ассамблейгаас, 3-ыг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч сонгож санал болгосноор Ерөнхийлөгч томилно⁶⁸.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг томилохоос өмнө Үндэсний ассамблейд сонгол явуулдаг. Ийм сонголыг Ерөнхийлөгч, Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчийн хүсэлтийн дагуу хийнэ⁶⁹.

Томилгоог шүүгчийн сул орон тоо гарсан өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор хийх зохицуулалттай⁷⁰.

Латви Улсын Үндсэн хуулийн шүүх 9 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэй ба 3 шүүгчийг Ерөнхийлөгч, 3-ыг Сеймсийн Ерөнхийлөгч, 3-ыг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгчийн санал болгосноор Сеймас (парламент) томилно гэж Үндсэн хуулинд заасан. Энэхүү томилгоог сул орон тоо гарахаас 3 сарын өмнө хийнэ гэж Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн⁷¹ 4-р зүйлд тусгажээ.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид нэр дэвшигчийн асуудлыг Сеймас шийдвэрлэхээс өмнө нэрсийг олон нийтэд мэдээлнэ. Сеймсийн Хууль зүйн асуудал эрхэлсэн хороо Сеймаст ирүүлсэн нэр дэвшигчийн талаар хаалттай хуралдаанаараа хэлэлцэж дүгнэлтээ Сеймаст танилцуулна⁷².

Үндсэн хуулийн шүүгч/гишүүнд нэр дэвшүүлэх, томилох

Улс	Бүрэлдэхүүний тоо	Санал болгох буюу нэр дэвшүүлэх этгээд	Томилох этгээд	Хугацааны талаар хуулинд заасан байдал:
ХБНГУ	Нийт 16 шүүгчээс бүрдэх 2 танхимтай. Тоо, нэр дэвшүүлэх,	Бундестагаас томилогдох шүүгчид нэр дэвшүүлэх ажлыг Бундестагийн дэргэд байгуулагдах, түүний 12 гишүүдээс бүрдэх Сонгох хороо хийнэ.	Шүүгчдийн тэн хагасыг Бундестаг, нөгөө хагасыг Бундесрат тус бүр 2/3-ын	Орон гарсан шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас 3 сараас

⁶⁶ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 8-р зүйл.

⁶⁷ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, мөн зүйл.

⁶⁸ Солонгосын Үндсэн хууль, 111-р зүйлийн (2) болон (3).

⁶⁹ "Constitutional Court Act", 2014 он. Эх сурвалж:

https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=33354&lang=ENG

⁷⁰ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 6-р зүйлийн 4: "Where a vacancy occurs during the term of office of a Justice, his or her successor shall be appointed within 30 days from the date on which the vacancy occurs."

⁷¹ "The Law on the Constitutional Court of the Republic of Lithuania", 1993 он. Эх сурвалж:

<https://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-law-on-the-constitutional-court/193>

⁷² Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, 5-р зүйл.

	томилох процедурыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулинд заасан	-Хууль зүй, хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах яам Үндсэн хуулийн шүүгчээр томилогдох болзол хангасан холбооны нийт шүүгчдийн нэрсийн жагсаалтыг хөтөлнө. -Мөн яам нь тухайн жагсаалтад буй холбооны шүүгчдээс Бундестагийн парламентын групп, Холбооны Засгийн газар, мужийн Засгийн газраас санал болгосон шүүгчдийн нэрсийн жагсаалтыг хөтөлнө -Ийнхүү хоёр тусдаа хөтөлсөн нэрсийн жагсаалтыг сонгох ажиллагаа эхлэхээс 1 сарын өмнө Будестаг, Бундесрат руу илгээнэ -Сонгох хороо болзол хангасан шүүгчдээс шилж сонгон Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчээр Бундестагт санал хураалгахаар нэр дэвшүүлнэ. -2 танхимын тус бүр 3 шүүгч буюу нийт 6 шүүгчийг Дээд шүүхийн шүүгчид дундаас сонгож санал болгоно.	саналаар нууц санал хураалтаар сонгоно. Ийнхүү сонгосон шүүгч нарыг Холбооны Ерөнхийлөгч батална.	илүүгүй хугацааны өмнө томилгоог хийх ёстой. Хэрэв бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас өмнө сул орон гарсан бол 1 сарын дотор сонгоно.
Австри	Нийт 20 гишүүнтэй: -Ерөнхийлөгч -Дэд ерөнхийлөгч -12 нэмэлт гишүүн -6 орлогч гишүүн Тоог Үндсэн хуулинд заасан	-Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч, 6 нэмэлт гишүүн, 3 орлогч гишүүдийг Холбооны Засгийн газар санал болгоно, - 3 нэмэлт гишүүн болон 2 орлогч гишүүнийг Үндэсний зөвлөл санал болгоно, -3 нэмэлт гишүүн болон 1 орлогч гишүүнийг Холбооны зөвлөл санал болгоно.	Ерөнхийлөгч томилно.	Сул орон гарах гэж байгаа бол тус шүүхийн Ерөнхийлөгч нь 3 сарын дотор нэр дэвшүүлэх байгууллагад энэ тухай уламжилна. Тухайн нэр дэвшүүлэх байгууллагын дарга нь сул орон гарсан албан тушаалын талаар нэн даруй, гэхдээ ямар ч тохиолдолд 1 сараас илүүгүй хугацааны дотор нийтэд зарлана.
ОХУ	Нийт 20 шүүгчтэй Тоог Үндсэн хуулинд заасан	Ерөнхийлөгч санал болгоно	Холбооны Зөвлөл нууц санал хураалтаар томилно.	Ерөнхийлөгч шүүгчид нэр дэвшүүлснээс хойш 14 хоногийн дотор Холбооны зөвлөл нууц санал хураалтаар шүүгчийг томилдог.

				Хэрэв бүрэлдэхүүний тоо 2/3-оос бага болвол сул орон гарснаас хойш 1 сарын дотор Ерөнхийлөгч нэр дэвшүүлнэ.
Солонгос	Нийт 9 шүүгчтэй Тоог Үндсэн хуулинд заасан	-3 шүүгчийг Үндэсний ассамблей, -3 шүүгчийг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч санал болгоно	Ерөнхийлөгч томилно.	Томилгоог шүүгчийн сул орон тоо гарсан өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор хийнэ.
Латви	Нийт 9 шүүгчтэй Тоог Үндсэн хуулинд заасан	-3 шүүгчийг Ерөнхийлөгч, -3 шүүгчийг Сеймасын Ерөнхийлөгч, -3 шүүгчийг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч санал болгоно	Сеймас (парламент) томилно.	Сул орон тоо гарахаас 3 сарын өмнө хийнэ.

Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 40.1-д зааснаар Цэцийн гишүүнээр томилуулахаар санал болгосон нэр дэвшигчийг Хууль зүйн байнгын хороо ажлын 5 өдрийн дотор хэлэлцэж санал, дүгнэлт гаргаж, улмаар нэгдсэн хуралдаан Хууль зүйн байнгын хорооны дүгнэлт гарснаас хойш ажлын 5 өдрийн дотор ил санал хураалт явуулж олонхын санал авсан нэр дэвшигчийг Цэцийн гишүүнээр томилдог. Энэ нь нэр дэвшүүлснээс хойш 14 хоногийн дотор томилдог гэсэн үг билээ.

Монгол Улсын энэ зохицуулалт нь ОХУ-ын "Ерөнхийлөгч шүүгчид нэр дэвшүүлснээс хойш 14 хоногийн дотор Холбооны зөвлөл нууц санал хураалтаар шүүгчийг томилно." гэж заасан хугацаатай ижил байна.

Томилох хугацааны хувьд гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас тодорхой хугацааны өмнө томилгоог хийсэн байх шаардлага бүхий байгаа нь Герман, Австри, Латви улсууд байна. Харин ОХУ, Солонгос улсуудад Үндсэн хуулийн гишүүний сул орон тоо гарсан өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор нэр дэвшүүлэх ёстой.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг томилоход нийтийн сонсгол явуулах эсэх талаар зөвхөн Герман, Солонгос улсын хуульд зохицуулжээ. Германд шүүгчийг шилж сонгох ажлыг тусгайлан байгуулагдах Сонгох хороо зохион байгуулдагтай холбогдуулан Бундестагт санал хураалт явуулахад ямар нэг хэлэлцүүлэг хийхгүй санал хураалт явуулна гэж тухайлан заасан байна. Тэгвэл Солонгос улсын хувьд Ерөнхийлөгч болон Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч сонсгол хийх хүсэлтээ Үндэсний ассамблейд хүргүүлэх ёстой гэж зохицуулжээ.

Харин Латви улсад Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид нэр дэвшигчийн асуудлыг Сеймас шийдвэрлэхээс өмнө нэрсийг олон нийтэд мэдээлнэ гэж тусгасан байна.

Монгол Улсын хувьд Үндсэн хуулийн цэцийн даргыг гишүүд дундаасаа өөрсдөө сонгодог бол сонгон харьцуулж буй 5 улсын хувьд Үндсэн хуулийн

шүүхийн дарга/ерөнхийлөгчид нэр дэвшүүлэх, томилох бүрэн эрхийг улсын Ерөнхийлөгч, эсхүл парламент нь хэрэгжүүлдэг.

Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестаг, Дэд ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестрат сонгох ба дараагийн удаад Бундестаг, Бундесрат эрхээ солин хэрэгжүүлдэг⁷³. Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч нэг танхим/сенатынх байж болдоггүй.

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгчийг Холбооны Засгийн газрын санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилно.

Оросын Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга болон хоёр орлогч даргыг Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор Холбооны зөвлөл 6 жилийн хугацаагаар (Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нарын хувьд хугацаагүй томилогддог) томилно⁷⁴. Тэднийг дахин томилохыг хуулиар зөвшөөрдөг ба хэдэн удаа дахин томилж болох зохицуулалт байхгүй.

Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийг Солонгосын Ерөнхийлөгч томилох ба ийнхүү томилох зөвшөөрлийг Үндэсний ассамблей өгнө⁷⁵.

Латви Улсын Ерөнхийлөгч Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчид шүүгчид дундаас сонгон нэр дэвшүүлж, Сеймас томилно⁷⁶.

Үндсэн хуулийн дарга/ерөнхийлөгчид нэр дэвшүүлэх, томилох

Улс	Дарга, орлогч	Санал болгох буюу нэр дэвшүүлэх этгээд	Томилох этгээд
ХБНГУ	-Ерөнхийлөгч, -Дэд ерөнхийлөгчтэй. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулинд заасан.	Нэр дэвшүүлэх ажлыг Бундестагийн дэргэд байгуулагдах, түүний 12 гишүүдээс бүрдэх Сонгох хороо хийнэ.	Ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестаг, Дэд ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестрат сонгоно. Дараагийн удаад Бундестаг, Бундесрат эрхээ солин хэрэгжүүлдэг
Австри	-Ерөнхийлөгч, -Дэд ерөнхийлөгчтэй. Үндсэн хуулинд заасан.	Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгчийг Холбооны Засгийн газар санал болгоно.	Ерөнхийлөгч томилно.
ОХУ	-Дарга, -2 Орлогч даргатай	ОХУ-ын Ерөнхийлөгч санал болгоно	Холбооны зөвлөл 6 жилийн хугацаагаар томилно. Дахин томилж болно.
Солонгос	Ерөнхийлөгч	Томилох зөвшөөрлийг Үндэсний ассамблей өгнө	Ерөнхийлөгч томилно.
Латви	Ерөнхийлөгч	Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид дундаас Ерөнхийлөгч санал болгоно	Сеймас (парламент) томилно.

⁷³ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 9-р зүйл.

⁷⁴ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 23-р зүйл.

⁷⁵ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 12-р зүйл.

⁷⁶ Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 4-р зүйл.

Үндсэн хуулийн цэцийн дарга/ерөнхийлөгч, орлогч дарга, дэд ерөнхийлөгчийг хөндлөнгийн этгээд буюу улсын Ерөнхийлөгч, парламент нь томилдог байна. Дарга/ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн хугацааг зөвхөн ОХУ хуулиндаа зааж өгсөн байх бөгөөд энэ нь тухайн улсын Үндсэн хуулийн шүүгч нар хугацаагүй томилогддогтой холбоотой байж болох юм.

Эдгээр 5 улсын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга/ерөнхийлөгчид тавигдах шаардлагыг тухайлж зохицуулаагүй байна.

2.3.ОРОН ТООНЫ, ОРОН ТООНЫ БУС ГИШҮҮНИЙ СТАТУС

Монгол Улсад анх Цэцийг үүсгэн байгуулсан 1992 онд Улсын Бага Хурлын 1992 оны 5 дугаар сарын 15-ны өдрийн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээний тухай” 34 дүгээр тогтоолд “Үндсэн хуулийн цэцийн дарга, гурван гишүүнийг /гурван талаас тус бүр нэг/ орон тооны, таван гишүүнийг орон тооны бус байхаар тогтоосугай.” гэж гишүүдийг орон тооны ба орон тооны бус гэж статусаар нь ангилсан байдаг. Орон тооны бус гишүүн нь өөрийн үндсэн ажил болох өөр ажлаа давхар хийдэг онцлогтой байв. Гэвч цаг хугацааны явцад энэ ялгаа арилж 9 гишүүн бүгд орон тооны болж, өөр ажил (хуулиар зөвшөөрснөөс бусад) эрхлэхээ больсон байна.

Хэдийгээр судалсан 5 улсын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид орон тооны, орон тооны бус гэсэн ялгаа байхгүй ч Австри улсад 14 шүүгчээс гадна 6 орлогч шүүгч бий. Орлогч шүүгч нь шүүгч ямар нэг шалтгаанаар ажлаа хийх боломжгүй тохиолдол үүсвэл түүний оронд ажил үүргийг нь хийдэг онцлогтой. Шүүгчийн оронд хуралд оролцвол оролцсон хурал бүртээ тухайн шүүгчийн сарын цалингийн 1/10 хувьтай тэнцэх цалин авдаг зэрэг шүүгчээс ялгаатай зохицуулалттай⁷⁷.

Гадаад орнуудын Үндсэн хуулийн шүүхэд бусад шүүгчдээс ялгаатай бүрэн эрх хэрэгжүүлдэг шүүгч байх бөгөөд түүнийг *Reporter Judge* буюу Илтгэгч шүүгч гэдэг. Солонгос, Герман, Австри улсуудад ийм шүүгчийн статус, хэрхэн томилох журмыг хуулиндаа зааж өгсөн байна.

⁷⁷ Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 4-р зүйлийн 3: “For each meeting they attended substitute members of the Constitutional Court shall receive for each day of hearing a remuneration in an amount equivalent to one tenth of the remuneration due for one month to such members as named in para 1 sub-para 3.”

ГУРАВ.ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ГИШҮҮНД ТАВИГДАХ ШААРДЛАГА, ГИШҮҮНИЙ ХАРААТ БУС БАЙДЛЫН БАТАЛГАА

- 3.1.Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнд тавигдах шаардлага: боловсрол, мэргэшил, ажлын туршлага
 - 3.2.Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа ба насны дээд хязгаар
 - 3.3.Давхар ажил эрхлэх хязгаарлалт
 - 3.4.Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнийг чөлөөлөх/огцруулах үндэслэл, процедур
-

3.1.ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ГИШҮҮНД ТАВИГДАХ ШААРДЛАГА: БОЛОВСРОЛ, МЭРГЭШИЛ, АЖЛЫН ТУРШЛАГА

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнд тавигдах шаардлагын заримыг Үндсэн хуулийн 66 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг, заримыг Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуульд тусгасан онцлогтой. Үүнд:

Үндсэн хуульд:

- ❖ 66 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт: “Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэнийг томилно.” гэж,

Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуульд:

- ❖ 3 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэгт “Цэцийн бүрэлдэхүүнд Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн шүүгч орж үл болно. Цэцийн гишүүн Засаг захиргаа, нам-улс төрийн болон худалдааны үйл ажиллагаа эрхэлж, үйлдвэрчний эвлэлийн удирдах ажил хийж болохгүй.” гэж,
- ❖ 4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Цэцийн гишүүн хууль зүй, улс төрийн өндөр мэргэшилтэй, эрүүгийн ял шийтгэлгүй, Монгол Улсын дөчин нас хүрсэн иргэн байх ба Цэцийн гишүүд эрх тэгш байна.” гэж,

Ийнхүү Цэцийн гишүүн (i) хууль зүй, улс төрийн мэргэшилтэй, (ii) ажлын туршлагын хувьд тодорхой хугацаа шаардаагүй ч өндөр мэргэшилтэй байх, (iii) 40 нас хүрсэн байх, (iv) эрүүгийн ял шийтгэлгүй байх, (v) Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн шүүгч биш байх шаардлагууд тавигдаж байна. Эдгээр шаардлагын 4 болон 5 дахь нь Үндсэн хуульд биш, харин Цэцийн тухай хуульд тусгагдсан шаардлага юм.

Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавигдах шаардлагыг органик хуулиндаа тусгасан онцлогтой. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 3-р зүйлд шүүгчид тавих шаардлагыг дараах байдлаар тусгажээ:

- ❖ Шүүгч дөчин настай байх ёстой;
- ❖ Тэд Германы Шүүгчийн тухай хуулийн дагуу шүүхийн албыг хаших шаардлага хангасан байх ёстой: хууль зүйн дээд сургууль төгсөж 1-р

шатны шалгалтыг, дараагийн шатны сургалтыг төгсөж 2-р шатны шалгалтыг тус тус хангасан байх⁷⁸;

- ❖ Бундестаг, Бундесрат, Холбооны Засгийн газар, муж улсын зохих шатны байгууллагын гишүүн байж болохгүй⁷⁹. Тэд томилогдсоны дараа тэдгээр байгууллагын гишүүн байхаа болих ёстой.

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнд тавигдах шаардлагыг органик хуулиндаа бус, харин Үндсэн хуулийн 147-р зүйлийн 3, 4-т заажээ:

- ❖ Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүд болон орлогч гишүүд хуульчаар суралцсан, эсхүл эрх болон улс төрөөр суралцсан байна;
- ❖ мэргэжлээрээ 10 жил ажилласан туршлагатай байна.
- ❖ Холбооны, эсхүл мужийн Засгийн газар, Европын парламент, эсхүл ерөнхий төлөөллийн байгууллагын гишүүн биш байх, улс төрийн намын ажлын албанд ажил эрхлээгүй байх. Эдгээр албыг сүүлийн 5 жилийн хугацаанд эрхэлж байсан бол Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгчөөр томилохгүй.

ОХУ-ЫН Үндсэн хуулийн шүүгчид тавигдах мэргэжил, туршлагатай холбоотой шаардлагыг Герман улсын нэг адилаар Үндсэн хуулиндаа бус харин органик хуулиндаа тусгажээ. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 8 болон 11-р зүйлд зааснаар шүүгчид дараах шаардлага тавигддаг:

- ❖ Томилогдох үед 40 нас хүрсэн байх;
- ❖ Сэвтээгүй нэр хүндтэй байх;
- ❖ Хууль зүйн дээд боловсролтой;
- ❖ Хууль зүйн мэргэжлээрээ 15 жилээс багагүй хугацаанд ажилласан; туршлагатай байх;
- ❖ Хууль зүйн салбартаа өндөр мэргэшилтэй байх.
- ❖ Холбооны зөвлөл, Төрийн дум, төлөөллийн бусад байгууллагын гишүүн биш байх, төрийн болон нийтийн албан тушаал хашаагүй байх, хувийн салбарт ажиллаагүй байх, аж ахуй эрхлэхгүй байх.

Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавигдах шаардлагыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 5-р зүйлд дараах байдлаар заажээ:

- ❖ 40 нас хүрсэн байх;
- ❖ 15 ба түүнээс дээш жил ажилласан байх,
- ❖ улс төрийн намын гишүүн бус байх дараах албан тушаалтан байна:
 - Шүүгч, прокурор, өмгөөлөгч;
 - Өмгөөлөгч боловч төрийн байгууллага, төрийн болон олон нийтийн компани, олон нийтийн байгууллагад хуулийн асуудлаар ажилладаг, төрийн байгууллагыг удирдах тухай

⁷⁸ Германы шүүгчийн тухай хуулийн 5-р зүйлийн 1.

⁷⁹ Article 94 [Composition of the Federal Constitutional Court]

(1) The Federal Constitutional Court shall consist of federal judges and other members. Half the members of the Federal Constitutional Court shall be elected by the Bundestag and half by the Bundesrat. They may not be members of the Bundestag, of the Bundesrat, of the Federal Government or of any of the corresponding bodies of a Land.

хуулийн 4 дүгээр зүйлд заасны дагуу эрх зүйн асуудал эрхэлсэн этгээд, корпорациуд;

- Өмгөөлөгч боловч магадлан итгэмжлэгдсэн коллеж, их сургуульд туслах профессороос дээш албан тушаал хашиж байгаа.

Дараах этгээдийг Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчээр томилохгүй байхаар мөн тусгасан байна:

- ❖ Бусад хууль тогтоомжийн дагуу төрийн албан тушаалд томилогдох боломжгүй хүн;
- ❖ Хорих ангид хөдөлмөр эрхлэх эрхгүйгээр хорих ял шийтгүүлсэн, эсхүл түүнээс хүнд ял шийтгүүлсэн хүн;
- ❖ Импичментийн улмаас ажлаас халагдсанаас хойш таван жил болоогүй хүн.

Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавигдах шаардлагыг Үндсэн хуулийн 103-р зүйлд тусгажээ. Үндсэн хуулийн энэ заалтаа Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 5-р зүйлд давтаж оруулсан байна:

- ❖ Эрх зүйн дээд боловсролтой;
- ❖ хуулийн салбарт, эсхүл шинжлэх ухаан болон боловсролын салбарт хуульчаар 10-аас дээш жил ажилласан туршлагатай;
- ❖ сэвтээгүй нэр хүндтэй байх;
- ❖ Бусад шүүхийн шүүгч нарт тавигдах ажил эрхлэх, улс төрийн намын үйл ажиллагаанд оролцохгүй байх шаардлага нэг адил тавигдана.

Улс	Тавигдах шаардлагууд			Тавигдах шаардлагыг тусгасан хууль
	Нас	Ажилласан жил	Мэргэжил	
ХБНГУ	40 нас хүрсэн байх.	-заагаагүй	Хуульч Германы Шүүгчийн тухай хуулийн дагуу шүүхийн албыг хаших шаардлага хангасан байх ёстой: хууль зүйн дээд сургууль төгсөж 1-р шатны шалгалтыг, дараагийн шатны сургалтыг төгсөж 2-р шатны шалгалтыг тус тус хангасан байх.	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, Шүүгчийн тухай хууль.
Австри	-	мэргэжлээрээ 10 жил ажилласан байх.	Хуульчаар суралцсан, эсхүл эрх болон/"and" улс төрөөр суралцсан байна.	Үндсэн хууль
ОХУ	40 нас хүрсэн байх.	-Хууль зүйн мэргэжлээрээ 15 жилээс багагүй хугацаанд ажилласан байх; -Хууль зүйн салбартаа өндөр мэргэшилтэй байх.	Хууль зүйн дээд боловсролтой байх.	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль

Солонгос	40 нас хүрсэн байх.	15 ба түүнээс дээш жил ажилласан байх,	-Шүүгч, прокурор, өмгөөлөгч; -Өмгөөлөгч боловч төрийн байгууллага, төрийн болон олон нийтийн компани, олон нийтийн байгууллагад хуулийн асуудлаар ажилладаг, төрийн байгууллагыг удирдах тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлд заасны дагуу эрх зүйн асуудал эрхэлсэн этгээд. корпорациуд; -Өмгөөлөгч боловч магадлан итгэмжлэгдсэн коллеж, их сургуульд туслах профессороос дээш албан тушаал хашиж байгаа.	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
Латви	-	хуулийн салбарт, эсхүл шинжлэх ухаан болон боловсролын салбарт хуульчаар 10-аас дээш жил ажилласан туршлагатай;	Эрх зүйн дээд боловсролтой байх.	Үндсэн хууль

Монгол Улсаас ялгаатай нь эдгээр таван улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь мэргэжлийн хувьд эрх зүйн дээд боловсролтой байх шаардлага тавигддаг байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавигдах шаардлагыг зөвхөн Австри улс Үндсэн хуулиндаа, бусад улс нь органик хуулиндаа тусгаж зохицуулжээ.

3.2.ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ГИШҮҮНИЙ БҮРЭН ЭРХИЙН ХУГАЦАА БА НАСНЫ ДЭЭД ХЯЗГААР

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа 6 жил байна гэж Үндсэн хуулиар зохицуулсан.

Тэгвэл Цэцийн гишүүний насны дээд хязгаар Төрийн албаны тухай хуульд заасан төрийн алба хаах насны дээд хязгаар буюу 65 нас байхаар, энэ насанд хүрвэл Цэцийн гишүүний албан тушаалаас чөлөөлөгдөж болохоор Цэцийн тухай хуулинд заасан.

Улс орнууд бүрэн эрхийн хугацаа, ажиллах насны дээд хязгаарыг Үндсэн хууль, эсхүл органик хуулиар зохицуулж байгаа байдлыг дараах хүснэгтэнд харуулав.

Улс	Бүрэн эрхийн хугацаа ба тусгасан хууль		Насны дээд хязгаар ба тусгасан хууль	
ХБНГУ	12 жил	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	68 нас	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль

	(дахин томилогдож болох эсэхийг заагаагүй)			
Австри	Хугацаагүй заагаагүй	-	70 нас	Үндсэн хууль
ОХУ	Хугацаагүй томилогддог	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	70 нас	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
Солонгос	6 жил (дахин томилогдож болно)	Үндсэн хууль	70 нас	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
Латви	9 жил (зөвхөн нэг удаа)	Үндсэн хууль	Заагаагүй	

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр томилогдоод бүрэн эрхийн 6 жилийн хугацаа дуусахаас өмнө алба хаах насны дээд дээд хязгаар – 65 нас хүрвэл тухайн гишүүн албаа цааш үргэлжлүүлж болох эсэхийг хуульд тодорхой заагаагүй. Жишээ нь, 62 насандаа томилогдсон хүн 68 насанд бүрэн эрхийн хугацаа дуусах байтал алба хаах насны дээд хязгаар 65 нас хүрсэн хэмээн бүрэн эрхийн хугацаанаас 3 жилийн өмнө чөлөөлж болох эсэх нь тодорхой зохицуулалтгүй байгаа.

Үндсэн хуулийн шүүхийг шүүгч нь хугацаатай бүрэн эрхтэй байгаа Герман, Солонгос улсуудаас Герман улс энэ асуудлыг хуулиндаа тодорхой зохицуулжээ. Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд бүрэн эрхийн хугацаа дуусаагүй байхад алба хаах насны дээд хязгаарт хүрвэл бүрэн эрх нь дуусгавар болохоор тодорхой зохицуулсан байна⁸⁰.

3.3. ДАВХАР АЖИЛ ЭРХЛЭХ ХЯЗГААРЛАЛТ

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн засаг захиргаа, нам-улс төрийн болон худалдааны үйл ажиллагаа эрхэлж, үйлдвэрчний эвлэлийн удирдах ажил хийхийг болон Нийтийн албанд хувийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, хувийн ашиг сонирхлоос урьдчилан сэргийлэх тухай хуульд заасан үйл ажиллагааг хориглодог. Түүнчлэн Цэцийн гишүүний бүрэлдэхүүнд Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн шүүгч орж үл болох зохицуулалттай.

Гадаад улсуудын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч эрхэлж болох ажил, албан тушаалыг тухайлан Үндсэн хуулиндаа, эсхүл органик хуулиндаа тусгасан байна.

Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн хувьд Германы дээд сургуульд хууль зүйн профессороор ажиллахаас өөр бусад ажил эрхлэхийг хориглохын зэрэгцээ шүүгч нь Бундестаг, Бундесрат, Холбооны засгийн газар, мужийн холбогдох байгууллагуудын гишүүн байж болохгүй. Тэд томилогдсоны дараа тэдгээр байгууллагын гишүүнээс чөлөөлөгддөг⁸¹.

⁸⁰ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 4-р зүйлийн 1: "The term of office of the Justices shall be twelve years, though it shall not extend beyond retirement age."

⁸¹ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 3-р зүйлийн 3 болон 4:

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүн нь Холбооны, эсхүл мужийн Засгийн газар, Европын парламент, эсхүл ерөнхий төлөөллийн байгууллагын гишүүн биш байх, улс төрийн намын ажлын албанд ажил эрхлээгүй байх ёстой. Эдгээр албыг сүүлийн 5 жилийн хугацаанд эрхэлж байсан бол Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгчөөр томилдоггүй⁸².

Хэдийгээр давхар ажил эрхлэлтийн талаар өөр бусад тухайлсан хориглолт хуулинд тусгаагүй ч дараах ажил, үйл ажиллагаа явуулах бол Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчдөө эхэлснээс хойш болон дууссаны дараа 1 сарын дотор мэдэгдэх үүргийг гишүүн хүлээдэг байна:

- Мэргэжлийн үйл ажиллагаа эрхлэх,
- Хамтарсан, хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани, аж ахуйн нэгж, сан, хадгаламжийн банк гүйцэтгэх удирдлагын алба хаших, хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани, аж ахуйн нэгжийн төлөөлөн удирдах зөвлөлийн гишүүн, хяналтын хорооны гишүүн болох, сангийн гүйцэтгэх удирдлага, хяналтын хорооны гишүүн болох, хадгаламжийн банкны төлөөлөн удирдах зөвлөлийн гишүүн, хяналтын хорооны гишүүн болох.

Ийм мэдээллийг авмагцаа Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч нь энэ талаар гишүүний товч намтарт тусган цахим хуудсандаа мэдээлэх ёстой ажээ⁸³. Энэхүү мэдээлэл нь тухайн гишүүн уг ажил хийж, үйл ажиллагаа явуулж дууссанаас хойш 3 жилийн хугацаанд цахим хуудсанд байршиж байх зохицуулалтыг хуулиндаа мөн тусгасан байна.

ОХУ-ЫН Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 11-р зүйлд ("Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн албан тушаалд харшлах үйл ажиллагаа") шүүгчид хориглосон ажил, үйл ажиллагааг дэлгэрэнгүй заасан:

- Холбооны зөвлөл, Төрийн дум, төлөөллийн бусад байгууллагын гишүүн биш байх, төрийн болон нийтийн албан тушаал хашаагүй байх, хувийн салбарт ажиллаагүй байх, аж ахуй эрхлэх;
- Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд саад учруулахгүй, хуралдаанд ирэхгүй байх хүндэтгэх шалтгаан болохгүй, Үндсэн хуулийн шүүхийн зөвшөөрөл бүхий багшлах, шинжлэх ухаан, бүтээлийн үйл ажиллагаанаас бусад төлбөртэй үйл ажиллагаа эрхлэх;
- Шүүх, арбитр, бусад байгууллагад хууль зааснаас бусад байдлаар төлөөлөх, хамгаалах үйл ажиллагаа явуулах, бусдад эрх олж өгөх, үүргээс чөлөөлөхөд нөлөөлөл үзүүлэх;
- Улс төрийн нам, хөдөлгөөний гишүүн байх, тэднийг эд хөрөнгөөр дэмжих, улс төрийн үйл ажиллагаанд оролцох, улс төрийн ухуулга өрнүүлэх, сонгуулийн компанит ажилд оролцох, улс төрийн нам, хөдөлгөөний хуралд байлцах, улс төрийн бусад үйл ажиллагаа явуулах;

⁸² Австрийн Үндсэн хуулийн 147-р зүйлийн 2.

⁸³ Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 11-р зүйл.

- Улс төрийн үйл ажиллагаа явуулдаггүй олон нийтийн байгууллагын удирдах бүрэлдэхүүнд байх;
- Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, аливаа олон нийтийн өмнө гарахдаа Үндсэн хуулийн шүүхэд хэлэлцэж болзошгүй, эсхүл хэлэлцэж байгаа асуудлаар өөрийн үзэл бодлоо тухайн асуудлаарх шийдвэр гарахаас өмнө илэрхийлэх.

Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч зэрэгцэн ажил, алба эрхлэх асуудлыг Үндсэн хуулийн 112-р зүйлийн 2, Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 9, 14-р зүйлд зохицуулсан байна. Дараах ажил, алба эрхлэхийг хориглосон:

- Улс төрийн намын гишүүн байх, улс төрийн үйл ажиллагаанд оролцох;
- Үндэсний ассамблей, орон нутгийн зөвлөлийн гишүүн байх;
- Үндэсний ассамблей, Засгийн газар, шүүхэд төрийн албан тушаал хаших;
- Компани, ассоциаци зэрэгт зөвлөх, ажилтан, алба хаагч байх.

Латвийн Үндсэн хуулийн 104-р зүйлд "Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид бусад шүүхийн шүүгч нарт тавигдах ажил эрхлэх, улс төрийн намын үйл ажиллагаанд оролцохгүй байх шаардлага нэг адил тавигдана." гэж заажээ. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 6-р зүйлд дараах хориглолт, хязгаарлалтыг тусгажээ:

- Боловсрол, бүтээлийн ажлаас бусад сонгогдох, томилогдох ажил, бизнес, арилжаа зэрэг хувийн хуулийн этгээдэд ажил эрхлэх;
- Шүүгчийн ажил болон боловсрол, бүтээлийн ажилд олгогдохоос бусад цалин хөлс авах;
- Улс төрийн нам, байгууллагын болон улс төрийн үйл ажиллагаанд оролцох;
- Бусад хуулийн этгээд, байгууллага, хувь хүнийг хамгаалахаар зөвлөх, төлөөлөгчөөр оролцох.

Эдгээр улс орнуудад Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид давхар буюу зэрэгцэн эрхэлж болох ажилд багшлах буюу боловсролын байгууллагад ажиллах, эрдэм шинжилгээний бүтээлийн ажлыг бүгд хуулиараа зөвшөөрсөн байгаа нь нийтлэг байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч хувь хүний хувьд бусад хуулийн дагуух хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд төлөөлөгчөөр оролцож болохыг ОХУ-ын хуулинд зөвшөөрсөн байгаа бол Латвид ерөөс ийм процесст оролцохыг хориглосон байна.

3.4. ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ГИШҮҮНИЙГ ЧӨЛӨӨЛӨХ/ОГЦРУУЛАХ ҮНДЭСЛЭЛ, ПРОЦЕДУР

Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг огцруулах шийдвэрийг Үндсэн хуулийн шүүгчдийн 2/3-ын саналаар шийдвэрлэдэг. Энэ талаар Үндсэн хуулиндаа тухайлан тусгажээ: хэрэв Холбооны шүүгч нь ажил үүргээ гүйцэтгэж байхдаа, эсхүл бусад үед Үндсэн хуулийн зарчим, эсхүл муж улсын үндсэн хуулийн шийдвэрийг зөрчвөл Бундестагийн өргөдлийг үндэслэн Үндсэн хуулийн шүүх 2/3-ын саналаар тухайн шүүгчийг шилжүүлэх, эсхүл огцруулах шийдвэр гаргаж болно⁸⁴.

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүнийг огцруулах шийдвэрийг Германы нэг адил Үндсэн хуулийн шүүх гаргадаг. Дараах тохиолдолд огцруулах шийдвэр гаргана⁸⁵:

- 1) Холбооны Үндсэн хуулийн хуулийн 147-р зүйлийн 4-т зааснаар Холбооны, эсхүл мужийн Засгийн газар, Европын парламент, эсхүл ерөнхий төлөөллийн байгууллагын гишүүн болсон, улс төрийн намын ажлын албанд ажил эрхлэх болсон;
- 2) Холбооны үндсэн хуулийн 147 зүйлийн 7 дахь хэсэгт заасанчлан Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд дарааллан 3 удаа хүндэтгэх шалтгаангүйгээр оролцоогүй бол;
- 3) албан үүргээ гүйцэтгэхдээ, эсхүл бусад үедээ тухайн албан тушаалд шаардагдах хүндэтгэл, итгэл үнэмшилд үл нийцсэн зан төлөв гаргасан, эсхүл нууц хадгалах албан ёсны үүргээ ноцтой зөрчсөн,
- 4) бие махбодийн согог, эсхүл сэтгэцийн эмгэгийн улмаас албан үүргээ биелүүлэх чадваргүй болсон.

Дээр 1-3-т заасан тохиолдолд гишүүн (мөн орлогч гишүүн)-ийг албан тушаалаас нь огцруулах ажиллагааг уг гишүүнийг сонсож тайлбар авсны дараа Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн шийдвэрт, эсхүл тухайн асуудлаар Ерөнхийлөгчийн томилсон гишүүний шийдвэрт үндэслэн хэрэгжүүлнэ. Шийдвэрийг Ерөнхий Прокурорыг сонссоны дараа танхимд гаргах бөгөөд хариуцлагыг тусгасан байна. Үндсэн хуулийн шүүх нь шалгах ажиллагаа явагдаж байгаа гишүүнийг албан тушаалаас нь чөлөөлөх урьдчилсан шийдвэрийг гаргаж болно⁸⁶.

⁸⁴ Германы Үндсэн хуулийн 98-р зүйлийн (2): If a federal judge infringes the principles of this Basic Law or the constitutional order of a Land in his official capacity or unofficially, the Federal Constitutional Court, upon application of the Bundestag, may by a two-thirds majority order that the judge be transferred or retired. In the case of an intentional infringement it may order his dismissal.

⁸⁵

⁸⁶ Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 10-р зүйлийн (2): (2) In the cases stated in para 1 under sub-
paras a through c, the proceeding of removal of a member (substitute member) from office may only be instituted, after hearing such member (substitute member), on the basis of an order of the Constitutional Court issued by the president or the member of the Constitutional Court appointed for such case by the president. The order is issued in chambers after hearing the Procurator General and shall specify the charges. The Constitutional Court may also decide ex officio in chambers the preliminary removal from office of a member against whom the proceeding has been instituted. § 15, § 16, § 18 through § 23 of the Judges' Disciplinary Act dated 21 May 1868, Imperial Law Gazette No. 46, shall apply accordingly to the further course of the proceeding. If failure to comply with a duty constitutes an act punishable by the courts, the provisions of § 33 and § 34 of the aforementioned Act shall apply accordingly.

Тухайн гишүүнийг шалгах талаар цааш үргэлжлэх процедурыг 1868 оны 5-р сарын 21-ний өдөр баталсан Шүүгчийн сахилгын тухай хуулийн 15, 16, 18-23-р зүйлийн дагуу явуулдаг байна.

Дээр 4-т заасан тохиолдлын хувьд шийдвэрлэх процедур нь Шүүгчийн сахилгын тухай хуулийн 52.2, 53-р зүйлд заасны дагуу явагдах ёстой ажээ.

Гишүүнийг огцруулах шийдвэрийг Үндсэн хуулийн шүүхийн гишүүдийн багадаа 2/3-ын ирцтэйгээр олонхын саналаар гаргадаг.

ОХУ-ЫН Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг чөлөөлөх, огцруулахтай холбогдуулан 3 төрлийн ойлголт, харилцааг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиндаа ялгаж тодорхойлсон байна: (i) бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх/*приостановление*, (ii) бүрэн эрхийг дуусгавар болгох/*прекращение*, (iii) чөлөөлөх, огцруулах/*отставка*.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийг дараах тохиолдолд түдгэлзүүлэхээр заажээ⁸⁷:

- 1) шүүгчид холбогдуулан эрүүгийн хэрэг үүсгэсэн, эсхүл өөр эрүүгийн хэрэгт яллагдагчаар татагдсан;
- 2) эрүүл мэндийн байдлын улмаас бүрэн эрхээ түр хугацаанд хэрэгжүүлэх боломжгүй болсон.

Бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх шийдвэрийг Үндсэн хуулийн шүүх тухайн нөхцөл байдал илэрснээс хойш 1 сарын дотор гаргах ёстой.

Бүрэн эрх нь түдгэлзсэн шүүгч Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд оролцох, албан бичиг илгээх, бусдаас мэдээлэл, баримт бичиг шаардах эрхгүй гэж тухайлан заасан байна. Үүний зэрэгцээ тухайн хугацаанд шүүгч цалин, холбогдох нэмэгдэл хөлс зэргийг авах эрхтэй, мөн бусад баталгаагаар хангагдсан хэвээр байхыг тодорхой зохицуулжээ.

Бүрэн эрх түдгэлзүүлэх шийдвэр нь тухайн шийдвэр гаргах нөхцөл байдал арилтал хугацаатай байх бөгөөд бүрэн эрхийг нь сэргээхдээ Үндсэн хуулийн шүүх тухайлан шийдвэр гаргана.

Бүрэн эрхийг дуусгавар болгох шийдвэрийг Үндсэн хуулийн шүүх дараах тохиолдолд гаргана⁸⁸:

- 1) Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд заасан Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг томилох журам зөрчсөн;
- 2) Алба хаах насны дээд хязгаарт хүрсэн;
- 3) Алба хаах насны дээд хязгаарт хүрэхээс өмнө шүүгч огцрох өргөдлөө бичгээр гаргасан;
- 4) ОХУ-ын иргэн байхаа больсон;
- 5) Ял шийтгэх шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон;
- 6) Шүүгчийн нэр төр, алдар хүндэд харш үйлдэл гаргасан;
- 7) Үндсэн хуулийн шүүхээс анхааруулсаар байтал Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн албан тушаалд харшлах ажил, албыг үргэлжлүүлэн эрхэлсэн;

⁸⁷ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 17-р зүйл.

⁸⁸ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 18-р зүйл.

- 8) Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдаанд болон санал хураалтанд дарааллан 2 удаа хүндэтгэх шалтгаангүйгээр оролцоогүй;
- 9) Шүүгчийг эрх зүйн чадамжгүйд тооцсон шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон;
- 10) Шүүгчийг сураггүй алга болсонд тооцсон шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон;
- 11) Шүүгчийг нас барсанд тооцсон шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон;
- 12) Шүүгч нас барсан.

Түүнчлэн эрүүл мэндийн байдал, эсхүл хүндэтгэх бусад шалтгааны улмаас удаан хугацаагаар (дараалласан арваас дээш сар) бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй болох тохиолдолд тухайн шүүгчийн бүрэн эрхийг дуусгавар болгож **болно** гэж заажээ.

Бүрэн эрхийг дуусгавар болгох тухай Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийг Холбооны Ерөнхийлөгчид болон Холбооны зөвлөлд хүргүүлдэг ба ийнхүү хүргүүлснээр тухайн орон тоог сул гарсанд тооцдог байна.⁸⁹

Дээр 1-д дурдсан үндэслэл болох “Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд заасан Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг томилох журам зөрчсөн” асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн хүсэлтийг үндэслэн Холбооны зөвлөл шийдвэрлэдэг байна.

Дээр 6, 7, 8-д дурдсан үндэслэл болох нэр төр, алдар хүндэд харш үйлдэл гаргасан; шүүгчийн албан тушаалд харшлах ажил, албыг үргэлжлүүлэн эрхэлсэн; хуралдаанд болон санал хураалтанд дарааллан 2 удаа оролцоогүй зэрэг үндэслэлээр бүрэн эрхийг нь дуусгавар болгох тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүх багадаа 2/3 ирцтэйгээр хуралдаж олонхын саналаар шийдвэрлэн хүсэлт илгээн Холбооны зөвлөлд явуулж шийдвэрлүүлдэг байна.

Хэрэв шүүгчийн бүрэн эрхийг дээр дурдсан заалтын 2, 3, 9-д зааснаар дуусгавар болгосон бол түүнийг чөлөөлөгдсөн буюу албан тушаалаас огцорсонд тооцдог байна⁹⁰.

Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 8-р зүйлд зааснаар дараах 2 тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг албан тушаалаас чөлөөлнө:

- 1) түүний эсрэг импичментийн шийдвэр гарсан;
- 2) хорих ангид хөдөлмөр эрхлэх эрхгүйгээр хорих ял шийтгүүлсэн, эсхүл түүнээс хүнд ял шийтгүүлсэн.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ Үндсэн хууль, хууль зөрчсөн бол Үндэсний ассамблей тэдний импичментийг зарлах асуудлыг шийдвэрлэдэг⁹¹.

Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд шүүгчийг чөлөөлөх, огцруулах талаар (i) бүрэн эрх түдгэлзүүлэх/*suspension*, (ii) дуусгавар

⁸⁹ Мөн зүйл.

⁹⁰ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 18-р зүйл.

⁹¹ Солонгосын Үндсэн хууль, 65-р зүйлийн (1).

болгох/termination, (iii) хариуцлага/sanction гэсэн ойлголт, зохицуулалт тусгагдсан байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр дараах үндэслэл бүрдвэл шүүгчийн бүрэн эрхийг түдгэлзүүлнэ⁹²:

- 1) эрүүгийн хариуцлагад татан шалгах зөвшөөрлийг Үндсэн хуулийн шүүхээс өгсөн;
- 2) мөрдөн шалгах тусгай хорооны дүгнэлтийн дараа тухайн шүүгчийн эсрэг импичментийн ажиллагааг Сеймас дээр эхлэх шийдвэрийг Сеймас гаргасан;
- 3) Шүүгчийг сураггүй алга болсонд тооцсон шүүхийн шийдвэр гарсан.

Ийнхүү бүрэн эрхийг түдгэлзүүлэх шийдвэр гармагц шүүгч хуралдаанд оролцох, санал өгөх зэрэг бүрэн эрхгүй болдог.

Бүрэн эрх түдгэлзүүлсэн шалтгаан, үндэслэл арилмагц шүүгчийн бүрэн эрхийг сэргээсэн шийдвэрийг Үндсэн хуулийн шүүх 3 өдрийн дотор гаргах ёстой. Хэрэв энэ хугацаанд шийдвэр гараагүй бол тухайн шүүгч бүрэн эрхээ сэргээх тухай Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчид мэдэгдсэнээр бүрэн эрх нь сэргэдэг байна⁹³.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч, Ерөнхийлөгч Үндсэн хуулийг ноцтой зөрчсөн, тангаргаа зөрчсөн, гэмт хэрэг үйлдсэн бол Сеймасын гишүүдийн 3/5-ын саналаар шүүгчийг огцруулдаг⁹⁴.

Шүүгчийн бүрэн эрх дараах тохиолдолд дуусгавар болно⁹⁵:

- 1) Бүрэн эрхийн хугацаа дуусгавар болмогц;
- 2) Нас бармагц;
- 3) Өөрөө огцормогц;
- 4) Эрүүл мэндийн байдлын улмаас бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй, тухайлбал нэг жилийн хугацаанд 4-өөс илүү сарын хугацаанд өвчтэй байсан, эдгэшгүй, удаан эмчлэгдэх өвчин туссан нь бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд саад болох;
- 5) Импичментийн процедурын дүнд Сеймасын шийдвэрээр чөлөөлөгдсөн.

Энд 3 болон 4-т дурдсан үндэслэлээр бүрэн эрхийг дуусгавар болгох шийдвэрийг Сеймас гаргадаг. Өөрөө огцрох асуудлыг Сеймасын даргын саналын дагуу Сеймас шийдвэрлэдэг бол, эрүүл мэндийн шалтгаанаар бүрэн эрхийг дуусгавар болгох асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр гарсан, мөн Эрүүл мэндийн сайдын байгуулсан комиссын дүгнэлт гарсан тохиолдолд Сеймас шийдвэрлэдэг байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид сахилгын арга хэмжээ авдаггүй, харин шүүгч ажил үүргээ зохих ёсоор гүйцэтгээгүй, хуралдаандаа хүндэтгэх шалтгаангүй ирээгүй бол Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр эд хөрөнгийн хариуцлага болох сарын цалинг 50 хувь бууруулах хариуцлага оноож болдог⁹⁶.

⁹² Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 10-р зүйл.

⁹³ Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 10-р зүйл.

⁹⁴ Латвийн Үндсэн хууль, 74-р зүйл.

⁹⁵ Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 11-р зүйл.

⁹⁶ Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 12-р зүйл.

Ийнхүү Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг чөлөөлөх, огцруулах эцсийн шийдвэрийг Герман, Австри, ОХУ-д Үндсэн хуулийн шүүх өөрөө шийдвэрлэж байгаа нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн хараат бус байдлыг хангахад чиглэгдэж байна.

Харин Латвид энэ асуудлыг томилсон байгууллага болох парламент нь шийдвэрлэж байгаа нь нийтлэг биш зохицуулалт байна.

ДӨРӨВ.ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ЗАХИРГАА

4.1.Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа

4.2.Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв, санхүү

4.3.Маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тэмдэгтийн хураамж, зардал

Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус байдал нь хэдийгээр өргөн утгатай ойлголт ч улс орнуудын Үндсэн хууль, хууль тогтоомжид Үндсэн хуулийн шүүхийн бие даасан, хараат бус байдлыг нэгд, төсөв санхүүгийн бие даасан байдал, хоёрт, зохион байгуулалтын асуудлаа шийдвэрлэх эрх, гуравт, боловсон хүчний асуудлаа бие даан шийдвэрлэх тухайд тусгаж зохицуулсан байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв нь улсын төсвийн нэг хэсэг байхаар заахын зэрэгцээ "бие даасан зүйл болгон тусгах", "өмнөх жилийнхээс бууруулахгүй байх", "зардлын тооцооллыг өөрсдөөр нь батлуулах", "нөөц хөрөнгийг зардалд нь багтааж өгөх" зэрэг заалтыг тусгасан байгаа нь Үндсэн хуулийн шүүхийн бие даасан байдалд төсөв чухал ач холбогдолтойг илтгэж байна.

Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус, бие даасан байдлыг тэдэнд ажлын албаны боловсон хүчний асуудал болон зохион байгуулалт, материал-техникийн хангамжаа өөрсдөө бие даан шийдвэрлэх боломж, бүрэн эрх олгох байдлаар хангасан байна.

4.1.ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ЗАХИРГАА

Герман, Австри, Орос, Солонгос, Латви улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа нь чиг үүргийн хувьд ерөнхийдөө төстэй буюу шүүхийн хэвийн үйл ажиллагааг хангахад зохион байгуулалт, мэргэжлийн боловсон хүчин, материал-техникийн туслалцаа үзүүлдэг байна.

Харин шүүхийн захиргааны асуудлыг хуулиндаа, эсхүл журмаар зохицуулснаараа ялгагдаж байна. ОХУ, Солонгос улс Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиндаа шүүхийн захиргааны талаар ямар нэг хэмжээгээр тусгасан байна. Ялангуяа Солонгос улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд шүүхийн захиргаа, түүний чухал бүтцүүд болох судалгааны ажилтнууд, Судалгааны хүрээлэн, тусгай мэргэжлийн төлөөлөгч томилох зэрэг асуудлыг тухайлан хөндсөн байна.

Герман, Австри, Латви улсуудын хувьд шүүхийн захиргааны асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхээс баталсан журмаар зохицуулдаг байна.

Германы Үндсэн хуулийн шүүхэд тухайн шүүхийн харьяаллын өргөдөл биш, эсхүл шийдвэрлэсэн, шийдвэрлэж байгаа хэрэгтэй холбоогүй ерөнхий шинжтэй хандалтууд жилд 10,000 орчим ирдэг онцлогтой. Энэ асуудлыг эрхлэх Ерөнхий бүртгэлийн газар ажилладаг байна. Түүнчлэн шүүгч нарт мэргэжлийн туслалцаа үзүүлэх хүрээнд шүүхийн захиргааны ахлах ажилтнууд шүүхийн шийдвэр гарахад туслалцаа үзүүлэх, баримт бичиг, шийдвэрийн алдааг хянаж шалгах зэрэг чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

ОХУ-д шүүхийн захиргаанд нь нийтийн эрх зүйн болон хувийн эрх зүйн асуудал эрхэлсэн газар гэж хоёр тусдаа газар байх бөгөөд тэдгээр нь холбогдох

салбар эрх зүйн асуудлаар мэргэшиж шүүгч нарт туслалцаа үзүүлдэг байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь тухай бүртээ ажлын албатай байдаг.

Солонгос улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргааны гол онцлог нь шүүхийн дэргэдэх Судалгааны хүрээлэн нь Шүүхийн захиргаанаасаа бие даан орших бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн удирдлага дор ажилладаг. Үндсэн хуулийн шүүхийн Судалгааны хүрээлэнд ажиллах ажилтнууд төрийн албаны ямар зэрэг дэвтэй байх шаардлагыг хуулиндаа тухайлан зохицуулж, өндөр шаардлага тавьсан байна.

Шүүхийн захиргааны удирдлагын хувьд ОХУ, Солонгос улсад шүүхийн захиргааны удирдлагыг шүүхийн дарга нь ганцаар бус харин нийт шүүгчдийн оролцоог хангаж томилж байхаар хуулиндаа зохицуулсан байна.

Эдгээр улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргааны талаар тухайлан авч үзье.

Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд нь шүүхийн захиргааны талаар зохицуулалт тусгагдаагүй. Харин Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчдийн бүгд хурлаар Шүүхийн процедурын журмыг баталж, түүнд шүүхийн захиргааны талаарх үндсэн зохицуулалтыг оруулжээ.

Шүүхийн захиргааны Захирал болон дарга нь танхимын даргалагч шүүгч нарт танхимын үйл ажиллагааг явуулахад туслалцаа үзүүлнэ. Шүүхийн захиргааг Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн нэрийн өмнөөс Үндсэн хуулийн шүүхийн Захирал удирддаг байна⁹⁷.

Холбооны Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа нь Шүүхийн захиргаа, Ерөнхий захиргаа, Мэдээллийн технологи, баримтжуулалтын газар, Протоколын газар, Номын сангаас бүрдэнэ.

I. Шүүхийн захиргаа/Judicial administration

Шүүхийн захиргаа нь хоёр Танхимын бүртгэлийн алба, Шүүхийн ахлах ажилтнууд үйлчилгээ ба Ерөнхий бүртгэлийн албаас бүрдэнэ.

Хоёр Танхимын бүртгэлийн алба нь материалуудыг боловсруулах, нэгтгэх, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны мэдээллийн баазыг хадгалах, хугацаа болон аман хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл хөтлөх ажлыг гүйцэтгэнэ. Түүнчлэн хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогч талуудын захидал харилцааг хүлээн авч, хэлэлцүүлгийн мэдэгдэл хүргэх, шийдвэр хүргэх, хэргийн материалтай танилцуулах зэрэг ажлыг хийнэ.

Шүүхийн ахлах ажилтнууд тухайн шүүх хуралдааны зардал, холбогдох цалин хөлсийг тодорхойлж, аман хэлэлцүүлэг хийх, шүүхийн шийдвэр гаргахад туслалцаа үзүүлдэг. Тэд танхимын болон шүүхийн бусад шийдвэрийн алдааг нягтлан шалгаж, эцсийн баримт бичгүүдийг гаргаж өгдөг байна.

Ерөнхий бүртгэлийн алба нь жилд 10,000 орчим мэдүүлгийг бүртгэж боловсруулдаг байна. Тус албыг хуулийн мэргэжилтэй хүн удирдах зохицуулалттай. Үндсэн хуулийн шүүхэд ирүүлсэн өргөдөл нь тодорхой процедурын хүсэлт агуулаагүй, эсхүл Үндсэн хуулийн шүүхийн харьяаллын өргөдөл биш байвал Ерөнхий бүртгэлд авдаг байна. Эдгээр өргөдөл нь шүүхийн захиргааны асуудалд

⁹⁷Rules of Procedure of the Federal Constitutional Court/ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн процедурын журмын 12-р болон 15-р зүйл. Эх сурвалж:

https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Downloads/EN/Gesetze/GO_BVerfG.html#download=1

(Үндсэн хуулийн шүүхийн процедурын журмын 63-р зүйлийн 1) хамаардаг байна. Эдгээр нь өргөдөл нь өрнөж буй хэлэлцүүлгийн явцын талаар болон Үндсэн хуулийн шүүхийн практикийн талаар тодорхой асуулт, хүсэлтийг агуулсан байдаг. Түүнчлэн өрнөж буй, эсхүл шийдэгдсэн хэргийн талаар ирүүлсэн санал бодлыг бүртгэж, тэдгээрт хариу өгөх, хэрэг маргаан үүсгэх илт шаардлага хангаагүй өргөдлийг бүртгэх, аль ч танхимд хамаарах боломжгүй байгаа өргөдлийг бүртгэх зэрэг ажил үүргийг гүйцэтгэдэг.

II. Ерөнхий захиргаа/General Administration

Ерөнхий захиргаа нь төсөв, барилгын асуудал, шүүхийн тамгын газар, жолооч нар, бичиг хэргийн хэлтэс, байрны арчилгаа, ирж буй мэйл, дотоод мессенжерийн үйлчилгээ, боловсон хүчний асуудал, хэвлэх газар, худалдан авалт, зохион байгуулалтын асуудал, аюулгүй байдлын арга хэмжээ, утас ба телефакс солилцох зэрэг өргөн хүрээний ажлыг хамаардаг.

III. Мэдээллийн технологийн баримтжуулалтын газар/IT, Documentation

Үндсэн Хуулийн шүүх нь аливаа үйл ажиллагаандаа орчин үеийн мэдээллийн технологийг ашигладаг. Тиймээс найдвартай, аюулгүй мэдээллийн технологийн сүлжээ нь дотоод мэдээлэл солилцох гол тулгуур болдог байна. Шүүхийн Мэдээллийн технологи, баримтжуулалтын хэлтэс нь шаардлагатай техникийн дэд бүтцийг бүрдүүлж, програм хангамжийг хариуцдаг.

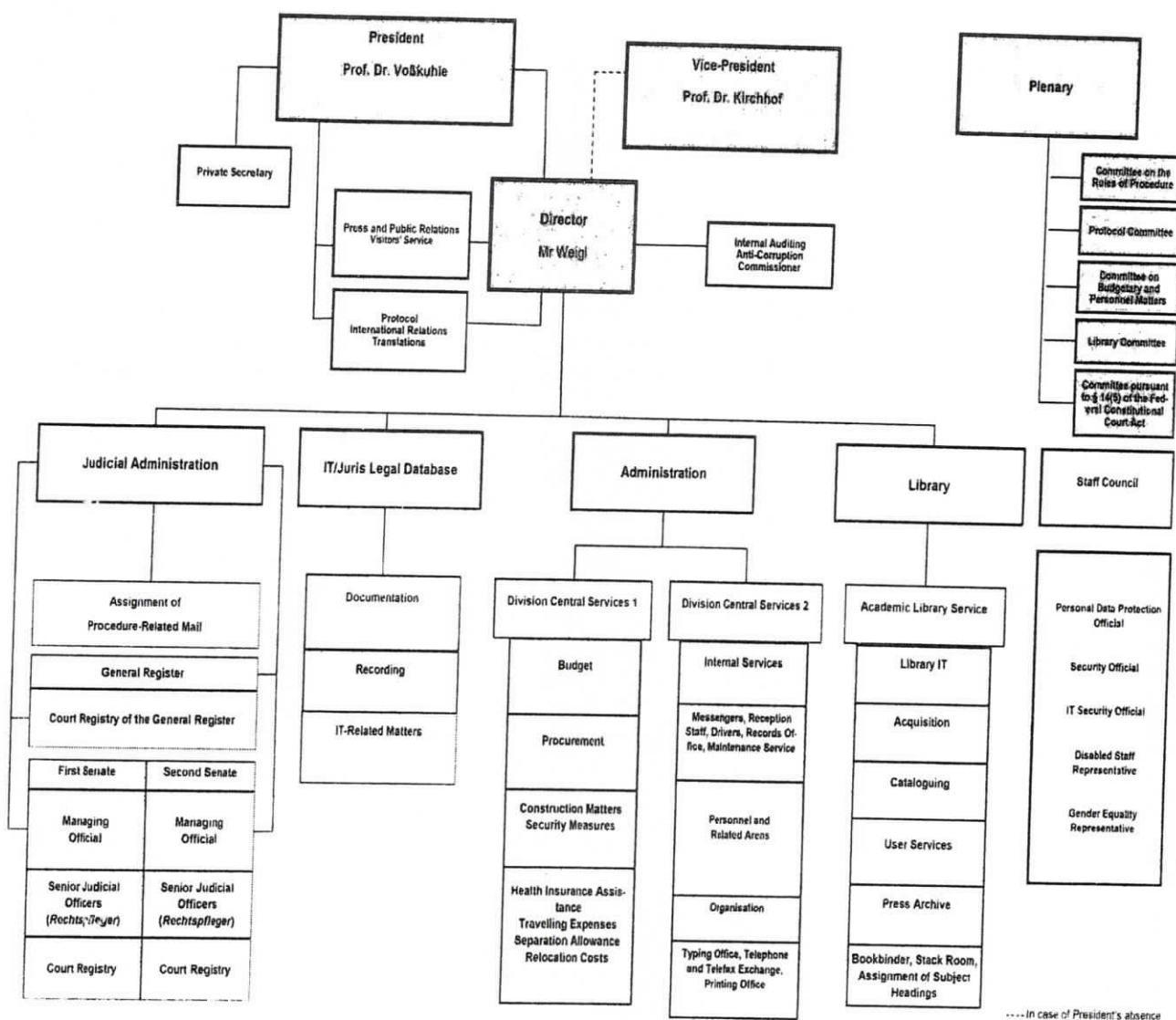
Баримтжуулалтын хэсэг нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийн бүртгэх, бусад материалууд, тухайлбал үндсэн хуулийн эрх зүйд хамаарах зохиол бүтээлийг хадгалах ажлыг хариуцна. Энэхүү хэлтэс шийдвэрийг бүртгэж хөтөлсний дараа хууль зүйн датабаазад байршуулдаг байна.

IV. Протоколын газар/Protocol

Протоколын газрын үндсэн үйл ажиллагааны нэг нь үндсэн хуулийн бусад байгууллагатай шүүхийн харилцаа холбоог зохион байгуулах, түүнчлэн гадаад улсын үндсэн хуулийн шүүхүүдтэй олон улсын харилцааг хөгжүүлэх явдал юм. Үүнээс гадна шүүх дээр томоохон арга хэмжээ зохион байгуулж, сонгосон шийдвэрийг англи хэл рүү хөрвүүлдэг.

Германы Үндсэн хуулийн шүүх, шүүхийн захиргааны бүтэц⁹⁸

⁹⁸ Эх сурвалж: https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Das-Gericht/Organisation/organisation_node.html

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд шүүхийн захиргааны талаар тусгаагүй. Харин тухайн шүүхийн цахим хуудсанд шүүхийн Захиргаа нь дараах бүтэцтэй⁹⁹ гэж тэмдэглэжээ:

1. Шүүхийн асуудал, чанар ба мэдлэгийн менежментийн газар
2. Боловсон хүчний менежмент, хөгжлийн газар
3. Санхүү, эдийн засгийн асуудлын газар
4. Олон улсын харилцаа, протоколын газар
5. Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи газар
6. Номын сан, харилцаа холбооны газар
7. Зохион байгуулалт, төслийн менежмент, архивын газар
8. Хэвлэлийн төлөөлөгч, хэвлэл мэдээллийн бусад асуудал эрхэлсэн газар

⁹⁹ Эх сурвалж: <https://www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/organisation/Management.en.html>

Шүүхийн захиргааны Ерөнхий захирал удирдаж ажилтнуудын ажлын гүйцэтгэл, дүрэм журмын хэрэгжилтэнд хяналт тавина.

ОХУ-ЫН Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа буюу аппаратанд

- I. Тамгын газар,
- II. Төрийн алба ба хүний нөөцийн удирдлагын газар,
- III. Санхүүгийн удирдлагын газар,
- IV. Хэрэг эрхлэх удирдлагын газар,
- V. Үндсэн хуулийн шүүхийн Москва дахь төлөөлөгчийн газар багтдаг байна.

Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны хэвийн байдлыг хангах зорилгоор дараах бүтцүүд ажилладаг¹⁰⁰:

- Үндсэн хуулийн шүүхийн Даргын ажлын алба;
- Үндсэн хуулийн шүүхийн Орлогч даргын ажлын алба;
- Шүүгч нарын ажлын алба.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 111-р зүйлд шүүхийн захиргаа буюу ажлын албаны талаар тусгажээ. Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг түүний захиргаа хангах бөгөөд захиргаа нь Тамгын газар болон бусад бүрдэл хэсэгтэй байна. Тамгын газар нь зохион байгуулалт, шинжлэх ухаан-дүн шинжилгээ, мэдээлэл-лавлагаа болон бусад ажлыг эрхэлнэ. Үүнд: иргэдийг хүлээн авах, Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч судлах шаардлагагүй асуудлаар хандсан бол тэдгээрийг асуудлыг урьдчилсан байдлаар судлах, хуралдаан, зөвлөгөөнөөр авч хэлэлцэх асуудлаар шүүгчид хэргийг болон бусад асуудлыг бэлтгэхэд туслалцаа үзүүлэх, Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг хангахад төрийн байгууллагын авч хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээний талаар судалж, мэдээлэх. Тамгын газрын бусад нэгжүүд нь Үндсэн хуулийн шүүхийн материал-техникийн болон нийгэм-ахуйн хангамжийн асуудлыг эрхэлнэ.

Үндсэн хуулийн шүүх төсвийн зардлын хязгаартаа багтаан захиргааныхаа бүтцийг тогтоох, мөн Тамгын газрынхаа дүрмийг батлах бүрэн эрхтэй.

Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга нь Үндсэн хуулийн шүүхийн аппарат/захиргааны ерөнхий удирдлагыг хэрэгжүүлж, аппаратын удирдлага болон Үндсэн хуулийн шүүхийн Тамгын газрын даргад нэр дэвшүүлэх, Тамгын газрын журам болон аппаратын бүтцийг батлуулах асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөн мэдүүлдэг¹⁰¹.

I. Үндсэн хуулийн шүүхийн Тамгын газар

Тамгын газар нь дараах 11 нэгжээс бүрддэг:

1. Нийтийн эрх зүйн Үндсэн хуулийн үндсийг эрхэлсэн газар

- Үндсэн хууль, Үндсэн хуулийн хууль ёсны байдлын асуудлыг эрхэлдэг: Үндсэн хуульд заасан иргэдийн хувийн (эрүүгийн хууль тогтоомжоос бусад) болон улс төрийн эрх, эрх чөлөө; хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн үндсэн хуулийн эрх зүйн үндэс, үүнд төрийн албан хаагчийн үндсэн хуулийн эрх зүйн

¹⁰⁰ <http://www.ksrf.ru/ru/Info/Apparat/Pages/default.aspx>

¹⁰¹ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 24-р зүйлийн 4: осуществляет общее руководство аппаратом Конституционного Суда Российской Федерации, представляет на утверждение Конституционного Суда Российской Федерации кандидатуры руководителя аппарата и руководителя Секретариата Конституционного Суда Российской Федерации, а также Положение о Секретариате Конституционного Суда Российской Федерации и структуру аппарата;

байдал, холбооны улсын асуудал, нутгийн өөрөө удирдах ёс, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн байгууламж зэрэг; сонгуулийн эрх; гадаадын иргэн болон харьяалалгүй этгээдийн иргэншил, үндэсний цөөнхийн болон уугуул иргэдийн эрх зүйн байдал, захиргааны эрх зүй, экологи, газар, аж ахуй, валют, банкны хууль тогтоомж; иргэний болон хууль сахиулах, цэргийн алба.

2.Хувийн эрх зүйн Үндсэн хуулийн үндсийг эрхэлсэн газар

- иргэн, иргэний процесс, арбитрын процесс, орон сууц, гэр бүлийн хууль тогтоомжийн асуудал, экологи, газар, аж ахуй, валют, банкны хууль тогтоомжийн хувийн эрх зүйн асуудал.

3.Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын хууль тогтоомжийг эрхэлсэн газар

- нийгмийн хангамж, нийгмийн даатгал, эх хүүхдийн хамгааллын салбар дахь хөдөлмөрийн хууль тогтоомж.

4.Эрүүгийн хууль тогтоомжийн Үндсэн хуулийн үндсийг эрхэлсэн газар

- эрүү, эрүүгийн процесс, эрүүгийн хэргийн шийдвэр гүйцэтгэлийн хууль тогтоомж, гүйцэтгэх ажиллагаа, эрүүгийн шүүхийн байгууламж, шүүгчийн эрх зүйн байдлын талаарх хууль тогтоомж.

5.Редакц-бүтээлийн газар

- Үндсэн хуулийн шүүхийн албан ёсны баримт бичиг, шийдвэрт редакцийн бэлтгэл хангах «Вестник Конституционного Суда Российской Федерации» сэтгүүлийг бэлтгэж нийтлэх.

6.Олон улсын харилцаа болон үндсэн хуулийн хяналтын үйл ажиллагааг таниулах ажлыг эрхэлсэн газар

- Үндсэн хуулийн шүүхийн олон улсын харилцааг зохион байгуулах, протоколыг хангах, Үндсэн хуулийн шүүхийг олон улсын эрх, гадаад улсын эрх зүй, олон улсын шүүх, үндсэн хуулийн шүүхийн хяналтын олон улсын практикын талаар мэдээллээр хангах,

- Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг таниулах, дүн шинжилгээ хийх, Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрийн биелэлтэнд хяналт тавих, шийдвэрийн биелэлтийг хангах талаар төрийн байгууллага, албан тушаалтнуудын уялдаа холбоог хангах.

7.Эрх зүйн мэдээлэл эрхэлсэн газар

- эрх зүйн мэдээллийн техникийн асуудлыг хариуцсан нэгж, эрх зүйн мэдээлэл, мэдээллийн эх сурвалжийг системтэй хангах нэгж, олшруулан хуулбарлах нэгж.

8.Шүүх хуралдааны зохион байгуулалт эрхэлсэн нэгж

- Үндсэн хуулийн шүүхийн хуралдааны зохион байгуулах ажлыг хариуцах, процесст оролцогчидтой холбогдох, хуралдаанд урих, хуралдааны тэмдэглэл хөтлөх.

9.Хэвлэлийн мэдээллийн нэгж

- Үндсэн хуулийн шүүхийн дэргэд сэтгүүлчдийг магадлан итгэмжлэх, Үндсэн хуулийн шүүхийн талаар шаардлагатай мэдээлэл авахад хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд туслах, хуралдаан тус бүрийн талаар хэвлэлийн мэдээлэл гаргах, сурвалжлагч нарт зөвлөгөө өгөх; Үндсэн хуулийн шүүхийн талаарх нийтлэлийг цуглуулан шүүгч нарыг мэдээллээр хангах.

10.Иргэдийг хүлээн авах, захидал харилцаа эрхэлсэн нэгж

- иргэдийг хүлээн авах, Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах талаар зөвлөх, хандсан асуудал шийдвэрлэх явцын талаар мэдээлэл өгөх, шүүхэд ирж буй бүх захидал харилцаанд анхан шатны боловсруулалт хийх, шаардлага хангасан захидлыг холбогдох газарт шилжүүлэх, шаардлага илт хангаагүй бол энэ талаар хариу мэдэгдэх.

11.Хэрэг шийдвэрлэх ажиллагааг хангах нэгж

- ирсэн албан бичгийг бүртгэх, хэргийн хөдөлгөөнийг хянах, захидал харилцааг хөтлөх, архив хөтлөх.

II.Төрийн алба ба хүний нөөцийн удирдлагын газар

Дараах асуудлыг эрхэлдэг:

- Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг хангах хүний нөөцийн баримт бичгийг бэлтгэх, ажилтнуудыг томилох, чөлөөлөх, шилжүүлэх бэлтгэл хангах, ажилчдыг магадлан итгэмжлэх шалгалт авах, ажилтнуудыг мэргэжил дээшлүүлэх асуудал,

III.Санхүүгийн удирдлагын газар

Дараах асуудлыг эрхэлдэг:

- Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагаа, бүтцийн онцлогийг харгалзан, санхүүгийн тогтвортой байдлыг ханган нягтлан бодох бүртгэлийг хөтлөх.

IV.Хэрэг эрхлэх удирдлагын газар

Дараах асуудлыг эрхэлдэг:

- ханган нийлүүлэлт төлөвлөх, зохион байгуулах, материал-техникийн эх үүсвэрээр хангах, кабелийн сүлжээ, холбооны системийн ашиглалтанд хяналт тавих, барилга байгууламжийн ашиглалтыг хариуцах, арга хэмжээ, албан ёсны уулзалтыг зохион байгуулах, төлөвлөх, шүүгч нарын нийгэм ахуйн хангамжийг зохион байгуулах.

V.Үндсэн хуулийн шүүхийн Москва дахь төлөөлөгчийн газар

- Үндсэн хуулийн шүүхэд иргэд хандах нөхцөл бүрдүүлэх, байнгын харилцаа холбоог хангах чиг үүрэгтэй.

СОЛОНГОС улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын албатай холбоотой хэд хэдэн бүтэц, нэгжийг хуулиндаа тухайлан тусгасан: Шүүхийн захиргааны газар/*Department of Court Administration*, Үндсэн хуулийн судалгааны ажилтнууд/*Constitution Research Officers*, судалгааны тусгай төлөөлөгч/*Research Commissioner*, Үндсэн хуулийн судалгааны хүрээлэн/*Constitutional Research Institute*, Тамгын газар/*Secretariat*, Бичиг хэрэг, хамгаалалт/*Clerk and Court Guard*.

Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргааны талаар Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 17-р зүйлд тусгажээ. Шүүхийн захиргаа нь Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргааны үйл ажиллагааг зохион байгуулах үндсэн чиг үүрэгтэй. Шүүхийн захиргааг Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, Ерөнхий нарийн бичгийн даргын орлогч удирдана. Ерөнхий нарийн бичгийн дарга нь Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн удирдлага дор шүүхийн захиргааны албан хаагчдыг удирдаж, зохион байгуулдаг. Ингэхдээ Ерөнхий нарийн бичгийн дарга нь Үндэсний ассамблей буюу парламент, Төрийн зөвлөлийн хуралд оролцож Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргааны талаар мэдээлэл өгөх бүрэн эрхийг хуулиараа олгосон байдаг. Хэрэв

захиран зарцуулах үйл ажиллагаатай нь холбогдуулах Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч захиргааны маргаан үүсгэвэл Ерөнхий нарийн бичгийн дарга хариуцагч байна гэж хуульчилжээ.

Харин орлогч дарга нь Ерөнхий нарийн бичгийн даргад туслах, түүний эзгүйд түүний өмнөөс бүрэн эрхийг нь хэрэгжүүлэх чиг үүрэгтэй. Шүүхийн захиргаа нь ажлын алба, товчоо, хэлтэстэй байна. Тэдгээрийн зохион байгуулалт, ажилтны тоо зэрэг асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүх журмаараа шийдвэрлэхээр заасан байна. Шүүхийн захиргааны удирдлага болон албан хаагчид нь төрийн албан хаагчийн хэддүгээр зэрэгтэй алба хаагчдаас томилогдож болохыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиндаа тусгасан байна. Шүүхийн захиргаанд ажиллах албан хаагчдыг Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч томилж, чөлөөлдөг. Гэхдээ төрийн албан хаагчийн III зэргээс дээш зэрэгтэй албан хаагчийг томилж, чөлөөлөх асуудлыг Шүүгчдийн зөвлөлийн оролцоотой буюу тэдний саналд үндэслэн шийдвэрлэхээр хуулиндаа заажээ¹⁰².

Солонгосын зохицуулалтын онцлог нь Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны асуудалд ихээхэн ач холбогдол өгч **“Үндсэн хуулийн судалгааны ажилтнууд”** гэсэн тусдаа зүйлд тусгажээ¹⁰³. Үндсэн хуулийн шүүхэд судалгааны ажилтнууд ажиллах ба тэдгээрийн тоог Үндсэн хуулийн шүүхийн журмаар зохицуулдаг. Судалгааны ажилтнууд Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн шийдвэрээр хэргийг шалгах, шийдвэрлэхтэй холбоотой судалгаа, шалгалтын ажилд оролцох чиг үүрэгтэй. Судалгааны ажилтнуудыг Хууль зүйн зөвлөлийн шийдвэрт үндэслэн Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч 10 жилийн хугацаагаар томилох ба дахин томилж болно. Тэд 60 нас хүрмэгц өндөр насны тэтгэвэрт гарах зохицуулалттай. Гэхдээ Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны ажилтнаар анх томилогдох тохиолдолд эхний 3 жилд судалгааны туслах ажилтан гэсэн статустайгаар ажилладаг байна.

Үүний зэрэгцээ Солонгос улсын бас нэг онцлог нь хэрэг маргааныг шалгах, шийдвэрлэхэд мэргэжлийн шалгалт, судалгаа хийх шаардлагатай тохиолдолд Үндсэн хуулийн шүүх тусгай **төлөөлөгчийг/commissioner** татан оролцуулж болдог байна. Ийм тусгай төлөөлөгчийг 3 хүртэл жилийн хугацаагаар томилж ажиллуулдаг.

Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны ажилтнуудаас гадна тус шүүхийн дэргэд 40 хүртэл тооны ажилтнаас бүрдэх **Үндсэн хуулийн судалгааны хүрээлэн** ажиллана гэдгийг хуулиндаа мөн тусгажээ¹⁰⁴. Тус хүрээлэн нь Үндсэн хуулийн судалгаа, Үндсэн хуулийн шүүхийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа судалгаа, Үндсэн хуулийн шүүхийн судалгааны ажилтнуудын болон Шүүхийн захиргааны газрын албан хаагчдын сургалтыг хариуцан эрхэлдэг ба шүүхийн Захиргааны газарт харьяалагддаггүй. Үндсэн хуулийн судалгааны хүрээлэнгийн ажилтнуудыг Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч бие даасан томилох бүрэн эрхтэй.

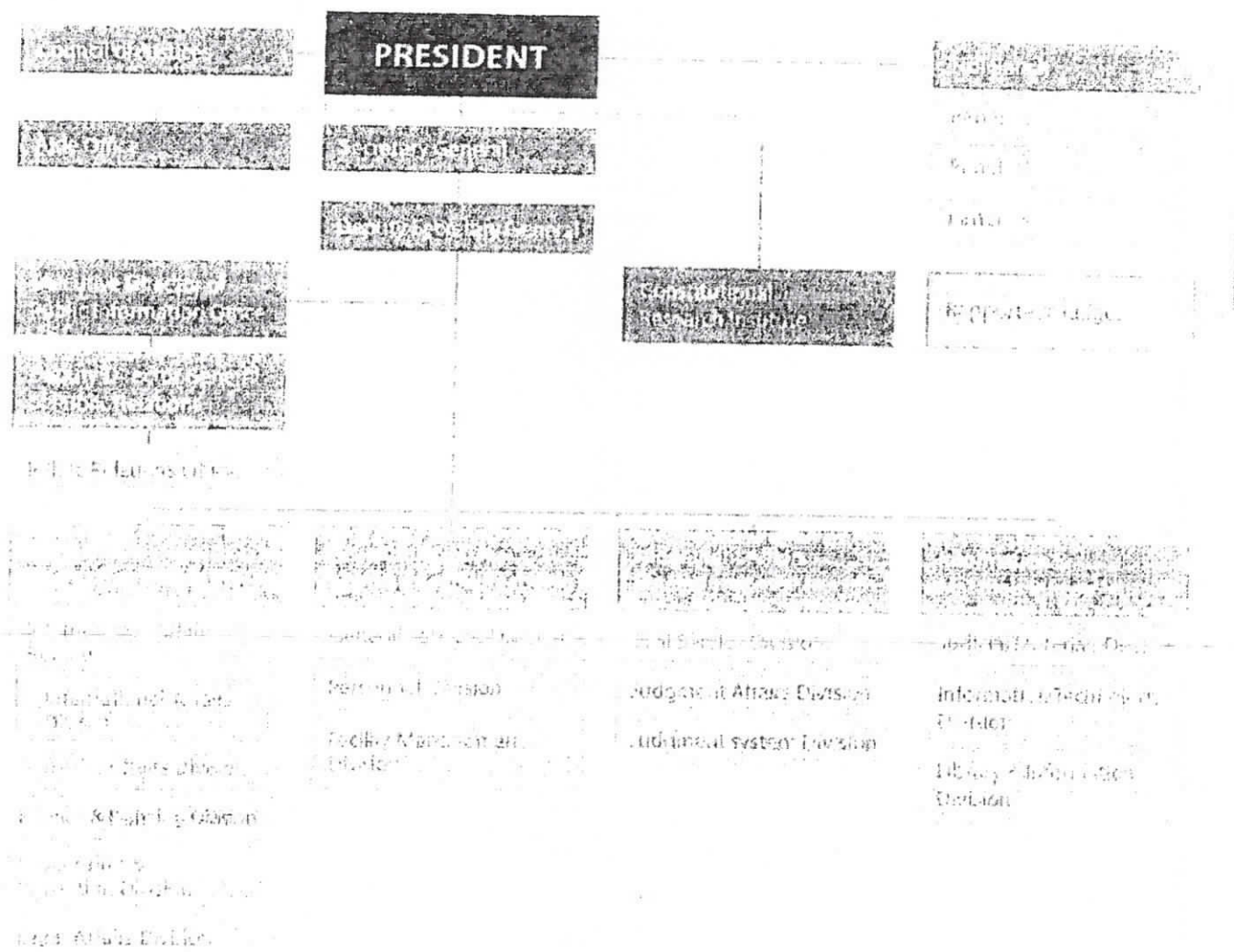
Үндсэн хуулийн шүүх нь Ерөнхийлөгчийнхээ удирдлага дор **Тамгын газрыг** байгуулах бүрэн эрхтэй. Тамгын газрын Ахлах нарийн бичгийн даргыг Ерөнхийлөгч

¹⁰² Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 18-р зүйлийн 4: Public officials of the Department of Court Administration shall be appointed and dismissed by the President of the Constitutional Court: Provided, That the appointment and dismissal of public officials of Grade III or higher shall be subject to a decision of the Council of Justices.

¹⁰³ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 19-р зүйл.

¹⁰⁴ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 19-4-р зүйл.

Үндсэн хуулийн шүүхийн бичиг хэргийн ажилтан, хамгаалалтын ажилтанг Шүүхийн захиргааны газрын ажилтнууд дундаас Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч томилно. Бичиг хэргийн ажилтан нь даргалагч шүүгчийн заавраар хэрэг хянан шийдвэрлэж байгаа хэргийн баримт бичгийг хадгалах, хүргэх, бэлтгэх ажлыг хариуцдаг. Хамгаалалтын ажилтан нь шүүхийн танхимд дэг сахиулах, даргалагч шүүгчийн бусад зааврын биелэлтийг хангах үүрэгтэй¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 21-р зүйл.

заалт оруулсан байгаа нь Үндсэн хуулийн шүүхийн институцийн үйл ажиллагаанд тэдний гүйцэтгэх үүргийг чухалд тооцож байгааг нь илтгэж байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн Судалгааны хүрээлэнд ажиллагсдын тоог хуулиндаа тусгасан, Шүүхийн захиргаанд ямар зэрэг дэвтэй албан хаагч байх зэргийг нарийвчлан зохицуулсан нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нарт мэргэжлийн туслалцаа дэмжлэг үзүүлэх явдлыг хангахад чухал заалт болжээ.

Латви улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын албаны талаар хуулинд нь ямар нэг заалт тусгагдаагүй байх бөгөөд ажлын албаны үндсэн бүтцийг Үндсэн хуулийн шүүхийн журамд тусгасан байна¹⁰⁷.

Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуулийн шүүхэд бичиг хэрэг, мэдээлэл, эдийн засаг, санхүү, техникийн үйлчилгээ үзүүлэх, олон улсын харилцааг хөгжүүлэх, шүүгч чиг үүргээ хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан шүүгчийн үүрэг даалгаврыг биелүүлэх, зохион байгуулалтын туслалцаа үзүүлэх аппарат буюу ажлын албатай байна.

Үндсэн хуулийн шүүх ажлын албаныхаа бүтэц, журам, зохион байгуулалтыг батална. Үндсэн хуулийн шүүхийн ажлын алба дараах үндсэн бүтэцтэй байна.

1. Канцлер буюу Ерөнхий нарийн бичгийн дарга;
2. Ерөнхийлөгчийн зөвлөх, Ерөнхийлөгч, эсхүл Ерөнхий нарийн бичгийн даргад шууд захирагддаг төрийн бусад албан хаагчид;
3. шүүхийн туслахууд;
4. Хууль зүйн судалгааны хэлтэс;
5. Захиргаа, протоколын хэлтэс;
6. Хүний нөөцийн хэлтэс.

Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн бүтэц¹⁰⁸

Ерөнхийлөгч					
Шүүгч нар					
Ерөнхий нарийн бичгийн дарга					
Ахлах зөвлөх	Шүүгчийн туслах	Ахлах мэргэжилтэн	Ерөнхийлөгчийн зөвлөхүүд	Ерөнхийлөгчийн туслах	
Хууль зүйн судалгааны хэлтэс		Захиргаа ба протоколын хэлтэс		Хүний нөөцийн хэлтэс	

¹⁰⁷ The Rules of the Constitutional Court/Үндсэн хуулийн шүүхийн журам, 46-р зүйл. Эх сурвалж: <https://www.lrkt.lt/en/administrative-information/rules-and-regulations/the-rules-of-the-constitutional-court/1296>

¹⁰⁸ Эх сурвалж: <https://www.lrkt.lt/en/about-the-court/structure-and-contacts/organisational-chart/178>

Хууль зүйн судалгааны хэлтэс нь үндсэн хуулийн хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх, хууль зүйн судалгаа хийх, шүүхийн хэргийн тухай тойм, хураангуйг бэлтгэх, мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн дотоод баримт бичиг, гэрээ, бусад баримт бичгийг боловсруулахад туслах чиг үүрэгтэй.

Захиргаа, протоколын хэлтэс нь Үндсэн хуулийн шүүхийн хэлэлцүүлгийг зохион байгуулахад туслах, иргэдэд үйлчлэх, Үндсэн хуулийн шүүхийн акт, бусад баримт бичгийн хянах, орчуулах, бүртгэл хөтлөх, хадгалах үйл ажиллагааг хариуцаж ажилладаг. Мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагаатай холбоотой хэвлэн нийтлэх, арга хэмжээ зохион байгуулах ажлыг гүйцэтгэнэ.

Хүний нөөцийн хэлтэс нь Үндсэн хуулийн шүүхэд хуваарилагдсан төсвийн хөрөнгийг хуулийн дагуу, хэмнэлттэй, үр дүнтэй, үр ашигтай зарцуулах, нягтлан бодох бүртгэлийг хөтлөх, худалдан авах ажиллагааг төлөвлөх, хөтлөх ажлыг хариуцдаг. Тус хэлтэс нь Үндсэн хуулийн шүүхийн мэдээлэл, технологийн системийн бүрэн бүтэн байдал, шинэчлэлийг хариуцахдаа хэвийн, аюулгүй ажиллагааг хангахын зэрэгцээ Үндсэн хуулийн шүүхийн номын сангийн үйл ажиллагааг эрхэлдэг. Энэхүү хэлтэс нь Үндсэн хуулийн шүүхийн байр, бусад эд хөрөнгө, нутаг дэвсгэрийн ашиглалт, засвар үйлчилгээ, аюулгүй байдлыг хангахаас гадна галын аюулгүй байдал, иргэний хамгаалалт, ажлын байран дахь эрүүл мэндэд тавигдах шаардлагын биелэлтийг хангах үүрэгтэй.

Үндсэн хуулийн хэргийг хянан шийдвэрлэхэд бэлтгэх явцад Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид туслах ажилтан туслалцаа үзүүлдэг. **Шүүгчийн туслах** нь тодорхой өргөдөл хүлээн авахтай холбоотой бүх ажиллагааг гүйцэтгэхэд, хүлээн авсан өргөдлийн үндсэн дээр хэргийг хянан шийдвэрлэхэд, мөн Үндсэн хуулийн шүүхийн холбогдох актуудыг боловсруулахад туслалцаа үзүүлдэг. Тэд шаардлагатай мэдээллийг цуглуулах, дүн шинжилгээ хийх, шаардлагатай хураангуй, тэмдэглэл, актын болон албан бичгийн төсөл бэлтгэх зэрэг ажлыг хариуцан хийнэ. Шүүгчийн туслахууд нь Ерөнхий нарийн бичгийн дарга, Үндсэн хуулийн шүүхийн ахлах зөвлөх, Хууль зүйн судалгааны хэлтсийн даргатай шууд харилцан ажилладаг.

4.2.ҮНДСЭН ХУУЛИЙН ШҮҮХИЙН ТӨСӨВ, САНХҮҮ

Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 1-р зүйлийн 1-д "Холбооны Үндсэн хуулийн шүүх нь үндсэн хуулийн бусад байгууллагаас бие даасан, хараат бус байна." гэж заажээ. Харин Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд шүүхийн төсөв, санхүүтэй холбоотой тухайлсан зохицуулалт тусгагдаагүй байна.

ОХУ-ЫН Үндсэн хуулийн шүүх зохион байгуулалт, санхүү, материал-техникийн хувьд аливаа бусад байгууллагаас хараат бус байхаар Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд заажээ. Үндсэн хуулийн шүүх холбооны улсын төсвөөс санхүүжиж, санхүүжилт нь үндсэн хуулийн шүүхийн хянан шийдвэрлэх ажиллагааг бие даан хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэнэ. Жил бүрийн төсөвт Үндсэн

хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааг хангах эх үүсвэрийг бие даасан зүйл болгон тусгах бөгөөд үүнийгээ Үндсэн хуулийн шүүх бие даан зарцуулна. Мөн төсвийг өмнөх жилийнхээс буруулж болохгүй заалттай.

Үндсэн хуулийн шүүх нь мэдээлэл, хүний нөөций асуудлаа бие даан шийдвэрлэх бүрэн эрхтэйг мөн хуульчилсан байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд заасан Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны эрх зүй, зохион байгуулалт, санхүү, мэдээлэл, материал-техник, хүний нөөцийн зэрэг нөхцөлийг хязгаарлахыг хоригложээ.

Солонгос улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус, бие даасан байдлын талаар зохицуулалт цөөн байна. "Үндсэн хуулийн шүүхийн үйл ажиллагааны зардлыг улсын төсөвт бие даан тусгана"¹⁰⁹ гэсний зэрэгцээ нөөц хөрөнгийг энэхүү зардалд багтаасан байхаар мөн хуульд заасан байна. Энэхүү төсөв боловсруулах, зардал, нөөц хөрөнгийн асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн нийт шүүгчдийн зөвлөлөөр шийдвэрлэхээр заажээ¹¹⁰.

Латви улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус байдал нь бие даасан төсөвтэй байх, зохион байгуулалт, материал-техникийн асуудлаа өөрөө бие даасан шийдвэрлэхэд оршиж байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн эрх чөлөө, бие даасан байдал нь хуульд заасан санхүү, материал-техник, зохион байгуулалтын баталгаагаар хангагдана. Үндсэн хуулийн шүүх үндсэн хуулийн хяналтын чиг үүргээ бие даан, зохих байдлаар хэрэгжүүлэхэд улсын төсвөөс санхүүжинэ. Үндсэн хуулийн шүүх нь зардлын тооцооллоо өөрөө батлах бөгөөд хуваарилагдсан эх үүсвэрийг бие даан зарцуулна. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүх нь мэдээллийн болон зохион байгуулалтын ханган нийлүүлэлтийг чөлөөтэй, бие дааж хэрэгжүүлнэ¹¹¹.

Латви улсад Үндсэн хуулийн шүүх нь зардлын тооцооллыг өөрөө батлах бүрэн эрх олгогдсон нь онцлог байна.

4.3.МАРГААН ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ТЭМДЭГТИЙН ХУРААМЖ, ЗАРДАЛ

Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөдөл, гомдол гаргахад зарим улсын хуульд тэмдэгтийн хураамж авахаар зохицуулсан байна. Герман, Австри, ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулинд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тэмдэгтийн хураамжийг хэрхэх талаар тодорхой заалтууд тусгагджээ.

Австри, ОХУ-ын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхэд хандахад тодорхой хэмжээний тэмдэгтийн хураамж, төлбөр төлөх зохицуулалттай байхад Герман, Солонгос улсад тэмдэгтийн хураамжгүй байна. Герман болон Солонгос улсад Үндсэн хуулийн шүүхэд хандахад үнэ төлбөргүй байдаг хэдий ч, ийнхүү шүүхэд хандах эрхийг илт

¹⁰⁹ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 11-р зүйл.

¹¹⁰ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 16-р зүйлийн 2.

¹¹¹ Латвийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 5-р зүйл.

урвуугаар ашиглах явдлаас сэргийлж, ийм байдал тогтоодвол тодорхой хэмжээний мөнгөн төлбөрийн хариуцлага ногдуулах зохицуулалтыг хуулиндаа тусгажээ.

Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 34-р зүйлийн 1-д заасны дагуу Үндсэн хуулийн шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь үнэ, төлбөргүй. Энэ нь санхүүгийн аливаа нэг шалтгаанаар хэн ч үндсэн эрх, эрх чөлөөгөө хамгаалуулах боломжгүй байдалд орох ёсгүй гэсэн үзэл санаатай холбоотой аж.

Гэхдээ Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 34-р зүйлийн 2-т хэрэв үндсэн хуулийн өргөдөл, эсхүл урьдчилсан шийдвэр гаргуулах өргөдөл гаргахдаа эрхээ урвуулан ашигласан гэж үзвэл 2,600 еврогийн төлбөр ногдуулж болно¹¹² гэж заажээ. Ийнхүү төлбөр тогтоож байгаа нь Үндсэн хуулийн шүүхэд үнэ төлбөргүй хандах эрхийг илт амжилтанд хүрэх хэтийн төлөвгүй, үргэлжилж буй ажиллагаанд ямар ч холбоо хамааралгүй өргөдөл гаргах явдлыг эрхээ хариуцлагагүй ашиглаж байгаа байдал гэж үздэгтэй холбоотой байна. Ийм төрлийн хэрэг хэд хэдэн удаа гарч байсан байна. Тухайлбал, санаан зоргын шалтгаан, хууран мэхэлсэн мэдэгдэл гаргах зэрэг.

Хэрэв өргөдөл амжилттай болсон тохиолдолд талууд зардлаа, ялангуяа өмгөөлөгчийн хөлсийг нөхөн төлүүлж болдог онцлогтой¹¹³. Үндсэн эрхийн талаарх, мөн Ерөнхийлөгч, шүүгч нарын импичменттэй холбоотой хэрэгт гаргасан өргөдөл нь амжилттай шийдвэрлэгдвэл хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үед гарсан зардлыг нөхөн төлдөг байна. Бусад төрлийн хэргийн нөхөн төлбөрийг Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэрээр бүхэлд нь, эсхүл хэсэгчлэн нөхөн төлж болдог ажээ. Хуульчийн төлбөрийн хувьд Хуульчдын цалин хөлсний тухай хуульд заасан хэмжээгээр төлөх ба түүнээс илүү тохирсон хөлсийг нөхөн төлдөггүй. Үүний зэрэгцээ зарим тохиолдолд тухайн өргөдөл нь амжилттай шийдвэрлэгдээгүй ч үндсэн хуулийн шинжтэй чухал асуудлыг анхаарлын төвд хэлэлцүүлсэн гэх шалтгаанаар хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад гарсан холбогдох зардлыг өргөдөл гаргагчид нөхөн төлөх тохиолдол гардаг байна.

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 17а-р зүйлд 240 еврогийн тэмдэгтийн хураамж төлөхөөр заажээ. Гэхдээ хэрэглээний үнийн индекс 10-аас дээш хувиар өөрчлөгдвөл энэ хэмжээг зохих байдлаар өөрчлөх бүрэн эрхийг Холбооны канцлер болон Санхүүгийн сайдад олгосон байдаг. Үүний зэрэгцээ тэмдэгтийн хураамжаар зарим орон нутгийн болон төрийн байгууллагыг чөлөөлсөн байдаг. Тэмдэгтийн хураамж төлсөн баримтаа шүүхэд хандах үед өргөдлийн хамт

¹¹² Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 34-р зүйлийн (2): The Federal Constitutional Court may charge a fee of up to EUR 2,600 if the lodging of a constitutional complaint or of a complaint pursuant to Article 41 para. 2 of the Basic Law or the application for a preliminary injunction (section 32) constitutes an abuse of rights.

¹¹³ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 34а-р зүйл:

(1) If an application for the forfeiture of fundamental rights (section 13 no. 1), or a motion for the impeachment of the Federal President (section 13 no. 4) or of a judge (section 13 no. 9) proves to be unfounded, the respondent or the accused shall be reimbursed the necessary expenses, including the costs of the defence.

(2) If a constitutional complaint proves to be well-founded, the complainant shall be reimbursed the necessary expenses in full or in part.

(3) In all other cases, the Federal Constitutional Court may order the full or partial reimbursement of expenses.

хавсарган эх хувиар өгөх ёстой. Өргөдлийг цахимаар өгөх тохиолдолд тэмдэгтийн хураамжийг цахимаар хэрхэн төлөх талаар мөн хуулиндаа зохицуулсан байна.

ОХУ-ЫН Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 38, 39-р зүйлд Үндсэн хуулийн шүүхэд хандахад тэмдэгтийн хураамж төлөхөөр мөн тусгагдсан. Тэмдэгтийн хураамж төлсөн баримтаа Үндсэн хуулийн шүүхэд хандан гаргасан өргөдөлдөө хавсаргасан байна¹¹⁴.

Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөдөл гаргахдаа тэмдэгтийн хураамж төлөх үндэслэл, журам, тэмдэгтийн хураамжийг буцааж олгох, хөнгөлөлт үзүүлэх асуудлыг үндсэн хуулийн шүүхийн хууль тогтоомжид заасан онцлогийг харгалзан ОХУ-ын татвар, хураамжийн тухай хууль тогтоомжоор зохицуулна¹¹⁵.

Үндсэн хуулийн шүүх өөрийн шийдвэрээр иргэний санхүүгийн байдлыг харгалзан тэмдэгтийн хураамжаас чөлөөлөх, эсхүл хэмжээг нь бууруулах бүрэн эрхтэй.

Төрийн зарим байгууллагын хүсэлт, өргөдлийг тэмдэгтийн хураамжаас чөлөөлсөн зохицуулалтыг мөн хуулиндаа тусгасан байна¹¹⁶.

Хэрэв өргөдлийг хүлээн аваагүй, эсхүл хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгсэхгүй болгосон бол төлсөн тэмдэгтийн хураамжийг буцаан олгодог байна.

Шүүхээс эцсийн шийдвэр гарч хэм хэмжээний акт нь Үндсэн хуульд нийцээгүй гэж үзсэн бол өргөдөл гаргасан иргэнд дараах зардыг Засгийн газраас баталсан хэмжээгээр нөхөн олгохоор шийдвэрлэдэг байна¹¹⁷:

- Төлсөн тэмдэгтийн хураамж;
- Төлөөлөгчөөр төлөөлүүлсэн зардал;
- Шүүхэд ирэхэд гарсан тээвэр, байрны зардал;
- Хянан шийдвэрлэсэн хэрэгтэй холбоотой харилцаа холбооны зардал;
- Цаг хугацаа зарцуулсан зардал.

Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн зардлыг улсаас гаргахаар зохицуулсан¹¹⁸ тул өргөдөл, гомдол гаргахад тэмдэгтийн хураамж төлдөггүй. Гэхдээ нотлох баримтыг шалгаж үзэх хүсэлт гаргавал зардлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн журамд заасны дагуу хүсэлт гаргасан тал хариуцахаар заасан.

Үүний зэрэгцээ Үндсэн хуулийн шүүхээс баталсан журамд заасан тохиолдолд үндсэн хуулийн гомдол гаргавал барьцаа мөнгө байршуулахыг даалгаж болдог байна. Энэ мөнгийг дараах тохиолдолд бүхэлд нь, эсхүл хэсэгчлэн суутган авч төсөвт шилжүүлдэг байна:

- гомдлыг хангаагүй шийдвэр гаргасан бол,

¹¹⁴ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 38-р зүйл.

¹¹⁵ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 39-р зүйл.

¹¹⁶ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 39-р зүйл: Запросы судов, запросы о толковании Конституции Российской Федерации, ходатайства Президента Российской Федерации по спорам о компетенции, когда он в этих спорах не является стороной, запросы о даче заключения о соблюдении установленного порядка выдвижения обвинения Президента Российской Федерации в государственной измене или совершении иного тяжкого преступления государственной пошлиной не оплачиваются.

¹¹⁷ ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 100-р зүйл:

¹¹⁸ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 37-р зүйлийн 1.

- гомдлыг хэрэгсэхгүй болгож, тухайн гомдол нь эрхээ урвуугаар ашигласан гэж тооцогдсон бол.

Шүүхэд хандах эрхээ урвуулан ашиглах талаарх Солонгос улсын энэхүү зохицуулалт нь Герман улсын зохицуулалттай төстэй байх бөгөөд Солонгос болон Германд шүүхэд хандах эрхээ урвуулан ашигласан гэж үзвэл ийнхүү санхүүгийн хариуцлага хүлээлгэж буйгаараа зохицуулалт нь ижил байна.

ТАВ. ДҮГНЭЛТ

1. Үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн эх сурвалж нь Үндсэн хууль, органик хууль, тухайн Үндсэн хуулийн шүүхээс гаргасан дүрэм, журмууд байна. Улс орнууд үндсэн хуулийн хяналтын эрх зүйн үндсийг үндсэн хуулиараа тогтоож, улмаар үндсэн хуулиасаа эх авсан органик буюу салбар хуулиуд баталж мөрдөж байгаа нь нийтлэг байна. Харин хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмыг зарим улс нь хуулиар, зарим нь дүрмээр зохицуулж байна. Харьцуулан судалсан ХБНГУ, Австри, ОХУ, Солонгос, Латви улсууд үндсэн хуулийн хяналтын асуудлыг Үндсэн хуулиндаа бие даасан бүлэг үүсгэн, эсхүл бие даасан бүлэггүйгээр холбогдох бусад бүлгүүдэд тусган зохицуулсан байна. Үндсэн хуулийн хяналтын талаарх органик хуулиар зохицуулах асуудал нь Үндсэн хуулинд нь тусгагдсан байгаа зохицуулалтаас ихээхэн хамаарч байх бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүхийн харьяалсан шийдвэрлэх асуудал, маргааныг Үндсэн хуулиндаа эдгээр улсууд тусгажээ.

2. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц иргэн, байгууллага, төр, түүний албан тушаалтны гомдлоор аль ч шүүх авч шийдвэрлэхгүй байгаа хэргийн харьяалал тогтоох бүрэн эдэлж байгаа нь эдгээр харьцуулан судалсан улсад байхгүй практик байна. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн бүрэн эрхээс ялгаатай нь эдгээр улсуудаас Герман улс иргэний үндсэн эрх зөрчигдсөн талаарх маргааныг Үндсэн хуулийн шүүх харьяалан шийдвэрлэх боломжийг хуулиндаа тусгажээ. Харин ОХУ болон Австрид иргэд ийм эрхийг шууд эдлэхгүй боловч тодорхой хэрэг маргааныг бусад шүүхээс шийдвэрлэх явцад хэрэглэсэн хууль нь үндсэн хуульд заасан иргэний үндсэн эрх, эрх чөлөөг зөрчиж байгаа гэж үзвэл тухайн хууль Үндсэн хуульд нийцсэн эсэх асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхэд хандан шийдвэрлүүлдэг.

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь Үндсэн хуульд тайлбар хийх эрхтэй гэж Үндсэн хуульд тодорхой тусгасан нь бусад улс орны хуульд байхгүй зохицуулалт байна. Түүнчлэн ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх нь олон улсын гэрээ хүчин төгөлдөр болохөөс өмнө урьдчилсан хяналт хийх эрх эдэлдэг нь онцлог байна.

Монгол Улсаас ялгаатай нь Австрийн Үндсэн хуулийн шүүх нь эрх зүйн актыг хянахдаа нилээд өргөн хүрээнд буюу эрх зүйд нийцсэн байдлыг нь хянадаг байна. Австри улсад Үндсэн хуулийн шүүх нь эрх зүйн актыг "эрх зүйд" харшилсан эсэхийг хянаж байгаа нь Үндсэн хуулийн хяналтаас илүү өргөн агуулгатай хяналтын хэлбэр юм. Ийм төрлийн шийдвэрийг зөвхөн өргөдөлд үндэслэж, эсхүл хэлэлцэж байгаа маргааны хувьд тухайн эрх зүйн актыг хэрэглэх тохиолдолд гаргахаар заажээ.

Латви улсад саяханыг болтол Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрхтэй этгээд нь зөвхөн тодорхой байгууллагын төлөөлөл, албан тушаалтан байсан боловч 2019 оны 3 дугаар сарын 21-нд Үндсэн хуулиндаа нэмэлт оруулснаар хувь хүн зарим асуудлаар Үндсэн хуулийн шүүхэд хандах эрх нээгдсэн байна. Ингэхдээ тухайн хууль, шийдвэр нь тухайн хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг зөрчсөн байхын зэрэгцээ тухайн хүн хуульд заасан бусад үе шат, арга хэмжээг туулж барагдуулсан байх шаардлагатай ажээ.

3. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг хэн томилохыг Герман, Орос, Австри, Солонгос, Латви улсад Үндсэн хуулиндаа заажээ. Германаас бусад улсын хувьд нэр

дэвшүүлэх, санал болох этгээдийг мөн тухайлан Үндсэн хуулинд зааж өгчээ. Харин Германы хувьд шүүгчийн тоо, шүүгчид нэр дэвшүүлэх асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиараа зохицуулсан байна. Эдгээр улсын томилгооны талаарх зохицуулалтыг тоймлон харуулбал:

Үндсэн хуулийн шүүгч/гишүүнд нэр дэвшүүлэх, томилох

Улс	Бүрэлдэхүүний тоо	Санал болгох буюу нэр дэвшүүлэх этгээд	Томилох этгээд	Хугацааны талаар хуулинд заасан байдал:
ХБНГУ	Нийт 16 шүүгчээс бүрдэх 2 танхимтай. Тоо, нэр дэвшүүлэх, томилох процедурыг Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулинд заасан	Бундестагаас томилогдох шүүгчид нэр дэвшүүлэх ажлыг Бундестагийн дэргэд байгуулагдах, түүний 12 гишүүдээс бүрдэх Сонгох хороо хийнэ. -Хууль зүй, хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах яам Үндсэн хуулийн шүүгчээр томилогдох болзол хангасан холбооны нийт шүүгчдийн нэрсийн жагсаалтыг хөтөлнө. -Мөн яам нь тухайн жагсаалтад буй холбооны шүүгчдээс Бундестагийн парламентын групп, Холбооны Засгийн газар, мужийн Засгийн газраас санал болгосон шүүгчдийн нэрсийн жагсаалтыг хөтөлнө -Ийнхүү хоёр тусдаа хөтөлсөн нэрсийн жагсаалтыг сонгох ажиллагаа эхлэхээс 1 сарын өмнө Будестаг, Бундесрат руу илгээнэ -Сонгох хороо болзол хангасан шүүгчдээс шилж сонгон Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчээр Бундестагт санал хураалгахаар нэр дэвшүүлнэ. -2 танхимын тус бүр 3 шүүгч буюу нийт 6 шүүгчийг Дээд шүүхийн шүүгчид дундаас сонгож санал болгоно.	Шүүгчдийн тэн хагасыг Бундестаг, нөгөө хагасыг Бундесрат тус бүр 2/3-ын саналаар нууц санал хураалтаар сонгоно. Ийнхүү сонгосон шүүгч нарыг Холбооны Ерөнхийлөгч батална.	Орон гарсан шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас 3 сараас илүүгүй хугацааны өмнө томилгоог хийх ёстой. Хэрэв бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас өмнө сул орон гарсан бол 1 сарын дотор сонгоно.
Австри	Нийт 20 гишүүнтэй: -Ерөнхийлөгч -Дэд ерөнхийлөгч -12 нэмэлт гишүүн -6 орлогч гишүүн Тоог Үндсэн хуулинд заасан	-Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч, 6 нэмэлт гишүүн, 3 орлогч гишүүдийг Холбооны Засгийн газар санал болгоно, - 3 нэмэлт гишүүн болон 2 орлогч гишүүнийг Үндэсний зөвлөл санал болгоно, -3 нэмэлт гишүүн болон 1 орлогч гишүүнийг Холбооны зөвлөл санал болгоно.	Ерөнхийлөгч томилно.	Сул орон гарах гэж байгаа бол тус шүүхийн Ерөнхийлөгч нь 3 сарын дотор нэр дэвшүүлэх байгууллагад энэ тухай уламжилна. Тухайн нэр дэвшүүлэх байгууллагын дарга нь сул орон гарсан албан тушаалын талаар

				нэн даруй, гэхдээ ямар ч тохиолдолд 1 сараас илүүгүй хугацааны дотор нийтэд зарлана.
ОХУ	Нийт 20 шүүгчтэй Тоог Үндсэн хуулинд заасан	Ерөнхийлөгч санал болгоно	Холбооны Зөвлөл нууц санал хураалтаар томилно.	Ерөнхийлөгч шүүгчид нэр дэвшүүлснээс хойш 14 хоногийн дотор Холбооны зөвлөл нууц санал хураалтаар шүүгчийг томилдог. Хэрэв бүрэлдэхүүний тоо 2/3-оос бага болвол сул орон гарснаас хойш 1 сарын дотор Ерөнхийлөгч нэр дэвшүүлнэ.
Солонгос	Нийт 9 шүүгчтэй Тоог Үндсэн хуулинд заасан	-3 шүүгчийг Үндэсний ассамблей, -3 шүүгчийг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч санал болгоно	Ерөнхийлөгч томилно.	Томилгоог шүүгчийн сул орон тоо гарсан өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор хийнэ.
Латви	Нийт 9 шүүгчтэй Тоог Үндсэн хуулинд заасан	-3 шүүгчийг Ерөнхийлөгч, -3 шүүгчийг Сеймасын Ерөнхийлөгч, -3 шүүгчийг Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч санал болгоно	Сеймас (парламент) томилно.	Сул орон тоо гарахаас 3 сарын өмнө хийнэ.

Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 40.1-д зааснаар Цэцийн гишүүнээр томилуулахаар санал болгосон нэр дэвшигчийг Хууль зүйн байнгын хороо ажлын 5 өдрийн дотор хэлэлцэж санал, дүгнэлт гаргаж, улмаар нэгдсэн хуралдаан Хууль зүйн байнгын хорооны дүгнэлт гарснаас хойш ажлын 5 өдрийн дотор ил санал хураалт явуулж олонхийн санал авсан нэр дэвшигчийг Цэцийн гишүүнээр томилдог. Энэ нь нэр дэвшүүлснээс хойш 14 хоногийн дотор томилдог гэсэн үг билээ. Монгол Улсын энэ зохицуулалт нь ОХУ-ын "Ерөнхийлөгч шүүгчид нэр дэвшүүлснээс хойш 14 хоногийн дотор Холбооны зөвлөл нууц санал хураалтаар шүүгчийг томилно." гэж заасан хугацаатай ижил байна.

Томилох хугацааны хувьд гишүүний бүрэн эрхийн хугацаа дуусахаас тодорхой хугацааны өмнө томилгоог хийсэн байх шаардлага бүхий байгаа нь Герман, Австри, Латви улсууд байна. Харин ОХУ, Солонгос улсуудад Үндсэн хуулийн гишүүний сул орон тоо гарсан өдрөөс хойш 30 хоногийн дотор нэр дэвшүүлэх ёстой.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг томилоход нийтийн сонсгол явуулах эсэх талаар зөвхөн Герман, Солонгос улсын хуульд зохицуулжээ. Германд шүүгчийг шилж сонгох ажлыг тусгайлан байгуулагдах Сонгох хороо зохион байгуулдагтай холбогдуулан Бундестагт санал хураалт явуулахад ямар нэг хэлэлцүүлэг хийхгүй санал хураалт явуулна гэж тухайлан заасан байна. Тэгвэл Солонгос улсын хувьд Ерөнхийлөгч болон Дээд шүүхийн Ерөнхий шүүгч сонсгол хийх хүсэлтээ Үндэсний

ассамблейд хүргүүлэх ёстой гэж зохицуулжээ. Харин Латви улсад Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид нэр дэвшигчийн асуудлыг Сеймас шийдвэрлэхээс өмнө нэрсийг олон нийтэд мэдээлнэ гэж тусгасан байна.

4. Монгол Улсын хувьд Үндсэн хуулийн цэцийн даргыг гишүүд дундаасаа өөрсдөө сонгодог бол сонгон харьцуулж буй 5 улсын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга/ерөнхийлөгчид нэр дэвшүүлэх, томилох бүрэн эрхийг улсын Ерөнхийлөгч, эсхүл парламент нь хэрэгжүүлж байна.

Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестаг, Дэд ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестрат сонгох ба дараагийн удаад Бундестаг, Бундесрат эрхээ солин хэрэгжүүлдэг¹¹⁹. Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгч нэг танхим/сенатынх байж болдоггүй.

Австрийн Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгчийг Холбооны Засгийн газрын санал болгосноор Холбооны Ерөнхийлөгч томилно.

Оросын Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга болон хоёр орлогч даргыг Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор Холбооны зөвлөл 6 жилийн хугацаагаар (Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нарын хувьд хугацаагүй томилогддог) томилно. Тэднийг дахин томилохыг хуулиар зөвшөөрдөг ба хэдэн удаа дахин томилж болох зохицуулалт байхгүй.

Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийг Солонгосын Ерөнхийлөгч томилох ба ийнхүү томилох зөвшөөрлийг Үндэсний ассамблей өгнө¹²⁰.

Латви Улсын Ерөнхийлөгч Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчид шүүгчид дундаас сонгон нэр дэвшүүлж, Сеймас томилно.

Үндсэн хуулийн дарга/ерөнхийлөгчид нэр дэвшүүлэх, томилох

Улс	Дарга, орлогч	Санал болгох буюу нэр дэвшүүлэх этгээд	Томилох этгээд
ХБНГУ	-Ерөнхийлөгч, -Дэд ерөнхийлөгчтэй. Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулинд заасан.	Нэр дэвшүүлэх ажлыг Бундестагийн дэргэд байгуулагдах, түүний 12 гишүүдээс бүрдэх Сонгох хороо хийнэ.	Ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестаг, Дэд ерөнхийлөгчийг эхний удаад Бундестрат сонгоно. Дараагийн удаад Бундестаг, Бундесрат эрхээ солин хэрэгжүүлдэг
Австри	-Ерөнхийлөгч, -Дэд ерөнхийлөгчтэй. Үндсэн хуулинд заасан.	Ерөнхийлөгч, Дэд ерөнхийлөгчийг Холбооны Засгийн газар санал болгоно.	Ерөнхийлөгч томилно.
ОХУ	-Дарга, -2 Орлогч даргатай	ОХУ-ын Ерөнхийлөгч санал болгоно	Холбооны зөвлөл 6 жилийн хугацаагаар томилно. Дахин томилж болно.

¹¹⁹ Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 9-р зүйл.

¹²⁰ Солонгосын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулийн 12-р зүйл.

Солонгос	Ерөнхийлөгч	Томилох зөвшөөрлийг Үндэсний ассамблей өгнө	Ерөнхийлөгч томилно.
Латви	Ерөнхийлөгч	Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид дундаас Ерөнхийлөгч санал болгоно	Сеймас (парламент) томилно.

Үндсэн хуулийн цэцийн дарга/ерөнхийлөгч, орлогч дарга, дэд ерөнхийлөгчийг хөндлөнгийн этгээд буюу улсын Ерөнхийлөгч, парламент нь томилдог байна. Дарга/ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн хугацааг зөвхөн ОХУ хуулиндаа зааж өгсөн байх бөгөөд энэ нь тухайн улсын Үндсэн хуулийн шүүгч нар хугацаагүй томилогддогтой холбоотой байж болох юм.

5. Монгол Улсад анх Цэцийг үүсгэн байгуулсан 1992 онд Улсын Бага Хурлын 1992 оны 5 дугаар сарын 15-ны өдрийн “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээний тухай” 34 дүгээр тогтоолд “Үндсэн хуулийн цэцийн дарга, гурван гишүүнийг /гурван талаас тус бүр нэг/ орон тооны, таван гишүүнийг орон тооны бус байхаар тогтоосугай.” гэж гишүүдийг орон тооны ба орон тооны бус гэж статусаар нь ангилсан байдаг. Орон тооны бус гишүүн нь өөрийн үндсэн ажил болох өөр ажлаа давхар хийдэг онцлогтой байв. Гэвч цаг хугацааны явцад энэ ялгаа арилж 9 гишүүн бүгд орон тооны болж, өөр ажил (хуулиар зөвшөөрснөөс бусад) эрхлэхээ больсон байна.

Хэдийгээр судалсан 5 улсын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид орон тооны, орон тооны бус гэсэн ялгаа байхгүй ч Австри улсад 14 шүүгчээс гадна 6 орлогч шүүгч бий. Орлогч шүүгч нь шүүгч ямар нэг шалтгаанаар ажлаа хийх боломжгүй тохиолдол үүсвэл түүний оронд ажил үүргийг нь хийдэг онцлогтой. Шүүгчийн оронд хуралд оролцвол оролцсон хурал бүртээ тухайн шүүгчийн сарын цалингийн 1/10 хувьтай тэнцэх цалин авдаг зэрэг шүүгчээс ялгаатай зохицуулалттай.

Гадаад орнуудын Үндсэн хуулийн шүүхэд бусад шүүгчдээс ялгаатай бүрэн эрх хэрэгжүүлдэг шүүгч байх бөгөөд түүнийг *Reporter Judge* буюу Илтгэгч шүүгч гэдэг. Солонгос, Герман, Австри улсуудад ийм шүүгчийн статус, хэрхэн томилох журмыг хуулиндаа зааж өгсөн байна.

6. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн (i) хууль зүй, улс төрийн мэргэшилтэй, (ii) ажлын туршлагын хувьд тодорхой хугацаа шаардаагүй ч өндөр мэргэшилтэй байх, (iii) 40 нас хүрсэн байх, (iv) эрүүгийн ял шийтгэлгүй байх, (v) Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн шүүгч биш байх шаардлагууд тавигдаж байна. Эдгээр шаардлагын 4 болон 5 дахь нь Үндсэн хуульд биш, харин Цэцийн тухай хуульд тусгагдсан шаардлага юм.

Монгол Улсаас ялгаатай нь судалсан таван улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь мэргэжлийн хувьд заавал эрх зүйн дээд боловсролтой байх шаардлага тавигддаг байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид тавигдах шаардлагыг зөвхөн Австри улс Үндсэн хуулиндаа, бусад улс нь органик хуулиндаа тусгаж зохицуулжээ. Эрх зүйн зохицуулалтуудыг нь тоймлон харуулбал:

Үндсэн хуулийн шүүгчид тавигдах шаардлага

Улс	Тавигдах шаардлагууд:			Тавигдах шаардлагыг тусгасан хууль
	Нас	Ажилласан жил	Мэргэжил	
ХБНГУ	40 нас хүрсэн байх.	-заагаагүй	Хуульч Германы Шүүгчийн тухай хуулийн дагуу шүүхийн албыг хаших шаардлага хангасан байх ёстой: хууль зүйн дээд сургууль төгсөж 1-р шатны шалгалтыг, дараагийн шатны сургалтыг төгсөж 2-р шатны шалгалтыг тус тус хангасан байх.	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль, Шүүгчийн тухай хууль.
Австри	-	мэргэжлээрээ 10 жил ажилласан байх.	Хуульчаар суралцсан, эсхүл эрх болон/"and" улс төрөөр суралцсан байна.	Үндсэн хууль
ОХУ	40 нас хүрсэн байх.	-Хууль зүйн мэргэжлээрээ 15 жилээс багагүй хугацаанд ажилласан байх; -Хууль зүйн салбартаа өндөр мэргэжилтэй байх.	Хууль зүйн дээд боловсролтой байх.	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
Солонгос	40 нас хүрсэн байх.	15 ба түүнээс дээш жил ажилласан байх,	-Шүүгч, прокурор, өмгөөлөгч; -Өмгөөлөгч боловч төрийн байгууллага, төрийн болон олон нийтийн компани, олон нийтийн байгууллагад хуулийн асуудлаар ажилладаг, төрийн байгууллагыг удирдах тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлд заасны дагуу эрх зүйн асуудал эрхэлсэн этгээд. корпорациуд; -Өмгөөлөгч боловч магадлан итгэмжлэгдсэн коллеж, их сургуульд туслах профессороос дээш албан тушаал хашиж байгаа.	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
Латви	-	хуулийн салбарт, эсхүл шинжлэх ухаан болон боловсролын салбарт хуульчаар 10-аас дээш жил ажилласан туршлагатай;	Эрх зүйн дээд боловсролтой байх.	Үндсэн хууль

7. Улс орнууд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн бүрэн эрхийн хугацаа, ажиллах насны дээд хязгаарыг Үндсэн хууль, эсхүл органик хуулиар зохицуулж байгаа байдлыг дараах хүснэгтэнд нэгтгэн харуулж байна:

Улс	Бүрэн эрхийн хугацаа ба тусгасан хууль		Насны дээд хязгаар ба тусгасан хууль	
ХБНГУ	12 жил (дахин томилогдож болох эсэхийг заагаагүй)	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	68 нас	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
Австри	Хугацаагүй заагаагүй	-	70 нас	Үндсэн хууль
ОХУ	Хугацаагүй томилогддог	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль	70 нас	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
Солонгос	6 жил (дахин томилогдож болно)	Үндсэн хууль	70 нас	Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хууль
Латви	9 жил (зөвхөн нэг удаа)	Үндсэн хууль	Заагаагүй	

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүнээр томилогдоод бүрэн эрхийн 6 жилийн хугацаа дуусахаас өмнө алба хаах насны дээд дээд хязгаар – 65 нас хүрвэл тухайн гишүүн албаа цааш үргэлжлүүлж болох эсэхийг хуульд тодорхой заагаагүй. Жишээ нь, 62 насандаа томилогдсон хүн 68 насанд бүрэн эрхийн хугацаа дуусах байтал алба хаах насны дээд хязгаар 65 нас хүрсэн хэмээн бүрэн эрхийн хугацаанаас 3 жилийн өмнө чөлөөлж болох эсэх нь тодорхой зохицуулалтгүй байгаа.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь хугацаатай бүрэн эрхтэй байгаа Герман, Солонгос улсуудаас Герман улс энэ асуудлыг хуулиндаа тодорхой зохицуулжээ. Германы Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд бүрэн эрхийн хугацаа дуусаагүй байхад алба хаах насны дээд хязгаарт хүрвэл бүрэн эрх нь дуусгавар болохоор тодорхой зохицуулсан байна.

8. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн засаг захиргаа, нам-улс төрийн болон худалдааны үйл ажиллагаа эрхэлж, үйлдвэрчний эвлэлийн удирдах ажил хийхийг болон Нийтийн албанд хувийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, хувийн ашиг сонирхлоос урьдчилан сэргийлэх тухай хуульд заасан үйл ажиллагааг хориглодог. Түүнчлэн Цэцийн гишүүний бүрэлдэхүүнд Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын дээд шүүхийн шүүгч орж үл болох зохицуулалттай.

Гадаад улсуудын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч эрхэлж болох ажил, албан тушаалыг тухайлан Үндсэн хуулиндаа, эсхүл органик хуулиндаа тусгасан байна.

Эдгээр улс орнуудад Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчид давхар буюу зэрэгцэн эрхэлж болох ажилд багшлах буюу боловсролын байгууллагад ажиллах, эрдэм шинжилгээний бүтээлийн ажлыг бүгд хуулиараа зөвшөөрсөн байгаа нь нийтлэг байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч хувь хүний хувьд бусад хуулийн дагуух хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд төлөөлөгчөөр оролцож болохыг ОХУ-ын хуулинд зөвшөөрсөн байгаа бол Латвид ерөөс ийм процесст оролцохыг хориглосон байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийг чөлөөлөх, огцруулах эцсийн шийдвэрийг Герман, Австри, ОХУ-д Үндсэн хуулийн шүүх өөрөө шийдвэрлэж байгаа нь Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгчийн хараат бус байдлыг хангахад чиглэгдэж байна. Харин Латвид энэ асуудлыг томилсон байгууллага болох парламент нь шийдвэрлэж байгаа нь нийтлэг биш зохицуулалт байна.

10. Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус байдал нь хэдийгээр өргөн утгатай ойлголт ч улс орнуудын Үндсэн хууль, хууль тогтоомжид Үндсэн хуулийн шүүхийн бие даасан, хараат бус байдлыг нэгд, төсөв санхүүгийн бие даасан байдал, хоёрт, зохион байгуулалтын асуудлаа шийдвэрлэх эрх, гуравт, боловсон хүчний асуудлаа бие даан шийдвэрлэх тухайд тусгаж зохицуулсан байна.

Үндсэн хуулийн шүүхийн төсөв нь улсын төсвийн нэг хэсэг байхаар заахын зэрэгцээ "бие даасан зүйл болгон тусгах", "өмнөх жилийнхээс бууруулахгүй байх", "зардлын тооцооллыг өөрсдөөр нь батлуулах", "нөөц хөрөнгийг зардалд нь багтааж өгөх" зэрэг заалтыг тусгасан байгаа нь Үндсэн хуулийн шүүхийн бие даасан байдалд төсөв чухал ач холбогдолтойг илтгэж байна.

Гүүнчлэн Үндсэн хуулийн шүүхийн хараат бус, бие даасан байдлыг тэдэнд ажлын албаны боловсон хүчний асуудал болон зохион байгуулалт, материал-техникийн хангамжаа өөрсдөө бие даан шийдвэрлэх боломж, бүрэн эрх олгох байдлаар хангасан байна.

Герман, Австри, Орос, Солонгос, Латви улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргаа нь чиг үүргийн хувьд ерөнхийдөө төстэй буюу шүүхийн хэвийн үйл ажиллагааг хангахад зохион байгуулалт, мэргэжлийн боловсон хүчин, материал-техникийн туслал үзүүлдэг байна. Харин шүүхийн захиргааны асуудлыг хуулиндаа, эсхүл журмаар зохицуулснаараа ялгагдаж байна.

ОХУ, Солонгос улс Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулиндаа шүүхийн захиргааны талаар ямар нэг хэмжээгээр тусгасан байна.

Ялангуяа Солонгос улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуульд шүүхийн захиргаа, түүний чухал бүтцүүд болох судалгааны ажилтнууд, Судалгааны хүрээлэн, тусгай мэргэжлийн төлөөлөгч томилох зэрэг асуудлыг тухайлан хөндсөн байна. Солонгос улсын Үндсэн хуулийн шүүхийн захиргааны гол онцлог нь шүүхийн дэргэдэх Судалгааны хүрээлэн нь Шүүхийн захиргаанаасаа бие даан орших бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүхийн Ерөнхийлөгчийн удирдлага дор ажилладаг. Үндсэн хуулийн шүүхийн Судалгааны хүрээлэнд ажиллах ажилтнууд төрийн албаны ямар зэрэг дэвтэй байх шаардлагыг хуулиндаа тухайлан зохицуулж, өндөр шаардлага тавьсан байна.

ОХУ-д шүүхийн захиргаанд нь нийтийн эрх зүйн болон хувийн эрх зүйн асуудал эрхэлсэн газар гэж хоёр тусдаа газар байх бөгөөд тэдгээр нь холбогдох салбар эрх зүйн асуудлаар мэргэшиж шүүгч нарт туслалцаа үзүүлдэг нь онцлог байна. Үндсэн хуулийн шүүхийн шүүгч нь тухай бүртээ ажлын албатай байдаг.

Шүүхийн захиргааны удирдлагын хувьд ОХУ, Солонгос улсад шүүхийн захиргааны удирдлагыг шүүхийн дарга нь ганцаар бус харин нийт шүүгчдийн оролцоог хангаж томилж байхаар хуулиндаа зохицуулсан байна.

Герман, Австри, Латви улсуудын хувьд шүүхийн захиргааны асуудлыг Үндсэн хуулийн шүүхээс баталсан журмаар зохицуулжээ. Германы Үндсэн хуулийн шүүхэд тухайн шүүхийн харьяаллын өргөдөл биш, эсхүл шийдвэрлэсэн, шийдвэрлэж байгаа хэрэгтэй холбоогүй ерөнхий шинжтэй хандалтууд жилд 10,000 орчим ирдэг онцлогтой. Энэ асуудлыг эрхлэх Ерөнхий бүртгэлийн газар ажилладаг байна. Түүнчлэн шүүгч нарт мэргэжлийн туслалцаа үзүүлэх хүрээнд шүүхийн захиргааны ахлах ажилтнууд шүүхийн шийдвэр гарахад туслалцаа үзүүлэх, баримт бичиг, шийдвэрийн алдааг хянаж шалгах зэрэг чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

11. Үндсэн хуулийн шүүхэд өргөдөл, гомдол гаргахад зарим улсын хуульд тэмдэгтийн хураамж авахаар зохицуулсан байна. Герман, Австри, ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүхийн тухай хуулинд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тэмдэгтийн хураамжийг хэрхэх талаар тодорхой заалтууд тусгагджээ.

Австри, ОХУ-ын хувьд Үндсэн хуулийн шүүхэд хандахад тодорхой хэмжээний тэмдэгтийн хураамж, төлбөр төлөх зохицуулалттай байхад Герман, Солонгос улсад тэмдэгтийн хураамжгүй байна.

Герман болон Солонгос улсад Үндсэн хуулийн шүүхэд хандахад үнэ төлбөргүй байдаг хэдий ч, ийнхүү шүүхэд хандах эрхийг илт урвуугаар ашиглах явдлаас сэргийлж, ийм байдал тогтоодвол тодорхой хэмжээний мөнгөн төлбөрийн хариуцлага ногдуулах зохицуулалтыг хуулиндаа тусгажээ. Энэ нь шүүхэд хандаж байгаа этгээд гаргаж буй өргөдөл, гомдолдоо хариуцлагатай хандах хөшүүрэг болдог байна.

~oOo~